BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI

Cota 55974

Inventar 55361

Nº Curent 55974 Format .....

Nº Inventar A29637 Anul .....

Secția Depozit IV Raftul .....

1942

COLECȚIA AUTORILOR ROMÂNI

I. BOTEZ

ASPECTE

DIN

CIVILIZAȚIA ENGLEZĂ

EDITURA — „NAȚIONALA" — S. CIORNEI

Inv. A.29.637

COLECȚIA AUTORILOR ROMÂNI

I. BOTEZ

ASPECTE

DIN

CIVILIZAȚIA ENGLEZĂ

55361

FUNDAȚIUNEA CAR

EDITURA — „NAȚIONALA" — S. CIORNEI

CONTROL 1956

1956

Biblioteca Centrală Universitară
B.U. BUCUREȘTI
Cota 55974
Inventar C.55361

B.C.U. Bucuresti
C55361

ASPECTE DIN CIVILIZAŢIA ENGLEZA

De acelaşi autor :

Studii şi Observaţii.
Sistemul de educaţie englez.
Rolul şi organizarea Senatului.
A Short Survey on the Neolatins of the Near East.
La Rumenia.
Hamlet.
Hamlet în tragedia shakespeareană.
Traducerile lui Shakespeare în româneşte.
Hamlet tradus.
King Lear şi concepţia dramatică a teatrului shakespearean.

S'enfermer dans ses frontières, surtout à une époque intellectuellement aussi vivante et féconde que la nôtre, c'est pour une littérature se condamner à se rabougrir et à s'étioler.

Gaston Paris.

PREFAŢA

O bună parte din cuprinsul acestui volum a apărut în diferite articole publicate în revista *Viaţa Românească*. Unele din ele au suferit schimbări, altele, adaosuri, — toate au fost revăzute. Capitolul, — *Relaţiuni între literatura engleză şi literaturile continentale*, — este în întregime inedit.

Schimbările şi adaosurile, precum şi întrebuinţarea şi aranjarea materialului, s'au făcut ţinând seamă de economia întregului volum care cere o legătură organică între părţile lui.

S'a căutat a se da mai mult decât o colecţie de articole disparate: — scopul urmărit a fost de a schiţa fizionomia civilizaţiei unui mare şi vechiu popor, şi a o arăta totodată ca o lumină conducătoare pentru civilizaţia noastră începătoare.

Adeseori comparaţii între forme deosebite de cultură au fost găsite necesare pentru unele lămuriri şi precizări în drumul spre această ţintă.

Nu arareori s'a urmărit trezirea suggestiilor

folositoare pentru propria noastră viață, odată cu silința de a face înțeleasă viața altora.

Capitolul ultim, — *Observațiuni asupra raporturilor dintre știință, artă și cultură*, — e o expunere sumară a unor considerații și observații de orientare, spre a lămuri spiritul metodului de tratare care a distribuit materialul și a dat o unitate întregului studiu de față.

I. Botez.

Iași, 25 August, 1912.

POSTSCRIPT

Această lucrare apare acum cu puţine schimbări şi adăogiri faţă de prima ediţie. Nimic din fondul iniţial n'a fost alterat; nicăeri vre-o umbră n'a fost ad-hoc aruncată. Ea rămâne o carte de *constatări*, nu de *opinii*.

Contribuţia pe care popoarele o aduc, prin sforţările propriei lor vieţi, la patrimoniul comun de civilizaţie al omenirii, dă măsura valorii istorice a grupărilor etnice. Mândria naţională a unui popor nici nu poate fi îndreptăţită decât în măsura acestei colaborări la opera de esenţă internaţională, care singură poate menţine necontenit închegată unitatea morală a omenirii peste epoci şi hotare.

Nu toate naţiunile însă sunt îngăduite de soartă să-şi dea această contribuţie după puterile şi însuşirile lor etnice.

Au fost epoci când şi ţările din Apus, care azi stau în fruntea civilizaţiei omenirii, erau condamnate la o sterilitate barbară.

Anglia, prin situaţia ei izolată şi totodată apropiată de Continent, a beneficiat de acest în-

doit avantaj geografic, care i-a garantat pe de o parte o mai puţină expunere la invazii, iar pe de alta un contact uşor accesibil cu civilizaţia produsă prin munca ţărilor continentale. Individualismul caracterului englez, care îşi pune pecetea lui originală pe toate manifestările vieţii publice şi private din Anglia, derivă desigur şi din această particularitate topografică.

Vicisitudinile istorice prin care a trecut această ţară, n'au putut să nu fie condiţionate de o astfel de situaţie privilegiată.

Ei i se datoreşte faptul că Anglia a putut fi înaintaşa Apusului pe calea progresului. Aici a început să se întemeeze cea dintâi civilizaţie creştină a popoarelor menite să joace rolul istoric după descompunerea Marelui Imperiu.

Despre viaţa poporului care a adus o contribuţie atât de bogată la civilizaţia omenirii, şi a izbutit să realizeze în organizarea lui de stat condiţiile cele mai prielnice pentru desvoltarea superbă a individului, nu se va putea vorbi niciodată justificat decât cu recunoştinţă şi admiraţie.

Chiar dacă ritmul fatal al Istoriei ar condamna vreodată Anglia la soarta dureroasă a decadenţii vechilor Imperii, concepţia organizării societăţii omeneşti, pornită din această ţară pentru a orienta organizarea tuturor statelor din epoca contemporană, va constitui etern o *dovadă* şi un *drept* înaintea judecăţii nepărtinitoare a istoricului.

Majestatea poporului englez apare proeminent pe fondul întregii vieţi morale a omenirii, prin fapte care marchează înălţimi de năzuinţi şi aspiraţii pentru toate timpurile şi toate popoarele.

*

Lucrarea de faţă apare în învălmăşeala discuţiilor celor mai pătimaşe asupra celei mai tragice actualităţi istorice, în care interesele vitale ale neamului nostru sunt automat angrenate.

Pătruns de convingerea că evenimentele,—nu discuţiile,—vor hotărî de soarta noastră, aşi regreta totuşi, dacă, măcar inofensiv, lucrarea mea ar fi siluită la furnisarea argumentelor pentru susţinerea unui curent de idei pe care îl cred inoportun intereselor mari ale ţării.

Spre o mai extinsă încadrare a vieţii poporului englez, volumul de faţă trebuia să conţină încă două capitole:

1. Poemul *lui Beowulf* (— epoca anglo-saxonă a literaturii engleze —),

2. *Predominarea caracterului dramatic în literatura engleză modernă.*

Ambele aceste capitole însă au fost distruse în manuscris printr'o întâmplare, în care nu acest volum a suferit cel mai mult.

I. B.

Iaşi, 27 Dec., 1915.

CUPRINSUL

I

Educaţia şi viaţa publică

Pagina

Sistemele de educaţie.—Raporturile lor cu societatea.—Caracterizarea societăţii engleze. —Individualismul englez.—Viaţa socială în Franţa şi'n Germania.—Raporturile dintre stat şi cetăţeni în Anglia.—Natura acestor raporturi pe Continent.—Suveranitatea cetăţenească şi conservatismul eglez.—Democratismul englez şi cel francez.—Lipsa aparentă de sistem în organizarea instituţiilor engleze.—Şcoala, societatea şi statul.—Principiul libertăţii de conştiinţă în organizarea instituţiilor. — Educaţia şi instrucţia în şcoală.—Caracterul şi integritatea personală sunt idealurile educaţiei engleze.—Sporturile şi jocurile ca mijloc de întărire a individualităţii.—Religia ca mijloc de înobilare şi întărire a caracterului.—Activitatea prin sine ca mijloc de desvoltare a originalităţii.—Formarea personalităţii în şcoala engleză, franceză şi germană 1

II

Intervenţia statului şi iniţiativa privată în organizarea educaţiei publice

Importanţa problemelor de educaţie.— Intervenţia statelor în organizarea învăţământu-

Pagina

lui.—Biserica şi Şcoala.—Caracteristica intervenţiei statului în Anglia şi pe Continent. —Regimul şcolar francez şi biurocratismul. —Regimul şcolar german şi militarismul.— Pregătirea pentru o viaţă independentă în şcoala engleză.—Cum intervine statul în organizarea învăţământului în Anglia.—Intervenţia statului englez respectă libertatea individuală.—Marele progres în organizarea şcolilor din Anglia în ultimii patruzeci de ani.—Iniţiativa privată în organizarea şcolilor. — Educaţia în familie. —Solidaritatea între familie şi şcoală.—Rolul jocurilor, sporturilor şi religiei în şcoala engleză.— Raporturile dintre şcoală şi societate.—Cum pregătesc şcolile engleze pentru viaţă . . 41

III

Ramurile de învăţământ

Diviziunea învăţământului în ramuri deosebite. —Raporturile dintre aceste ramuri.—Caracterizarea regimului şcolar din Franţa, Germania şi Anglia.—Democratizarea învăţământului în Anglia şi Statele-Unite.—Învăţământul de clasă în Germania.—Lipsa democratismului în învăţământul din Franţa. —Învăţământul primar elementar.—Organizarea acestui învăţământ în Anglia.—Obiectele de studiu.—Metodul de predare.—Corpul didactic. — Personalitatea didactică a profesorului german şi englez.—Formarea personalităţii în şcoala elementară germană şi engleză.—Scopul şcolii elementare engleze. — Învăţământul primar superior. — Caracterul lui de clasă îl face nepopular.— Învăţământul secundar în Anglia.—Organizarea şi administraţia lui.—Sistemul subvenţiilor acordate de stat.—Legătura între învăţământul elementar şi secundar.—Formarea personalităţii în şcoala secundară engleză, franceză şi germană.—Învăţământul universitar.—Autonomia universităţilor. —Organizarea şi administraţia lor.—Viaţa

Pagina

interioară a universităţilor.—Spiritul de independenţă şi de comunitate.—Tipurile deosebite de universităţi.—Universitatea din Londra. — Universităţile din Cambridge şi Oxford 87

IV

Religiositatea şi individualismul

Caracteristica religiosităţii la Englezi.—Religiositatea şi spiritul de caritate.—Religiositatea şi libertatea de conştiinţă.—Temperamentul mistic al Englezului.—Problema morţii la Anglo-Saxonii păgâni.—Sentimentul zădărniciei vieţii în literatura veche engleză.— Problemele mari ale vieţii în literatura engleză.—Caritatea publică.— Biserica, Statul şi iniţiativa privată.—Individualismul în organizarea Bisericii.—Raporturile dintre credincioşi şi Biserică.—Dela început, autoritatea Papei n'a fost respectată în Anglia. —Camera Comunelor e suprema autoritate în organizarea Bisericii anglicane.—Raporturile dintre Biserică şi Stat.—Şeful Bisericii anglicane e Regele.—Clerul superior e de fapt ales de autorităţile laice.—Independenţa gradelor clericale.—Veniturile Bisericii.—Onorariile clerului.—Puterea legală şi morală a clerului.—Suveranitatea puterii laice 135

V

Libertăţile cetăţeneşti şi instituţiile publice

Poporul englez a întemeiat cel mai mare imperiu din toate timpurile.—Contrastul între sistemul de expansiune roman şi englez. —Apăsare militară, administraţie centralizată şi absolutism monarhic la Romani. —Libertate, descentralizare, autonomie locală şi suveranitate cetăţenească la Engleji. — Anglia ţară de *self-government*.—Abso-

Pagina

lutismul militarist al Germaniei.—Dreptul colonial englez.—Libertăţile nu duc la anarhie în Anglia.—Anglia n'a avut niciodată o „Constituantă".—În ce constă Constituţia engleză.—Prerogativele regale. — Puterea Regelui.—Minister. — Cabinet. — Consiliul Privat al Regelui.—Tradiţia şi instituţiile. —Particularităţi în funcţionarea instituţiilor engleze. — Miniştrii Secretari de Stat. — Miniştrii Preşedinţi de Consilii. — Răspunderea personală a funcţionarilor faţă de cetăţeni. — Partidele politice. — Programele partidelor, legile şi cetăţenii.—Parlamentul.—Raporturile dintre guvern şi Camera Comunelor; între aceasta din urmă şi cetăţeni.—Raporturile de colaborare dintre guvern şi opoziţie.—Caracterizarea spiritului de independenţă în Anglia şi'n Franţa.— Lorzii Locotenenţi.—Sheriff-ii.—Judecătorii de pace.—Justiţia e garanţia supremă a respectării libertăţilor. — Prerogativele cetăţeneşti pentru a impune respectarea libertăţilor individuale faţă de instituţii. . . 169

VI

Caracteristice naţionale din limbă şi literatură

Amestecul etnic al poporului englez modern.— Limba şi literatura ca expresie a vieţii istorice.—Formarea limbii engleze. — Limba anglo-saxonă.—Pierderea inflexiunilor gramaticale.—Literatura anglo-saxonă.—Limba engleză e cea mai robustă, mai bogată şi mai concisă din toate limbile moderne. — Caracterul pur teutonic al gramaticii limbii engleze.—Elementul romanic în lexicul limbii engleze.—Raporturile politice dintre Anglia şi Franţa în evul mediu.—Triumful limbii cuceriţilor asupra limbii cuceritorilor în Anglia.—Caracterul bărbătesc, sobru, decent şi democrat al limbii engleze.—Îmbogăţirea lexicului englez faţă de puterea de expansiune a poporului.—Structura filologică

Pagina

a limbii engleze o pune în fruntea tuturor limbilor moderne.—Literatura ca document sufletesc al poporului.—Fond şi formă în literatură.—Deosebiri între stilul francez şi englez.—*Gustul* francez şi englez.—Caracterizare generală a literaturii engleze.—Predominarea preocupărilor morale în literatura engleză.—Democratismul literaturii engleze. — Caracterul nedemocratic al clasicismului francez. — Spiritul de libertate în literatura engleză.—Idealurile sociale şi scriitorii engleji.—Sentimentul dreptăţii la scriitorii engleji.—Lipsa acestui sentiment la Goethe şi Musset.—Sentimentul libertăţii şi al naturii caracterizează în special literatura engleză.—Raporturile dintre estetică şi morală.—Influenţi străine şi originalitate în literatură. — Raporturile dintre literatura engleză şi Revoluţia Franceză.—Raporturile dintre literatura engleză şi romantismul german 202

VII

Relaţiuni între literatura engleză şi literaturile continentale

Originalitatea în literatură.—Influenţile străine sunt necesare pentru desvoltarea literaturilor.—O literatură naţională trebue privită ca un capitol din literatura universală.—Naţionalismul şi cosmopolitismul în literatură.—Naţionalismul şi internaţionalismul nu sunt noţiuni contrazicătoare.—Factorii ce determină influenţile literare. — Intăia perioadă a influenţii franceze asupra literaturii engleze.—Chaucer şi întroducerea influenţii italiene în Anglia.—Influenţa italiană în Anglia: Wyatt, Surrey, Spenser, Milton. —Influenţa clasicismului grecesc asupra literaturii engleze.—Clasicismul latin.—Marea influenţă ebraică asupra literaturii engleze: Biblia.—Influenţa literaturii celtice: Regele Arthur şi Cavalerii Mesei Rotunde. - Reminiscenţi din literaturile scandinavice.—Ecouri

Pagina

din literaturile orientale. — Influenţa spaniolă.—Desvoltarea târzie a literaturii germane.—Slaba ei influenţă asupra literaturii engleze. — Caracterizarea primei influenţi franceze în Anglia.—Caracterizarea influenţii italiene în literatura engleză.—Clasicismul francez.—Suveranitatea lui literară pe Continent.—Rigurozitatea lui artistică: Boileau.—Ludovic al XIV-lea şi clasicismul. —Clasicismul francez în Anglia: Dryden şi Pope.—Perfecţionarea stilului şi răcirea inspiraţiei artistice la scriitorii engleji clasici. —Curtea engleză şi clasicismul.—Substratul istoric al clasicismului şi romantismului. —Curente, şcoli literare.—Influenţa engleză precumpăneşte azi pretutindeni în afară de Europa. — Suveranitatea literaturii engleze în Franţa şi pe Continent, în veacul al XVIII-lea şi veacul trecut.—Consecinţele literare ale revocării edictului de Nantes.— Inceputurile influenţii engleze în Franţa: Muralt, Prévost, Voltaire.—Contopirea geniului francez cu cel englez.—Noul caracter al literaturii franceze.—Rousseau.—Geniul lui Rousseau e nordic. — Inrudirea sufletească între Rousseau şi scriitorii engleji.— —Rousseau, Locke şi Richardson. — *La Nouvelle Héloïse* şi *Clarissa Harlowe*. — Entuziasmul pentru literatura engleză în Franţa: *anglomania*. — Reacţiunea clasicismului: Voltaire şi Shakespeare.—Marea popularitate a poeţilor Thomson, Young, Gray, pretutindeni pe Continent.—Ossian. —Un nou *gust* literar se naşte în Europa; clasicismul decade.—Romanul englez: De Foe, Richardson, Fielding. — Celebritatea europeană a lui Richardson. — Influenţa engleză slăbeşte în Franţa după Revoluţie. — Influenţa lui Shakespeare, Scott, Byron şi a lakiştilor asupra romanticilor franceji.—Influenţa lui Byron şi Scott pe Continent.—Scriitorii engleji populari azi pe Continent 249

Pagina

VIII

Concepţia tragică a vieţii

King Lear

King Lear cuprinde tot geniul lui Shakespeare. Acţiunea lui *King Lear* e furtunoasă, absurdă şi totuşi reală. — Concepţie pesimistă despre viaţă.—Sensul vieţii?—Măreţia şi generozitatea caracterului lui Lear. — Lupta dintre bine şi rău în drama shakespeariană.—Victime şi triumf moral.—Caracterizări ale piesei.—Insuşirile şi defectele dramatice.—*King Lear* pe scenă şi cetit.—Bradley despre *King Lear*.—Concepţia dramatică ce se degajează din *King Lear*.—Inprobabilul şi absurdul în *King Lear*.—Sobrietate în deliniarea caracterelor. —Cordelia.—Scena şi imaginaţia. — Procedeul de creaţie al lui Shakespeare.—Puterea de impresie a piesei asupra noastră. 285

IX

Humor tragic

Shylock

Realismul „caracterelor" în Shakespeare. — Caracterizarea lui Shylock. — Părerea lui Heine.—Shylock nu e necesarmente Evreu. 320

X

Iubire tragică

— Romeo, Julieta, Othello —

Caracterul precipitat al acţiunii din *Romeo and Juliet*.—Momentele culminante.—Caracterele eroilor.—Dominaţiunea iubirii.—Asemănare de temperament între Romeo şi Othello.—Iubirea eroinelor lui Shakespeare. — Pasiunea iubirii în Shakespeare . . . 328

Pagina

XI

Humor satiric

Bernard Shaw (*Man and superman*)

Celebritatea lui Bernard Shaw pe Continent.—Calităţile lui apreciate pe Continent.—Concepţia vieţii în Bernard Shaw.—Shaw aminteşte pe Ibsen.—*Man and superman.*—Piesa place mai mult cetită.—Lipsa însuşirilor dramatice ale piesei.—Shaw e slab în compoziţia dramatică şi'n ştiinţa scenică.—Caracterul lui satiric.—Satira ca mijloc de predicare.—Bernard Shaw reformator.—Bernard Shaw trebue judecat prin atmosfera engleză.—Puterea opiniei publice în Anglia.—Literatura şi opinia publică.—Interesul publicului pentru chestiile literare.—Bernard Shaw şi publicul în Anglia.—Bernard Shaw e temperament de luptător nu de apostol, de aceia provoacă nemulţumiri. — Asemănarea de temperament între Lloyd George şi Bernard Shaw.—Caracterizarea *humorului* englez şi *spiritului* francez.—Satira usturătoare a lui Shaw găseşte premergători în Swift, Byron, Thackeray.—Brutalitatea lui Shaw izvoreşte din idealism şi simpatie.—Reformatorul e implicit un iconoclast.—*Man and superman* idealizează *home*-ul.—Filosofia lui Bernard Shaw asupra vieţii e tristă.—Temperamentul lui Shaw pare întunecat de melancolie, ca a multor scriitori mari engleji . . . 344

XII

Observaţiuni asupra raporturilor dintre ştiinţă, artă şi cultură

Importanţa „faptelor" în ştiinţă.—Esenţa ştiinţii nu sînt „faptele"; ele sînt numai material de construcţie.—Ştiinţa începe dela *selectarea* şi *înlănţuirea* „faptelor", nu dela adunarea lor.—Adunarea de material uneori

Pagina

e considerată ca ştiinţă.—Confuzia e dăunătoare desvoltării culturale.—Cultura sufletească şi posedarea cunoştinţilor.—Compatibilitate între un suflet barbar şi o minte instruită.—„Faptele" din lumea morală. — Conştiinţa ca factor determinant.— Cercetarea fenomenelor în care conştiinţa intră ca factor.—Puterea de simpatie ca mijloc de pătrundere a acestor fenomene. — Seriozitatea profundă a artei.—Valoarea marei literaturi nu stă în stil, ci în viaţa cuprinsă în ea: Shakespeare.—Uneori scriitorii mărunţi întrec pe maeştrii lor în stil şi în compoziţie.—Limbajul.—Cuvântul e mijloc insuficient de expresie a sufletului.— Mijloacele de expresie în artă.—Simplicitatea în expresie contribue la mărirea efectului artistic.—Artă pentru artă.—Artă pentru *om*.—Cultura sufletească.—Critica ajută înţelegerea operelor artistice.—Pătrunderea vieţii din operele de artă. — Arta înobilează sufletul 361

PREFAŢĂ LA EDIŢIA IV

Acest volum a fost conceput nu ca o adunare de fapte informative interesante, care-şi pierd cu timpul esenţialul semnificativ şi trebuesc necontenit puse la punct, ci ca o încercare de a pătrunde *sensul durabil al lucrurilor*. O lucrare de caracterizări coordonate—sinteze convergente—bazată pe observări de fapte ce fatal sunt supuse adaptărilor cerute de vremuri, tocmai pentru a nu se produce soluţii de continuitate în desvoltarea istorică a însuşirilor şi tendinţelor spontane ale sufletului unui popor.

Operaţie de filtrare a esenţelor din minereuri variat adunate.

Ediţia prezentă e complectată cu unele capitole noi, urmărind pe linii diferite acelaşi scop: înţelegerea sufletului poporului, care a dăruit omenirii cea mai grandioasă şi mai generoasă civilizaţie, dominată de o concepţie a libertăţii şi umanităţii neatinse în organizaţiile politice depe Continent.

Istoria înregistrează viaţa unui popor după faptele petrecute în realitate, literatura ne-o

arată după puterea creatoare a imaginației marilor lui scriitori, — care totuși sunt exponenții cei mai reali ai sufletului său. Butada unui ministru englez, în *Camera Comunelor*, că dacă poporul englez ar fi pus în dilema să renunțe la colonii sau la Shakespeare, hotărîrea ar fi fără ezitare pentru cedarea Coloniilor, nu a lui Shakespeare — cuprinde un mare adevăr. Deși nu e vorba aici decât de un plastic record de omagiare masivă a celui mai genial și mai veșnic-actual exponent al complexității sufletului englez, superba și orgolioasa mândrie britanică e, în acest caz, îndreptățită.

Iată dece am recurs, în această ediție, și la opera shakespeareană, pentru complectarea caracterizării sufletului englez, în însușirile și puterile lui creatoare.

I. Botez.

Iași, 1 Februarie 1931.

I

Educaţia şi viaţa publică

E firesc ca sistemele de educaţie publică din diferitele ţări să se deosebească între ele; ca fiecare stat să-şi aibă sistemul său propriu pentru formarea viitorilor cetăţeni. Un sistem de educaţie nu se poate împrumuta; el trebue să fie un produs natural, cu caracter naţional: trebue să reprezinte caracteristicele poporului în sînul căruia s'a organizat. Cât timp deosebirea dintre popoare e prinsă de însuşiri sufleteşti specifice, sistemele de educaţie se vor deosebi dela popor la popor, după cum arta, literatura şi instituţiile popoarelor, în general, se deosebesc.

Educaţia publică reprezintă şi ea o faţetă de clivaj a societăţii, prin a cărei transparenţă se reflectează caracteristicele naţionale şi gradul de civilizaţie al unui popor.

Numai când sistemul de educaţie publică dintr'o ţară este un produs natural, născut adică din nevoile şi aspiraţiile poporului şi organizat pe baza însuşirilor naţionale, numai atunci el poate

contribui, la rîndul lui, a învigora aceste însuşiri, altfel rămîne neputincios.

Edmond Démolins, în mult cunoscuta lui carte, *A quoi tient la supériorité des Anglo-Saxons,* după ce schiţează sumar şi necomplect sistemele de educaţie din Franţa, Germania şi Anglia, se întreabă care sistem e mai bun; şi, condamnînd fără rezerve pe cel francez şi german, proclamă superioritatea celui englez, pe care-l recomandă cu cea mai mare căldură pentru Franţa.

Credem că e prea abstractă întrebarea ce şi-o pune Démolins: *Care sistem e mai bun?* Fiecare din aceste ţări *trebue* să-şi aibă sistemul ei propriu, deosebit; scopul însă este acelaşi: *să formeze cei mai buni cetăţeni.*

Dar concepţia de cel mai bun cetăţean, nu o fixează sistemul de educaţie care n'are valoare decît ca mijloc de realizare a concepţiei, ci idealurile etice, politice şi sociale ale deosebitelor popoare. Sistemele de educaţie se organizează în vederea atingerii acestor înălţimi. Noţiunea de cel mai bun cetăţean în Franţa şi'n Germania implică, după cum vom vedea, alte atribute decît aceiaşi noţiune în Anglia şi'n Statele-Unite. Astfel valoarea relativă a sistemelor de educaţie nu se poate determina prin comparaţie între ele, pentrucă nu pot fi măsurate cu aceiaşi unitate de măsură. Nu poate fi vorba decît dacă un sistem de educaţie e bine organizat pentru atingerea scopului ce-l urmăreşte; dacă o ţară are un sistem de educaţie bine adaptat la nevoile ei.

Un sistem de educație poate să dea roade în țara în care a luat naștere și să rămînă cu totul sterp în țara în care a fost importat. Pentru popoare, cași pentru indivizi, calea progresului se găsește prin sforțări proprii. Popoarele mici, ajunse tîrziu în raza civilizației, au plătit prin mari decepții dobîndirea acestui adevăr banal *și* în materie de educație publică.[1].

Comparația între sistemele de educație, detașate de împrejurările concrete în care ele s'au organizat și de scopurile la care ele țintesc, nu poate lămuri întrebarea pusă de Edmond Démolins.

Se poate însă discuta, dacă față de noțiunea *om, — în înțelesul înalt al deplinității desvoltării facultăților,*—concepția de „bun cetățean" a rasei anglo-saxone este superioară aceleiași concepții a rasei neo-romanice ori teutonice.

---

[1] Cele spuse nu înseamnă că din cunoașterea diferitelor sisteme de educație nu se pot căpăta suggestii foarte folositoare; că diferite sisteme nu se pot complecta chiar unele pe altele, în privința unor probleme comune de educație. In ultimele două decenii, guvernele deosebitelor țări au publicat un enorm material asupra sistemelor de educație din Europa și America, foarte puține sinteze fericite însă au fost făcute asupra acestui material. Dintre aceste putem cita pe a lui Levasseur.

Nimic însă nu se poate compară cu foloasele pe care le-a adus lumii civilizate *The Bureau of the Commissioner of Education*, din Washington. Acest așezămînt, înființat și întreținut de guvernul federal al Statelor-Unite, publică regulat rapoarte amănunțite asupra sistemelor de educație din toate țările, și a ajuns astăzi cel mai bun informator al lumii întregi în materie de educație publică.

Înainte de a intra în descrierea și caracterizarea deosebitelor sisteme de educație, va trebui să ținem seamă că organizarea acestor sisteme e pretutindeni rezultatul unei intensive intervenții de stat. Din cercetarea de aproape a naturii acestei intervenții și din analiza raporturilor statului cu cetățenii, în diferitele țări, vom putea vedea caracteristicele naționale ale popoarelor și vom înțelege diversitatea sistemelor de educație.

Astfel această descriere va căpăta un cadru care va atrage lumină asupra reliefurilor deosebite ale sistemelor de educație, și le va da perspectiva necesară pentru a putea fi înțelese în strânsă legătură cu însușirile, moravurile și idealurile naționale ale fiecărui popor.

Anglia e țara clasică a individualismului, reprezentanta tipică a țărilor de formațiune particularistă, pe când Franța și Germania sunt țări de formațiune comunitară.[1] Anglia formează un contrast izbitor cu Franța și cu Germania, din punctul de vedere al raporturilor dintre stat și individ: în Franța și în Germania individul depinde de stat, în Anglia statul depinde de individ.

Edmond Démolins explică această fundamentală deosebire prin însușiri de rasă; îndată însă

---

[1] Societățile de tip particularist se caracterizează prin tendința individului de a se sprijini, nu pe comunitate, ci pe sine însuși.

Societățile de formațiune comunitară se caracterizează prin tendința individului de a se sprijini, nu pe sine însuși, ci pe comunitate, pe grup, pe familie, putere publică, stat.

constată că, cu timpul, se ivesc semne de emancipare a individului de sub tutela statului și la popoarele *comunitare*, și recomandă sistemul de educație englez, pentru grăbirea acestui proces, în Franța: admite dar că tipul de organizare socială comunitară nu e imutabil și că se poate transforma în tip individualist.

Adevărul e că iubirea de libertate individuală și de independență față de comunitate apare ca cea mai caracteristică însușire a rasei anglo-saxone, din timpurile cele mai vechi și se menține în tot cursul desvoltării istorice a acestui popor, cu puterea celui mai tenace și mai robust instinct de rasă. Viața socială și istoria întreagă a poporului și a instituțiilor engleze nu se pot înțelege neținând seamă de această *qualité maîtresse* a poporului englez:

„Anglia este țara compromisului. Biserica na-„țională este un compromis, constituția politică „este un compromis, sistemul de educație un com-„promis; în adevăr, cineva ar putea adăuga că „însuși caracterul național este un compromis"[1].

Caracterul de compromis, al întregii vieți politice și sociale din Anglia, e tocmai consecința firească a instinctului primitiv de independență și de libertate individuală al rasei anglo-saxone. Nimeni nu cedează asupra acestor puncte, individ ori instituție, în încordarea stabilirii raporturilor mutuale. In asemenea împrejurări, găsirea

[1] R. E. Hugues, *The Making of Citizens*, p. 27.

echilibrului vieții nu-i posibilă decât în compromis. Se crează astfel o atmosferă de tensiune care întreține vii forțele individuale ale poporului și delimitează libertatea unuia prin recunoașterea libertății altuia; se naște o reciprocitate de recunoaștere și de respectare a drepturilor individuale: fiecare e gelos de libertatea lui, pentru care e veșnic *sur le qui vive*, și respectă libertatea altuia, pentru care are simpatia destul de largă să o înțeleagă. Astfel viața întreagă apare ca un vast câmp de împăcare, gata să se transforme în câmp de luptă.

In aceste condiții de viață socială nu-i loc pentru supunere pasivă, nici pentru apăsare tiranică: raporturile politice iau caracterul contractual de compromis, isvorît din impunerile și concesiile voinților individuale:

„Constituția engleză, spune Taine, e un con-
„glomerat de contracte, adică de drepturi recu-
„noscute. Fiecare, mare ori mic, îl are pe al
„său, pe care-l apără cu toată puterea. Prin a-
„cest sentiment Englejii au cucerit și păstrat
„libertatea publică".

Puterea centrală a statului, în Anglia, trecând peste câteva excepții necaracteristice, se poate spune că, n'a putut niciodată să cotropească ori să încalce puterea și inițiativa individuală nici a autorității locale. Pe teritoriul britanic n'a înflorit niciodată o monarhie absolută ca a lui Filip II ori Ludovic XIV, nici chiar ca a lui Napoleon cel Mare ori Wilhelm II. Incercările

Stuarților n'au izbutit decât să lese amintirea unor accidente în istoria Angliei.

Natura raporturilor dintre stat și cetățean are aici cu totul alt caracter decât pe Continent. Statul nu intervine în această țară pentru a se substitui inițiativei individuale, ci ca să întărească această inițiativă și s'o facă astfel efectivă. Vom avea prilej să vedem aceasta, în amănunțimi, la descrierea organizării școlilor de toate gradele. Statul intervine în Anglia altfel de cum intervine în Franța și în Germania. Suveranitatea cetățeanului nu-i știrbită prin această intervenție; *el* rămâne adevăratul conducător *(ruler)*, în această țară clasică de *guvernare prin sine* (self government) și *ajutor prin sine* (self-help).

Pentru cetățeanul englez, nimic nu-i mai presus de libertatea lui individuală:

„Englezul nu crede că omul e creat pentru „patrie, ci patria pentru om. El e mai puțin „preocupat de a fi cetățeanul unei țări mari, cât „de a fi un cetățean liber. Drept vorbind, el e „om înainte de a fi cetățean... Patriotismul con„stă în a menține energic independența partic„ularului împotriva desvoltării și contra în„călcării statului".[1]

„Adevăratul ideal al unui stat cere ca guver„nul central să lucreze astfel asupra fiecărui ce„tățean, încât să desvolte necontenit în el pute-

[1] Edmond Démolins, *A quoi tient la supériorité des Anglo-Saxons*, pp. 310, 321.

„rea de a se conduce singur (self-direction). În „Anglia este o sforțare continuă a statului întreg „de a impune voința lui fiecărui cetățean, fiecă„rui interes local, provocând astfel întărirea lui „proprie. Pe de altă parte, fiecare interes local „și fiecare individ caută să-și impună voința lui „față de guvern. Sistemul roman tinde mai cu„rând să încurajeze încetarea sforțărilor indivi„duale. Mult din desvoltarea posibilă a indivi„dualității rugineşte neîntrebuințată. Nu există „alt guvern așa de stimulent al desvoltării in„dividuale ca guvernul englez".[2]

Cu totul alt caracter are istoria celor mai multe țări de pe Continent, unde statul,—prin absorbirea puterii autorităților locale și prin desvoltarea biurocratismului civil și militar,—a ajuns să atrofieze independența și inițiativa locală și să capete o existență aproape de sine stătătoare față de masa cetățenească, ale cărei interese le reprezintă și le administrează.

Astfel statul a ajuns aici o ființă cu puteri proprii, sprijinită pe partide organizate, pe biurocratism și militarism. Această stare de fapt a făcut să se nască concepția eticei patriotismului de stat, în numele căruia se ridică la înălțimea celei mai nobile virtuți jertfirea personalității pentru rațiuni superioare de stat.

In Anglia, acest lucru nu s'a putut întâmpla,

---

[2] W. T. Harris, *Preface to* Sharpless's *English Education*, p. VII.

mulțumită instinctului primitiv și tenace de individualism al rasei. Puterea centrală a statului n'a putut dobândi aici, în desvoltarea organismului social, acea creștere cotropitoare care atrofiază organele periferice.

In Anglia, evoluția istorică a statului a fost dela început spre descentralizare. Incă nu se împlinise o sută cincizeci de ani dela constituirea statului, în urma cuceririi normande, când libertățile cetățenești față de autoritatea centrală au fost recunoscute prin cea dintâi constituție în istoria universală.

Clasa nobiliară, în Anglia, nu s'a concentrat în jurul Coroanei, formând o camarilă umilă față de suveran și apăsătoare față de popor; ea a păstrat până azi caracterul unei clase nobilare rurale[1] care nu practică absenteismul, ci trăește de fapt în mijlocul poporului. Trăind astfel împrăștiată, în locul spiritului de corp, această clasă și-a desvoltat spiritul de solidaritate cu poporul, ale cărui interese locale le-a înțeles

[1] De altfel Englezul prin firea și aspirațiile lui intime e un rural. In colonii el, de preferință, se face agricultor, nu funcționar al metropolei,—lipsindu-se astfel de pământul pe care-l lucrează. Iubirea cunoscută a Englezului de parcuri imense și de *cottages* arată același lucru. Orașul, spune Taine, nu-i în Anglia locuința preferată, ca în Franța. Londra chiar nu e decât un mare loc de întâlnire pentru afaceri. In adevăr *City*, centrul marilor afaceri al Londrei și al lumii întregi, e frecventat în timpul zilei de aproape 3 milioane de oameni, iar în timpul nopții e locuit abia de 26.000.

și le-a apărat față de tendințele cotropitoare ale statului.

Foloasele pe care clasa nobiliară le-a adus poporului englez sunt cu mult mai mari decât dificultățile politice pe care în anii din urmă le face Camera Lorzilor.

Iubirea, de care lorzii engleji se bucură încă în massele mari ale poporului, se explică nu numai prin generozitatea lor personală, dar și prin grandoarea caracterului lor istoric. In nici o clasă nobiliară din lume, caracterul personal n'a ajuns la o așa superbă înălțime. *Lordolatria* nu-și are explicația numai în ignoranța maselor. Misiunea socială de conducători ai poporului nicăeri n'a fost îndeplinită cu o așa de înaltă sinceritate. Fără îndoială că clasa nobiliară engleză a contribuit la desvoltarea spiritului de *self-government* al poporului,—la democratizarea reală a țării; ea n'a format niciodată o castă socială închisă, cu aspirații politice de dominare prin organul central al statului. In schimbul privilegiilor și a marii influenți sociale, ea s'a mulțumit din ce în ce mai mult cu o situație politică onorifică: Camera Lorzilor cedează treptat-treptat puterea politică în mâna Camerei Comunelor.

Mulțumită rezistenții vieții politice locale, în Anglia, statul n'a putut absorbi și centraliza toate forțele naționale ale poporului. De aceia în această țară nu s'au putut desvolta cele două ventuze ale statului: biurocratismul și militarismul, care absorb atât de mult din energia națională

a popoarelor de pe Continent și care, cu toată protestarea întregii lumi civilizate, au ajuns să se identifice cu condițiile de existență a statelor continentale. Ele sunt expresia directă a amorțirii spiritului de inițiativă și de independență al cetățenilor față de atotputernicia statului și, ca instituții de stat, trăesc tocmai din aceste știrbiri ale personalității cetățenești. Ele sînt un simptom și o cauză a „degenerescenței morale a poporului" pe Continent, spune Edmond Démolins.

Biurocratismul civil și militar este un rău social,—fie chiar un rău necesar pe Continent,—nu numai pentru că sustrage de la producția națională energiile cele mai viguroase ale poporului, dar mai cu seamă pentru atmosfera educației publice a cetățeanului. Concepția bunului funcționar civil ori militar implică ideia de instrumentalizare, de renunțare la inițiativa și la independența personală,—însușiri care tocmai caracterizează pe bunul cetățean în Anglia. Concepția bunului funcționar adeseori implică mai mult: negarea drepturilor cetățenești și acceptarea intervenției statului până și în chestiile personale de cea mai intimă natură,—în constituirea familiei, de pildă. Se poate aduce o mai grea ofensă *Drepturilor omului?*

Biurocratismul civil și militar este un rău social, dar este un rău necesar, fără de care *statele* azi nu pot exista, se poate răspunde.

Că încă nu pot există, e admisibil.

Insă nu poate fi o formă definitivă de orga-

nizare socială aceia în care se cere sacrificarea independenței și integrității individuale. Ținta ideală a societăților nu poate fi alta decât realizarea condițiilor prielnice pentru desvoltarea integrală a personalității omenești.

Orice formă de cooperație socială nu trebue să fie decât un instrument în serviciul individului, nu o mașină de aservire a lui. Oricât de departe am fi azi de această stare ideală, calea progresului n'o putem căuta decât în această direcție. *Omul* este măsura tuturor lucrurilor, chiar și în metafizică,—cu atât mai mult în societate. Civilizația unui popor nu se poate măsura după numărul soldaților ori după mecanismul statului,—nici chiar după instituțiile sale, —ci numai după *valoarea personală a cetățenilor*. Din acest punct de vedere, Anglia stă în fruntea țărilor celor mai înaintate în lume. Puterea statului, în Anglia, în raporturile lui cu cetățenii, e subordonată cetățeanului. In locul biurocratismului superior al statului, în Anglia, s'au desvoltat acele caracteristice comitete de delegați aleși de cetățeni din mijlocul lor (governing bodies of managers), care nu lipsesc din capul celor mai multe instituții engleze:—*cetățenii singuri, nu funcționarii statului, conduc instituțiile lor*. Și care țară din lume are o mai bună administrație decât Anglia?

Nu e oare caracteristic că instituția juraților e de origină engleză?

In locul armatei statului, formată prin recru-

tare impusă, Anglia are armata cetățenilor înrolați de bună voe. Conscripția silită n'a putut fi impusă în Anglia, cu toată dorința autorității centrale, sub presiunea sporirii înarmărilor pe Continent. In principiu, Anglia n'are armată permanentă: în fiecare an Camera Comunelor permite ținerea armatei pe un an, prin proclamarea așa numitului „The Mutiny Act", care nu-i decât o încuviințare dată de reprezentanții poporului pentru întreținerea armatei.

Cine-i deprins cu sistemul și regimul nostru militar va rămâne surprins când i se va întâmpla să cetească unul din afiptele cu condițiile de angajare în armata engleză:—salar săptămânal, săli de biliard, de fumat, de muzică, câmp de sporturi și jocuri, *five o 'clock tea*... pentru soldați! Gândească-se acum cineva la soarta de *valetaille* a soldatului-ordonanță de pe Continent, recrutat în numele sfintei datorii către Patrie.

Regimul este identic pentru armata de uscat și de mare.

Sunt aceste armate superioare? Un lucru e sigur: ele sunt compuse din *oameni* ca și societatea engleză. Aceste armate au învins pe Napoleon; ele au făcut cele mai întinse cuceriri pe care le-a făcut vreodată un popor pe lume; și'n timpul războiului din Africa de Sud, au dat dovezi de un eroism care a provocat admirația tuturor celor care la început le numeau cu neîncredere „armate de mercenari".

In antichitate, micile armate de cetățeni ale

Grecilor au zdrobit armatele asiatice fără de număr ale Perșilor; și apogeul înfloririi Statului Roman corespunde cu constituirea armatei din cetățeni.

In timpurile moderne, Napoleon a cîștigat cele mai strălucite victorii cu „les citoyens".

Am putea pune întrebarea: pentru ce azi coloniile franceze și germane se reduc la simple biurouri comerciale de exploatare, sprijinite pe biurocratism și armată, pe când cele engleze sunt începuturi de noi teritorii engleze libere?

*

Din suveranitatea cetățeanului englez rezultă și caracterul conservator al societății engleze,—caracter inerent, după cum vom vedea, adevăratelor democrații de *self-government*. Pentru noi, continentalii, deprinși cu contradicția dintre aceste două noțiuni, afirmația ni se pare paradoxală, pentru Engleji e foarte naturală. Anglia, în adevăr, e o democrație conservatoare.

Reformele aici nu se dau, ci se impun prin voința cetățenilor. O reformă trebue să fie desbătută întâiu în masele cetățenilor, să facă curent în opinia publică,—și în Anglia nu prind curentele demagogice,—și apoi să se transforme în lege, prin Parlament. In Anglia, Parlamentul e, în adevăr, un biurou de înregistrare... de înregistrare a voinții cetățenilor însă. El nu pierde contactul cu masa cetățenilor; adeseori Camera Comunelor se disolvă anume pentru a provoca

„referendum" popular asupra unei reforme; și Camera Lorzilor, în ultimul ei conflict cu Camera Comunelor, tot voința suverană a cetățenilor a invocat-o. Nimeni nu îndrăznește să o conteste. Astfel reformele, în Anglia, pleacă nu numai dela nevoile cetățenilor, dar și *din voința lor directă*. Cu asemenea sisteme reformele se fac mult mai greu. Masele se mișcă încet: obiceiurile tradițiile, prejudecățile mulțimii sunt foarte inhibitorii; îndată ce însă o reformă e consacrată prin lege, ea devine realitate, prin aplicarea ei imediată: legea e isvorîtă din voința cetățenilor și se aplică de înșiși cetățenii care au cerut-o.

Anglia este țara cea mai înceată în primirea schimbărilor formelor de viață, și totodată cea mai înaintată în spiritul organizărilor politice.

In țările cu dominarea tutelei statului asupra cetățeanului, reformele *se dau* poporului; nu e nevoe decât de prestigiul legiuitorului și de sprijinul unui partid,—cetățenii de fapt nu participă la făurirea legilor; ei pot să-și simtă nevoile, partidele politice însă și aparatul statului le impun rețetele pe care le cred nimerite,—unele pot fi chiar foarte bune și acordate din adânca convingere a conducătorilor. Legile după ce sunt sancționate se fac cunoscute poporului și apoi se *experimentează* ca să se vadă dacă sunt bune, și uneori pot cădea chiar în *desuetudine*.

Democratismul în astfel de țări ajunge o iluzie,—o iluzie mărită încă prin repeziciunea și aglomerarea legilor cu caracter democratic, dăru-

ite de organizarea centrală. Asemenea țări au de obiceiu diapazonul legislativ mult mai ridicat decât starea moravurilor.

Chiar democratismul legal al republicei franceze nu are realitatea politică pe care o are democratismul englez. De fapt situația cetățeanului față de stat, în Franța, e cași acea din Germania; deosebirea constă în faptul că, în Franța, multele revoluții au zdruncinat adînc prestigiul statului față de cetățean, fără ca cetățeanul să se emancipeze de tutela lui; pe cînd în Germania, țara clasică a autocratismului și a castelor sociale, statul are prestigiul militar cîștigat printr'un război victorios. Germanul se sprijină atît de mult pe stat, și crede așa de adînc în eficacitatea intervenției lui, încît și partidul revoluționar german crede că realizarea societății viitoare se va face tot prin intervenția statului.

Simțul subordonării individului la ordinea de stat și al disciplinii militare par congenitale la poporul german.

Istoria poporului francez ilustrează mai bine decât oricare alta tipul organizării centralizate de stat și răsvrătirea împotriva acestei forme. Franța a mers pe calea supunerii și a revoltei; convulsiile ei periodice au clădit progresul pe morminte. Franța este țara care și-a adorat mai mult și și-a sfărămat mai des idolii: de aici nerespectarea tradițiilor în patria Revoluției Franceze.

Din acest punct de vedere, Anglia formează

un contrast izbitor cu vecina ei de peste Canal. Progresul aici s'a făcut fără zguduiri violente și fără sfărmarea tradițiilor. Cauza e tot acea înăscută independență a cetățeanului englez, pentru respectarea căreia el veghează necontenit.

Cetățeanul francez rabdă încălcarea libertății lui și apoi își scutură jugul prin răsvrătire, pentru a pleca din nou capul mai târziu; cetățeanul englez previne încălcarea libertății și astfel n'are de ce să se revolte.

„In Franța și Germania, cetățeanul este o „parte din mașina publică. In Anglia și'n Ame„rica, cetățeanul este privit, în primul rând, „ca cineva din corpul care guvernează (gover„ning body)" [1]

*

Incă o caracteristică a vieții publice engleze, față de cea de pe Continent, e varietatea și lipsa aparentă de simetrie estetică și intransigență logică a instituțiilor.

Această lipsă de simetrie însă ocrotește (poate e condiția indispensabilă chiar) mult mai bine libertatea individuală a cetățeanului în Anglia, decât centralizarea simetrică a statului de pe Continent.

Când vom studia de aproape organizarea sis-

[1] *The Education of the American Citizen*, by President Hadley.

55361

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ

temului școlar, vom vedea că acest sistem ar putea fi caracterizat, în primul loc, prin o totală lipsă de sistem: școli de aceleași grad cu programe deosebite, cu orarii deosebite, cu un număr neegal de clase... Curioasă nedumerire produce, la început, acest lucru asupra unui vizitator deprins cu organizarea simetrică a școlilor de pe Continent, — organizate toate după un singur plan, izvorîte toate din o singură concepție, mișcate toate de un singur motor central:—statul.

Levasseur spune că în Franța singurul regulator al tuturor școlilor e ceasornicul Ministrului.

Lipsa aceasta aparentă de sistem, în organizarea școlilor din Anglia, a făcut pe mulți să nu înțeleagă valoarea școlilor engleze.

Școlile în Anglia nu sunt ale statului ci ale cetățenilor; ei le administrează (governing bodies of managers), ținând seamă de interesele locale și, vom vedea cum, chiar și de cele individuale:—școala e pentru elev, nu elevul pentru școală. Statul intervine în întreținerea școlilor cu subvenții (grants) și cu sfatul său competent, în ce privește cunoștințile tehnice de organizare. El poate să refuze subvenția unei școli, dacă acea școală nu acceptă condițiile puse de autoritatea centrală; școala nesubvenționată însă are deplină libertate de a se organiza cum vor cetățenii din localitate, de a introduce orice program și orice orar: statul n'are dreptul s'o închidă.

Nicăeri contribuția bănească a statului pentru educația publică nu e atât de bogată ca în An-

glia[1], și nicăeri amestecul statului în organizarea sistemului de educație publică nu e, în principiu, așa de redus ca în Anglia. Singurul mijloc prin care statul a putut interveni în organizarea școlilor a fost oferirea subvențiilor. Intervenția aceasta ia forma unui contract:—în schimbul subvenției primite, școala primește controlul statului și anumite programe și regulamente ofi-

[1] *Veniturile anuale ale școlilor publice de toate* gradele, — *în lei aur:*

Subvențiile (grants) acordate de stat școlilor de toate gradele din Marea Britanie și Irlanda:	400,000,000 lei
Aceiași sumă o varsă și comunele din impozite speciale puse pe cetățeni (rates)	400.000.000 lei
Veniturile școlilor dela dobînzile înzestrărilor (endowments și trusts), afară de clădiri și locuri întrebuințate:	75,000,000 lei
Din taxele școlare (fees), aproximativ:	25,000,000 lei
	900,000,000 lei

Clădirile școlare absorb alte sume în fiecare an, din cheltueli extraordinare: în 1886, de pildă, suma cheltuită pentru clădiri școlare a fost de 50,323,802 lei.

E interesant de știut că, din cele 900,000,000 lei, 15,000,000 lei este venitul celor două universități din Cambridge și Oxford, numai din dobînzi și taxe școlare—dela stat nu primesc nimic. (Cf. Graham Balfour, *The Educational Systems of Great Britain and Ireland, Appendix I*), p. 292; L. C. C., *Memorandum and Tables for the Conference of Local Education Authorities on Education Grants*, Dec. 1908; Board of Education, *Reports from those Universities and University colleges in Great Britain which participated in the parliamentary grant for university colleges in the year* 1906-7). Toate aceste sume se cheltuesc numai pentru școli publice. Școală publică în Anglia se numește orice școală care nu e condusă pentru un folos privat: astfel orice școală cu avere proprie e școală publică. Școală privată e aceia care aparține cuiva și e condusă pentru a realiza venituri acelei persoane.

ciale. In privința programelor, administrația centrală acceptă totdeauna propunerile locale de modificare, motivate.

Intervenția necondiționată a statului în organizarea școlilor ar însemna atingerea libertății de conștiință a cetățenilor, o libertate fără care Englezul nu poate trăi.

„Nu putem exista fără dreptul de a ne ex-
„prima liber asupra chestiunilor de morală și re-
„ligie. Pentru marea masă a poporului englez
„nimic nu se poate compara cu acest drept. *Mai*
„bine mizerie, mai bine închisoare, mai bine de-
„zastru național, decât o mărginire a libertății de
„conștiință. Și libertatea de conștiință implică li-
„bertatea de a învăța ceia ce tu voești. Și libertatea
„de a învăța ceia ce tu voești implică varietatea
de școli. Și varietatea de școli înseamnă lipsa
„unui sistem simetric, ordonat, uniform și ieftin.
„In scurt, idealul englez al unui sistem național
„de educație este un lucru cu mult mai complex
„decît idealul curent german ori francez. El nu
„tinteşte la uniformitate pe baza unei mijlocii in-
„telectuale ridicate, ci la o sinteză de tipuri deo-
sebite de școli, ajungând, prin libertatea de des-
„voltare, la idealurile lor caracteristice de per-
„fecționare. Și nu poți avea școli bune fără li-
„bertate pentru școli rele, de asemenea. In scurt,
„noi trebue să plătim pentru libertate cu prețul
„tolerării neajunsurilor". [1]

[1] R. P. Scott, *What is Secondary Education?* p. 28.

Această pasiune a cetățeanului englez pentru libertatea de conștiință a oprit impunerea vaccinării obligatorii în Anglia.

Nicăeri cetățeanul englez nu cedează întâietatea lui față de stat,—cu atât mai mult în organizarea școlilor. Școala în adevăr e o instituție politică: Biserica s'a servit de ea pentru cultivarea și propagarea idealurilor ei, iar Statul nu s'a luptat în mod cu totul desinteresat ca să se substitue el în organizarea școlilor în locul Bisericii.

„Acum, spune marele pedagog Rein, educația „publică este chemată ca aliat al Statului și al „Bisericii. Statul vrea să îndrumeze educația pu„blică ca aliat al său pe câmpul de luptă împo„triva curentelor care amenință să-i surpe pu„terea; Biserica încearcă să recucerească prin in„strucția religioasă ceia ce a pierdut în popor".

Iată încă un argument pentru ca școala, în Anglia, să fie a cetățenilor și nu a statului.

Orice intervenție a statului în Anglia este primită de cetățeni cu multă precauție.

Cât de respectată e libertatea personală a cetățeanului, în această țară, se poate simți și din micile detalii ale vieții zilnice,—și aceste sunt caracteristice. Mă aflam și eu la picioarele columnei lui Nelson, între cei 150.000 de oameni din Trafalgar Square, veniți să protesteze împotriva executării lui Ferrer (în Anglia sunt permise întrunirile sub cerul liber). Unul dintre oratori, acuzând pe regele Edward că n'a intervenit pentru grațierea unui martir al cugetării, spune că

pentru această jignire a mândriei britanice regele ar merita soarta lui Ferrer. O protestare se ridică; gardiștii intervin... pentru a garanta libertatea cuvântului—acelui care cerea împușcarea regelui. Oratorul era cetățean și avea dreptul să-și spună părerea.—„Mai bine dezastru național decât mărginirea libertății de conștiință!"...

*

Idealul cetățeanului englez e întărirea caracterului și desvoltarea integrală a individualității lui. Acest ideal a fost păstrat în societatea și școala engleză atunci când pe Continent instrucția înlocuise educația; el e urmărit cu persistență și acum, când pe Continent specializarea timpurie știrbește desvoltarea omului și formarea caracterului.

Respectarea desvoltării integrității personale este caracteristica sistemului de educație englez; știrbirea acestei integrități este defectul recunoscut al sistemului de educație german.

Poate nu e nepotrivit să reproduc aici o frază a unui profesor universitar japonez, care în anul acesta a condus o misiune didactică, trimisă de guvernul japonez pentru a studia organizarea școlilor din Londra: „Noi, când voim să facem „din copiii noștri savanți, specialiști, îi trimitem „în Germania, când însă voim să-i facem *oa-* „*meni*, îi trimitem în Anglia".

Las cuvântul unui renumit scriitor englez să facă paralela între aceste două mari popoare.

Ironia fină și mândria superbă a scriitorului nu falșifică caracterizarea justă a celor două națiuni.

„Germanul este din fire student: el ciupește „știința cum ciupesc puii de găină grăunțele. Pu„terea lui de înghițire e enormă, și cea de asi„milare de asemenea mare. El umblă după ști„ință cum umblă cânii prin gunoae după cio„lane. Nimic nu scapă fălcilor lui încăpătoare. „De fapt lumea nu există decât pentru a procura „hrană acestui vorace animal. El e mânat să „caute hrană intelectuală în toate ungherele „Universului, și se întoarce cu tot felul de bucățele „neobicinuite și fărimițe curioase în gura lui".

„Poporul englez n'a fost și probabil nu va fi „niciodată un popor de cugetători. Îi place știința, „este adevărat, dar mai mult ca amator decât ca „profesionist. Sfera lui este lumea acțiunii și „puterea lui—puterea voinții, a caracterului. Idea„lul lui e exploratorul, războinicul ori omul de „stat—nu filosoful ori literatul. Și cu toate astea, „acest popor de acțiune,—care ca națiune pune „caracterul înaintea intelectului,—a dat lumii fi„losofi și scriitori care n'au egali. Nu e straniu „că Shakespeare, darul suprem al Angliei la moș„tenirea intelectuală a Universului, deși foarte „sărac în învățătură,—este deliciul acestui popor „intelectual german?[1] ...Noi trebue, socot, să ne

[1] Shakespeare e foarte cunoscut în Germania, unde a ajuns, se poate spune, împământenit. Un călător englez povestește că aflându-se în Germania, într'o conversație cu o doamnă, îi spuse că el a vizitat lo-

„mulțumim a merge îndărătul Teutonului în ce „privește capacitatea intelectuală, și să avem în- „credere în însușirile noastre speciale, care „nici odată nu ne-au dat de sminteală în „luptă"![1]

Aceste însușiri speciale ale poporului englez, însușiri pe care s'a clădit imperiul britanic și pe care se înalță aspirațiile naționale ale rasei anglo-saxone de pretutindeni, izvoresc din profunda seriozitate a vieții de familie și a tăriei caracterului personal al cetățeanului englez. Morala politică engleză cere vieții publice aceiași rigurozitate pe care o cere și vieții private; mai mult, nici nu poate admite o viață publică înaltă fără o viață privată virtuoasă:

„Baza prosperității unei țări, spune un istoric „englez, stă în viața domestică curată, în inte- „gritatea comercială, în o măsură înaltă a valorii „morale, în moravuri simple, în curaj, simț de „dreptate, în oarecare sănătate și moderațiune în „judecată, care izvorește tot atât de mult din ca- „racter cât și din intelect. Dacă voești să-ți faci „o înțeleaptă judecată despre viitorul unui po- „por, observă bine dacă aceste însușiri sunt în „creștere ori în descreștere".

„Observă în special ce însușiri se prețuesc mai „ales în viața publică. Se dă caracterului o im-

---

cul de naștere al lui Shakespeare, în Anglia. Doamna ridicându-și mânile exclamă cu surprindere: „Ach, haben sie Shakespeare auch in England!"

[2] R. E. Hugues, *The Making of Citizens*, p. 329 sq.

„portanță mai mică ori mai mare? Sunt acei care „ocupă situațiile înalte oameni, despre a căror „viață privată un judecător competent ar putea „vorbi cu respect adânc? Sunt ei oameni de con- „vingere sinceră, viață consecventă, integritate „indispensabilă?... Numai observând acest curent „moral, vei putea întrevedea viitorul unui popor".[1]

Iată idealurile naționale ale acestui popor. Vom vedea cum el a știut să-și organizeze sistemul de educație publică, pentru a sădi aceste idealuri în inimile tinerelor generații.

*

Inainte însă de a intra în descrierea organizării sistemului școlar englez, vom insista încă puțin asupra a două caracteristice foarte distinctive ale societății și școlii engleze:

1) Sporturile cu jocurile și 2) religia.

Sporturile și religia ocupă atât de mult loc în viața societății engleze, încât ar fi fost nefiresc ca ele să nu aibă un loc de onoare și în școală, de orice grad ar fi ea.

Nimic nu-l poate împiedeca pe Englez dela partida lui de *cricket*, de *foot-ball* ori de *golf*. Actualul prim-ministru al Angliei, Asquith, în timpul unei din cele mai acute crize politice pe care a avut-o această țară, nu-și *neglija* partida de golf,—ziarele o anunțau regulat. Toate ziarele engleze au zilnic consacrate pagini întregi pentru partidele de *criket, foot-bal, hockey, golf*...

[1] Lecky, The *Political Value of History*.

Nimic mai curios și mai neînțeles pentru un continental decât această importanță exagerată ce se dă sporturilor în Anglia. Ai crede că Englezul are prea mult timp de pierdut și de aceia și-l petrece în distracții. Concepția însă despre valoarea și importanța sportului în viață, în Anglia, se deosebește fundamentul de concepția noastră, și de aceia în nici o țară din lume sportul nu are o așa de înaltă importanță:

„Vigoarea caracterului englez vine în parte „din ereditatea rasei, în parte din practica muncii „încordate, și *în cea mai mare parte* din faptul „că în Anglia câmpurile de joc sunt atât de „răspândite și sunt locurile celor mai aprige „lupte pentru supremație, îndemânare și putere „ce se pot vedea în vre-o parte a lumii" [1].

Un alt scriitor: „E tot atâta educație în a „juca o partidă de foot-ball cât în a traduce o „carte din Virgil. Cine va spune că exercitarea „în mișcări ritmice și grațioase nu merită să stea „alături de sintaxă?".

Altul: „Germanii au filosofia jocului, Englejii „au o iubire intuitivă a lui; și iubirea e o forță „mai mare decât filosofia. Tinerii engleji nicio„dată nu joacă ca să-și lărgească plămânii, să-și „activeze circulația sîngelui, să-și desvolte mușchii, să-și înfrumusețeze expresia, să capete „grația corpului, să-și sporească și să-și rafineze „puterile intelectuale ori să devină barbați cu-

[1] J. L. Hugues. *Dickens as an Educator*, p. 82.

„răgioși și cavaleri. Ei joacă cu entuziasm, din „iubire pentru joc, și toate aceste foloase și „încă și altele rezultă din joc".

Iată ce spune programul analitic oficial al școlilor elementare engleze în privința exercițiilor fizice:

„Exercițiile fizice trebue să aibă un îndoit e„fect: pe deoparte un efect fizic, iar pe de alta „un efect *mental și moral*. Exercițiile fizice, dacă „sunt bine conduse, au de efect de a desvolta în „copii o dispoziție veselă, agerime, hotărîre, con„centrare și un perfect *control al minții asupra „corpului*... Exercițiile fizice vor pregăti pe elev „ori pe elevă *să-și îndeplinească datoriile vieții „cu vigoare și succes*... Exercițiile fizice sunt „necesare nu numai pentru desvoltarea corpului, „dar de asemenea și pentru *desvoltarea minții și „caracterului*" [1].

Această înaltă valoare educativă, pe care Englejii o dau sporturilor și jocurilor, explică marea importanță ce li se dă în școală și în societate. Mulțumită cultului jocului, în școlile din Anglia n'a dominat niciodată acea atmosferă de mănăstire, care atâta timp a înăbușit școlile din Franța, și nu s'a putut produce deprimarea sufletească a surmenajului intelectual.

Un călător oriental, spune Sir John Lubbock, asistând la o partidă de cricket, fu mirat când i

[1] Board of Education, *The Syllabus of Physical Exercises for Public Elementary Schools*, 1909.

se spuse că jucătorii sunt tineri bogați. „Pentru ce nu plătesc ei pe alții nevoiași să facă o muncă atât de grea?" întrebă el.

In adevăr, vigoarea extraordinară pe care o desvoltă Englezul, și în jocuri, impresionează adânc, mai cu seamă pe un oriental. Taine, în *Notes sur l'Angleterre,* adeseori își arată admirația și uimirea pentru acest „animal robust și viguros". Și doctoriile, exclamă Taine, trebue să se dea, în Anglia, în doze care se dau cailor pe Continent.

*

Religia ocupă un loc încă mai însemnat în viața societății engleze; dar și în credință Englezul are caracteristicele lui distinctive. In nimic nu-i poporul englez mai intransigent decât în materie de libertate a conștiinței: — „Mai bine dezastru național decât mărginirea libertății de conștiință!"

Englezul e religios, dar pune libertatea mai presus de religie.

Franța în 1886 a alungat religia din școală pe motivul că, „statul nu are nimic de a face cu lumea viitoare". Argument caracteristic pentru o țară în care școlile, principial, sunt ale statului nu ale cetățenilor.

In Anglia, în 1870,—dată epocală în istoria învățământului englez,—aproape deodată se crează vre-o 5000 de școli elementare. Ce religie să se predea în aceste școli? Poate statul să impună

o formă de credință, întru cât nu-i o religie creștină universală? Are statul dreptul să introducă religia oficială a Bisericii Angliei? Răspunsul a fost că statul a recomandat Biblia,—*fără comentar*,—de oarece nu-i nicio formă de religie creștină universală. Argumentul e cu totul caracteristic și fundamental deosebit de cel din Franța: statul respectă libertatea de conștiință a cetățenilor. Miilor de școli vechi (non-provided schools), care deja existau și care fuseseră întemeiate de societăți religioase, li se respectă libertatea religioasă, chiar după ce statul intervine cu subvenții (grants) anuale pentru susținerea lor. Și dacă azi este un curent să se introducă și aici Biblia,—*fără comentar*,—aceasta e tocmai în numele libertății conștiinții.

Ceia ce captivează pe Englez în religie nu e dogmatismul și sectarismul, ci acel sentiment profund omenesc al nimicniciei și atârnării noastre. Prin acest sentiment, omul poate să scape din cercul aspru al luptei vieții și să-și înduioșeze sufletul în fața eternității:—poate deveni mai bun, mai blând, mai înțelegător și mai iertător. Biblia pentru Englez nu-i decât mijlocul prin care omul se poate înălța la această stare sufletească, de aceia în școlile engleze ea e introdusă fără comentar.

Impresia copleșitoare ce ți-o lasă predicile marilor oratori ai anvonului din St. Paul's Church și Westminster Abbey te face să în-

țelegi religiozitatea englezească, așa de curioasă pentru noi.

Pentru fiecare Duminecă bisericile își anunță de mai înainte, prin ziare, numele predicatorilor și subiectele predicilor ce se vor ține dimineața, amiaza și seara. Intre aceste subiecte poți găsi și titluri ca: teoria evoluției, a ereditățîi, libertatea voinții... Sunt predicatori celebri, pe care anume vin să-i asculte oameni din colonii îndepărtate de pe alte continente.

Noi înțelegem cu totul altceva prin religie, de aceia nu pricepem religiozitatea engleză, și nu putem pătrunde marea putere educativă a spiritului religiei.

Nu dogma e esența religiei creștine pentru Englez, ci sufletul omenesc însuși. Doctrina poate să fie contestată, discutată: — fiecare are dreptul s'o înțeleagă cum vrea, să o critice cum poate, să se grupeze deosebit în Biserică aparte.

In zilele de sărbătoare, în fiecare colț de stradă întîlnești grupuri de credincioși cu un predicator și o mică orgă în mijlocul lor:—e o nouă Biserică independentă sub cerul liber.

Religia creștină nu constă în dogmele și doctrinele din cărțile sfinte, ci într'un sentiment etern omenesc, veșnic același.

Iată ce spune unul din marii reprezentanți ai școlii engleze:

„In sistemele noastre de educație nu trebue „să nesocotim că iubirea și sinceritatea, tempe„ranța, bucuria și întristarea, iubirea de Dum-

„nezeu, răbdarea în durere, sunt lucruri care „se învață; că prin perfecționarea intelectului „nostru nu trebue să lăsăm caracterul nostru „național să sufere".

Un altul:

„Religia nu se poate preda ca o lecție de is„torie ori de gramatică. Repetiția catehismului „ori cetirea evangheliei nu este religie. Religia „este ceva mai subtil, mai intim, mai pătrunză„tor. Ea vorbește și minții și sufletului. Ea se „găsește în permanență în școală. Ea se reflec„tează din paginile cărții de cetire. Ea se hră„nește prin rugăciunile zilnice, cu care munca „zilei începe și se sfârșește".

In Anglia, lumea se duce la biserică pentru reculegere și înălțare sufletească, nu pentru dogma creștină.

Școlile au capele: la Oxford și Cambridge fiecare colegiu are biserica lui proprie; multe din ele sunt adevărate catedrale, cu renume în istoria arhitecturii universale.

Iată un fragment dintr'o predică ascultată la Harrow:

„Răsplata de a servi omenirea este totdeauna „Crucea. Lumea sfarmă inima celor mai mari „binefăcători ai ei, și apoi, după o zi, le ridică „monumente pe morminte. Dacă voiți să înăl„țați epoca în care trăiți, trebue să trăiți dea„supra ei, și a trăi deasupra ei înseamnă a nu „fi înțeles, și poate persecutat. Dar vă spun că „singurul mijloc de îndreptare, fie într'un stat

„ca Anglia noastră ori într'o școală, stă în devo-
„tarea acelora, fie ei numai doi ori trei indi-
„vizi, care îndrăznesc a încerca să îndrepte viața
„tovarășilor lor, și mai mult încă a lor pro-
„prie prin căutarea luminii legii eterne a lui
„Dumnezeu".

Ce lecție de morală poate contribui mai mult la formarea sentimentelor sociale și la întărirea caracterului!

*

Mai presus de toate, sistemul de educație englez ține să întărească caracterul și să desvolte complect individualitatea. Sistemul englez menține echilibrul între fizic și intelect; el ține seamă că *omul* e ireductibil și că educația fizică și intelectuală se complectează reciproc;—sunt numai două capitole din educația *omului*. Până și în bibliotecile publice, în Anglia, găsești alături: sala de lectură, sala de gimnastică și scrimă și basenul de înotat; iar câmpurile de joc nu lipsesc nici dela universități.

Intronarea educației în locul instrucției, în școlile de pe Continent, s'a făcut prin influența sistemului de educație englez: „Instrucția trebue să înceteze în școli ca să înceapă educația", a exclamat cam drastic un mare profesor englez; iar definiția dată de Emerson e încă și mai caracteristică pentru sistemul de educație englez: „Educația este ceia ce rămâne, când tot „ce-a fost învățat la școală se uită. (Education is

„what remains when all that was leanerd at „school is forgotten)".

Principiul educaţiei engleze e activitatea prin sine *(self-activity)*: numai activitatea proprie lasă urme. Sistemul seminarial al universităţilor germane, bazat pe acest principiu, e de origină engleză:—cu mult mai înainte îl au Cambridge şi Oxford. Din acest punct de vedere, un profesor suedez, care a vizitat şcolile din Germania şi din Anglia, a caracterizat astfel şcolile din aceste două ţări: „In Germania se lucrează „foarte mult pentru elevi, în Anglia foarte mult „lucrează elevii".

In Germania, în adevăr, profesorul a ajuns la pasiunea şi adoraţia metodului; aplicarea metodului a devenit primul scop, iar sala de clasă un laborator de experienţă metodologică.

E adevărat că nici o ţară din lume n'a reuşit să perfecţioneze atât de mult tehnica metodologică în şcoală, şi să aibă profesori atât de bine pregătiţi pentru mânuirea tehnicii ca Germania; dar e tot atât de adevărat că, personalitatea didactică a profesorului german e mult mai puţin reliefată decât a colegului său din Anglia, şi chiar mai puţin decât a colegului său din Franţa, deprins şi el să se mişte numai după circulările ministeriale, — „în adevăr, cele mai clare din lume", observă ironic un scriitor englez.

Fără îndoială că tehnica pedagogică în şcoală e un lucru de căpetenie în organizarea unui sis-

tem de educație publică, dar cine poate contesta că personalitatea profesorului nu e de o importanță fundamentală?

In Anglia, școala nu-i decât locul unde începe educația omului, care trebue să se continue în societate prin *self-education:*—școala nu e aici detașată de societate ca pe Continent.

Este un lucru cunoscut că nici un popor din lume nu are această putere de *self-education* ca poporul englez.

Gentleman-ul englez (well educated man) se găsește în toate clasele sociale... nu lipsește nici în clasa muncitorilor.

Este această însușire izvorîtă din individualismul rasei ori formată de primul impuls al școlii? Edmond Démolins se miră că în Anglia omul ridicat de jos, prin el însuși, ajunge să nu se deosebească de clasa aristocratică prin noblețea manierelor, pecând îmbogățitul francez totdeauna păstrează vulgaritatea parvenitului.

Școala, în Anglia, nu țintește să dea oameni complect formați, ci oameni care să fie în stare să se formeze singuri. Școala prepară pentru viață, nu numai pentru o parte a vieții; ea nu caută să îngrămădească o mare cantitate de învățătură, ci să desvolte o mare putere de a învăța; nu să dea oameni săturați de știință, ci oameni însetați de ea și entuziaști pentru lupta vieții.

In fiecare școală din Franța stă cu mândrie

la locul de onoare un exemplar din *Drepturile omului.*

In școlile din Germania, adeseori cetești pe tabele de marmoră numele foștilor elevi, care au căzut cu glorie pe câmpul de luptă în războiul cu Franța.

In școlile din Anglia, pe placarde lipite pe părete, cetești inscripția: „Idealul nostru e caracterul" (Our ideal is character), cu lămuririle numerotate: 1. un înalt simț al datoriei, 2. o simpatie largă, 3. o judecată sănătoasă, 4. iubire de muncă, 5. originalitate cât mai mare, 6. credință în continua lege a progresului, 7. stăpânire de sine[1], 8. hotărîre în urmărirea scopului, 9. credință în bunătatea altora, 10. un caracter tare.

Fiecare *memento* din aceste trei evoacă nobile și caracteristice suggestii;—cel englez însă e mai precis, mai individualist și mai... pozitiv.

*

Fiecare sistem de educație publică din aceste trei țări caută să pregătească tinerele generații pentru viață, în conformitate cu tradițiile, cu as-

---

1) Foarte mare importanță se dă acestei însușiri *(self-control)* în societatea engleză. Ea formează criteriul de stabilire a valorii personale. După cum stăpânirea de către om a forțelor oarbe ale naturii dă măsura civilizației omenirii în o epocă dată, tot astfel puterea de stăpânire a omului asupra impulsiilor lui proprii dă măsura civilizației personale în cazurile individuale.

pîrațiile și însușirile poporelor respective; față însă de *drepturile individualității* fiecare din aceste sisteme ocupă locuri deosebite.

Sistemul francez nu reușește să formeze echilibrul sufletesc al tînărului. Școlile de toate gradele din Franța, spune Max Leclerc, în loc să producă cetățeni pregătiți pentru viața liberă, oameni în stare să se conducă singuri, caractere hotărîte și tari, produc revoltați și ființi fără voință. Sistemul școlar francez,—deși condamnat de experiență și atacat de autorități ca Laprade, Sacy, Montégut, Taine, Maneuvrier, Leclerc, Lavisse,— a păstrat pînă azi caracterul anahronic față de celelalte instituții naționale.. Și azi se poate spune despre școlile franceze ceia ce spunea Maneuvrier în 1888, că Franța își prepară pe viitorii cetățeni în închisori, și că este o contrazicere absolută între sistemul politic și cel pedagogic în țara *Drepturilor omului.*

„Educația pentru libertate încă n'am început-o", spune Lavisse, vorbind de sistemul de educație francez. Tînărul care părăsește liceul francez, spune Maneuvrier, sufere de infirmități morale pricinuite de aceiași boală... atrofia voinții: o dorință bolnăvicioasă pentru viața de plăceri, ca a unui scăpat din închisoare; descurajare și revoltă împotriva autorității constituite și neputință de a trăi fără sprijinul acestei autorități. Toți sunt azi de acord că școala franceză nu produce sănătatea morală născută din echilibrul sufletesc.

Sistemul german de educație ia mai mult în seamă interesele statului decât drepturile personalității. Edmond Démolins e însă nedrept când se sprijină pe celebrul discurs al Impăratului Wilhelm din 1890, pentru a critica sistemul de educație german, deși protestările împotriva spiritului sistemului de educație german ridicate de autorități de prima mână, sunt foarte legitime. Sistemul german circumscrie prea mult orizontul vieții individuale,— până aproape de sfera unei profesii; prea puțin ține seamă de individualitate pentru a realiza nivelarea de trupă. Prea multă atmosferă de regiment și de castă domină în școala germană. Noi admirăm foarte mult ordinea și disciplina din școlile germane, sacrificiile *individualității* însă, făcute pentru a obține această uniformizare, provoacă multe și întemeiate protestări în Germania.

Sistemul de educație englez e mult mai greu de caracterizat decât cel francez și german; el nu e produsul intervenției de stat, izvorît sistematic din o concepție centrală. In el se oglindește individualismul anglo-saxon ca în toate instituțiile engleze. „El nu țintește la uniformi-„tate pe baza unei mijlocii intelectuale ridicate, „ci la o sinteză de tipuri de școli deosebite, ajun-„gând, prin libertatea de desvoltare, la idealu-„rile lor caracteristice de perfecționare".

In Anglia, școala e pentru elev; pe Continent, pare că elevul e pentru școală. In Franța și'n Germania, „fabricarea cetățenilor" e o industrie

monopol de stat; în Anglia, școala e de fapt a cetățenilor, nu a statului.

Sistemele de educație francez și german produc membrii clasificați ai statului; cel englez produce cetățeni independenți ai lumii.

Tînărul german duce cu el din școală respectul pentru autoritatea constituită și simțul datoriei față de locul pe care'l ocupă în organismul complex al statului — el trăește ca un clasificat conștiincios.

Tînărul francez duce cu el amintirea regimului de închisoare, cu toate că în școală i s'a infiltrat *Drepturile omului*, pe care apoi se răzbună prin lipsă de respect către autoritatea constituită și prin spiritul de revoltă.

Tînărul englez părăsește școala cu mai puține cunoștințe decât cel francez, și mai puțin disciplinat decât cel german, dar, în schimb, are o nemăsurată energie fizică, o mult mai mare elasticitate intelectuală [1], o putere de a urmări cu tenacitate studii grele, și un interes și-o sete pentru a învăța și a se perfecționa care surprind pe observator.

Tocirea personalității e defectul comun al sistemelor de educație francez și german; desvoltarea personalității e caracteristica de căpitenie a sistemului englez.

Tînărul englez intră în viață ca om complect,

---

1) Cf. Prefața lui *Emile Boutmy* la volumul *L'Education en Angleterre, de Max Leclerc.*

ca cetățean neatârnat: — cu îndrăzneala, entuziasmul și vigoarea de a duce lupta pe seama lui proprie, oriunde și în orice împrejurări. El își începe traiul mai puțin specializat decât tînărul german, dar cu o mult mai mare elasticitate de adaptare la împrejurările găsite.

E un lucru cunoscut că Francezul și Germanul devin *rataţi* când sunt siliți de împrejurări să părăsească cariera pentru care au fost pregătiți; pe când în Anglia nu arareori se întâmplă ca unul și acelaș om să ilustreze chiar mai multe cariere în viața lui. Fără îndoială, că și sistemul de educație contribue la formarea acestei caracteristice naționale a poporului englez.

Spiritul de libertate și de independență personală, care se degajează din organizarea întregii vieți a poporului englez și dă un colorit special tuturor instituțiilor de peste Canal, domină și în sistemul de educație englez caș i în întreaga viață publică; el determină modalitatea de organizare a tuturor instituțiilor de educație și de cultură din Anglia, de orice grad ar fi ele. Aici, intervenția statului, — *și* în materie de educație publică, — se exercitează respectând acel individualism organic, atât de caracteristic rasei anglo-saxone de pretutindeni, și a cărui încălcare nici o rațiune de stat nu o poate îndreptăți pentru conștiința cetățenească engleză.

Subalternarea activității statului față de voința cetățenilor însă nu implică, în Anglia,—nici în ce privește organizarea sistemului de educație

publică, — incapacitatea puterii centrale de a da norme și directive, de a corecta și îndruma desvoltarea progresândă a instituțiilor conduse de cetățeni, în spiritul lor tradițional de independență față de stat.

II

Intervenţia statului şi iniţiativa privată în organizarea educaţiei publice

Una din cele mai de căpetenie caracteristice ale veacului trecut e desigur importanţa ce au căpătat pretutindeni problemele de educaţie. In toate ţările din Occident, strădăuinţi mari s'au pus pentru organizarea educaţiei publice, şi azi budgetul instrucţiei în diferitele state a ajuns să nu fie întrecut decât de cel al armatei.

Notă. Noţiunea *educaţie* are un înţeles mai cuprinzător în Anglia decât pe Continent. Pe Continent, şcoala, până nu de mult, şi-a mărginit domeniul exclusiv la instrucţia propriu-zisă,—predarea cunoştinţelor:—de aici numele de *Minister de Instrucţie* dat autorităţii şcolare centrale. In Anglia, şcoala a dat întotdeauna precădere educaţiei propriu-zise, — formarea caracterului — subordonând şi contopind instrucţia în sfera educaţiei:—de aici numele de *Board of Education* dat autorităţii şcolare superioare. Astfel pecând, de obiceiu, pe Continent instrucţia şi educaţia sunt noţiuni clar deosebite, în Anglia, în general, aceste două noţiuni se contopesc în noţiunea *education*, care nu implică numai desvoltarea exclusivă a unei părţi din om, ci formarea completă a omului—*the making of man.*

A te cultiva se consideră acum nu numai o datorie către tine însuți, ci o datorie publică; statul impune, sub constîngerea amenzii, învățământul elementar fiecărui cetățean. La rîndul său, statul se consideră dator față de cetățeni de a procura acest învățământ gratuit pentru toți copiii în vârstă de școală.

Intervenția statului în organizarea școlilor are o vechime mai mare în Germania, unde regele Frederic Wilhelm, în urma dezastrului de la Iena, proclamă necesitatea răspândirii culturii în masele populare:

„Germania trebue să câștige prin puterea in-„telectuală ceea ce a pierdut în puterea mate-„rială. Pentru acest scop, dorința mea este ca „tot ce-i posibil să se facă pentru a răspândi și „perfecționa educația poporului".

Iată o înfrângere militară fericită!

Franța recunoaște mai târziu necesitatea introducerii învățământului obligator; iar *în Anglia, până la 1870, nu i s'a recunoscut statului dreptul de a interveni în organizarea educației publice.*

Fiecare din aceste trei țări aveau însă, înainte de intervenția statului în organizarea învățământului, vechi tradiții de cultură. In lipsa unei autorități centrale, inițiativa particulară, diferitele societăți și corporații, și mai cu seamă Biserica au fost factorii care au căutat, din timpuri vechi, să lupte împotriva întunerecului.

Cele dintâi școli au răsărit pe lângă mânăstiri.

Unii dintre suverani și dintre marii bogătași au întemeiat și ei școli și au lăsat deosebite legate pentru întreținerea lor. Reforma și Renașterea au fost pentru școli epoci fecunde de înflorire. Universitățile, — cele mai vechi de prin veacul al XII-lea — au exercitat de asemenea o mare influență culturală în Apus.

In lipsa însă de orientare a atâtor inițiative rezlețite, nu s'au putut închega sisteme de educație bine definite, în măsură de a satisface sistematic nevoile culturale ale deosebitelor popoare. Biserica catolică ajunge, încetul cu încetul, să monopolizeze organizarea școlilor și, din cauza caracterului ei internațional, să împiedice desvoltarea caracteristicelor naționale ale educației publice în diferitele țări.

Pentru Biserică, școala ajunge cel mai puternic instrument de stăpânire a conștiinților, de dominare politică și de propagare a idealurilor ei; dar, în curând, interesele și idealurile Bisericii nu mai corespund cu interesele și idealurile de emancipare ale societății laice. Biserica nu se îngrijea de cultura maselor: — ele trebuiau să creadă, nu să se lumineze. Școala nu trebuia să pregătească pentru viața actuală, să insufle interes pentru nevoile societății din jurul ei: de aceia clasele bogate găseau în școlile Bisericii o atmosferă monastică, un program și un regim școlar care strămutau preocupările intelectuale ale tinerilor cu 2000 de ani în urmă, deslipindu-i de interesele actuale ale societății

în sînul căreia trăiau. Din această cauză Biserica menține cultura din școlile sale la un clasicism exclusiv și îndepărtează din interiorul ei orice preocupare de educație fizică: — „tot ce pierde corpul câștigă sufletul".

Când în fața puterii Bisericii se ridică puterea Statului laic, lupta pentru stăpânirea Școlii nu se dă în mod desinteresat, nici de o parte nici de alta. Statul voește să smulgă din mâna Bisericii un instrument de dominare politică, un mijloc pentru propagarea idealurilor lui, a cărui valoare Biserica o cunoaște din o lungă experiență istorică, și pe care ea, din instinct de conservare, nu voește să-l cedeze.

Procesul acesta între Biserică și Stat încă nu e terminat. In Germania, Statul împarte cu Biserica controlul în școală; în Franța, Statul a alungat Biserica din școală, dar Biserica nu pare resignată; în Anglia, unde Biserica n'a exercitat niciodată o dominare politică, și unde credința în libertatea individuală a fost întotdeauna mai puternică decât credința în Biserică, școlile Bisericii și cele laice (non—provided și provided schools) stau încă față în față; — un compromis le asigură colaborarea pașnică la opera de răspândire a culturii în popor.

*

E interesant de observat atitudinea statului în intervenția lui pentru organizarea educației pu-

blice în deosebitele țări de pe Continent și din Anglia.

Statul, prin rolul său politic și social, e un instrument de dominare politică a unei clase asupra celorlalte; și în acelaș timp și un regulator al intereselor tuturor claselor sociale. El funcționează mai energic într'o direcție sau alta, după gradul de atârnare sau de independență a claselor de jos față de clasele stăpânitoare, și după puterea ce el o are, ca instituție centrală administrativă, până la un punct de sine stătătoare.

In felul cum intervine statul în organizarea educației publice, în diferitele țări, se oglindesc în mod firesc, interesele claselor sociale, după raporturile lor de putere și după relațiunile de atârnare a cetățenilor față de puterea administrativă superioară.

Nu toate statele intervin cu aceiași generozitate pentru răspândirea culturii în diferitele pături sociale. Statul democrat al Americii de Nord oferă învățământ de toate gradele gratuit și egal tuturor copiilor, din toate păturile sociale; pecând statul conservator și absolutist al Germaniei a organizat învățământul privilegiat de clasă, de castă chiar.

Fără îndoială, școala de stat de pe Continent e o instituție politică: — „o fabrică de cetățeni ai *Statului*".

Insă interesele actuale ale Statului ca și interesele Bisericii nu corespund întotdeauna cu in-

teresele permanente ale poporului; de multe ori aceste interese sunt chiar antagonice:

„Acum, după cum am văzut, zice Rein, edu-
„cația este chemată ca aliat al Statului și al Bise-
„ricii,—înțelegem educația din școlile publice.
„Statul voește să îndrumeze educația școlară ca
„aliat al său pe câmpul de luptă împotriva cu-
„rentelor distrugătoare, care amenință să-i surpe
„puterea; Biserica încearcă să recucerească prin
„mijlocul instrucției religioase ceia ce a pierdut
„în popor".

Instituțiile de stat nu apără întotdeauna deopotrivă interesele tuturor cetățenilor: de aceia la Romani s'a înființat tribunalul, la Greci adunările și tribunalele poporului, la Engleji parlamentul și juriul, — toate instituții care-și trag autoritatea direct din masa poporului, nu dela autoritatea centrală a statului.

Natural că răspândirea învățământului elementar în toate straturile sociale corespunde unui interes general. Sporirea mijlociei cunoștinților omenești e o cauză directă de creștere a bogăției naționale în orice țară. Capitalul național al unei țări nu stă în ceea ce de obiceiu numim bogății naturale, ci în capacitatea productivă a cetățenilor ei. E evident însă că această capacitate productivă, în ultimul detaliu, e o chestie de lărgire a cercului conștiinții. Din depozitul imens de cunoștinți moștenite ale omenirii, fiecare e silit de lupta vieții să-și însușească măcar o parte, să-și întindă astfel câm-

pul conștiinței. Progresul istoric al omenirii nu e de fapt decât același lucru. Prin orice descoperire științifică omul, pe deoparte cucerește un colț din domeniul lumii externe, — îi micșorează teritoriul necunoscut;—iar pe de alta își lărgește domeniul lumii interne, — cercul conștiinței lui.

Cine poate fi împotriva sporirii bogăției naționale! Părerile se pot împărți numai asupra întrebării cui se cuvin aceste bogății. Sporirea capacității productive a indivizilor dintr'o țară nu contrazice interesele nimănui, ci tocmai dimpotrivă: de aceia impunerea unui anumit grad de cultură tuturora e o datorie națională. Dar când lărgirea prea mare a orizontului poate să trezească mintea celor mulți, atunci apar drepturile superioare ale statului, principiile imutabile ale moralei, tradițiile istorice... drepturile sfinte ale trecutului. Atunci statele dau alarma primejdiei proletariatului intelectual, a „proletariatului bacalaureaților", cum numea Bismarck, cu dispreț, această clasă de fermenți ai nemulțumirilor sociale,—pionieri ai lumii de mâine.

*

Pe Continent, intervenția statului în organizarea învățământului secundar și superior a fost provocată în primul rînd de nevoile de organizare a statelor moderne. Această organizare, în Franța și'n Germania, s'a desvoltat necontenit în direcțiunea unei numeroase biurocrații civile și militare. Toată această biurocrație, Statul

o formează în școlile lui, și o formează după concepțiile izvorîte din interesele lui de dominare. Școala ajunge un loc de pregătire pentru o carieră biurocratică; ea nu-și propune „*să fabrice* cetățeni care guvernează", ci „indivizi care trebue să ocupe un loc în mașina statului". Atît de fățiș se exprimă acest scop încât, în unele categorii de școli, tînărul trebue să se angajeze funcționar al statului înainte de a fi primit în școală.

Regimul din astfel de instituții de cultură nu tinde a desvolta însușirile de independență a individului față de stat, ci pe acele de supunere și ascultare, însușiri care recomandă frumos pe bunul funcționar — civil ori militar. Școala nu trebue să se ocupe cu formarea și întărirea caracterului tînărului, de oarece viitorul cetățean își va procura existența, fără luptă, lipit la vreuna din încheeturile vastului aparat al statului.

Întărirea fizică a viitorului funcționar... nici ea nu-i necesară: un biurocrat n'are nevoie de o constituție atletică.

Iată de ce, până nu de mult, scopul acestor școli se mărginea exclusiv la instrucție,—predarea de cunoștinți. Și numai din acest punct de vedere ele sunt superioare școlilor din timpul atotputerniciei Bisericii. In ele tînărul se pregătește în vederea serviciului Statului, după cum în școlile Bisericii se pregătea pentru a fi servitorul lui Dumnezeu.

Tipul unor astfel de școli este liceul—Marele Internat—din Franța, creat de Napoleon. In astfel de școli, în care singura preocupare e de a îngrămădi cât mai multe și variate cunoștinți în capul elevilor, multe generații și-au ofilit și istovit tinerețea. Din cauza lor s'a zis că Franța își pregătește viitorii cetățeni în închisori; în ele s'a desvoltat așa numitul regim de *chauffage* „care consistă în a da, în cel mai „scurt timp posibil, o cunoștință superficială, „dar deocamdată suficientă, a materiilor pentru „examen". Nici higienă, nici educație, ci numai instrucție, în vederea... unei cariere biurocratice.

Acest regim școlar a produs surmenajul intelectual și oameni istoviți fără vreme, sleiți de putere fizică și intelectuală, fără voință, fără vigoare morală și fără încredere în ei,—declasați primejdioși și pentru dânșii și pentru societate.

Impotriva acestui regim nedispărut încă în Franța s'au ridicat protestări unanime; despre el Edmond Démolins spune:

„Regimul nostru școlar actual formează în „special funcționari; e puțin susceptibil de a da „un alt produs. E mai cu seamă rău întocmit „pentru a forma *omul*".

Cu drept cuvânt se spune că în Franța este o contrazicere între regimul ei politic și cel pedagogic.

Principiul „mens sana in corpore sano" este demult cunoscut pedagogilor, dar nici o desco-

perire nu revoluționează lumea până nu e impusă de un interes.

Nevoia statului, în Germania și'n Franța, de a avea tot mai mulți soldați, a atras atenția tuturor asupra faptului, că școala secundară istovește bărbăția, că instrucția singură nu poate face buni soldați, — ba dimpotrivă chiar, că școala secundară, organizată pe baza instrucției exclusive, slăbește rezistența militară a unui stat. Împăratul Wilhelm, în importantul și curiosul său discurs din 1890, o spune clar:

„Am nevoe de soldați; am nevoe de o gene-
„rație puternică și în stare să apere țara... Ar
„trebui să aplicăm școlilor superioare organiza-
„ția caselor noastre de educație militară, a șco-
„lilor noastre de cadeți... S'a constatat că miopii
„au sporit... In *gimnazium* din Frankfurt sunt
„4% miopi în clasa începătoare și 64% în
„*Prima*... Din 1600 tineri înrolați în armată
„la Münich, numai 2% din cei care au absolvit
„școlile elementare *(Volksschulen)* sunt miopi,
„pe când graduații din *Realschulen* dau 58%,
„iar cei din *Gymnasien* 65%".

„In școlile secundare din Düsseldorf, 1/4 din
„numărul elevilor e sub mijlocia normală, ca
„desvoltare fizică; până la 60% din ei sufăr de
„nervositate și 20% sînt victime ale insomniei".[1]

Organizarea școlii secundare se denunță dar în mod oficial ca nesatisfăcătoare față de trebuințile statului. Pedagogii condamnaseră demult

1) *Reports of The Commissioner of Education*, 1899—1900, p. 833.

acest regim de instrucție exclusivă și de neglijare complectă a educației fizice, ca necompatibil cu desvoltarea normală a omului, dar statul nu intervine până ce nu se convinge de necesitatea intervenției din punctul lui de vedere. „Viitorul va aparține unui popor de animale să-„nătoase, nu de cugetători istoviți". Trebuesc „soldați, nu filologi „care dela 1870 s'au așezat „în școală ca *beati possidentes*".

Dar dacă statul intervine pentru a împiedeca ruina vigoarei fizice a tinerilor în școala secundară, spre a-i putea scoate animale sănătoase pentru armata statului, deocamdată nu are nici un interes să asculte glasul pedagogilor care cer școlii și formarea și întărirea caracterului, a spiritului de libertate..., neatîrnare și încredere în sine. Insușirile morale cerute unui bun soldat nu se deosebesc de ale unui bun funcționar civil,—se cere numai mai multă rezistență fizică... încolo supunere și ascultare oarbă.

Marele Virchow, în Conferența dela Berlin, se plânge de lipsa de adevărată educație morală în școlile secundare din Germania:

„Regret că nu pot aduce mărturia mea că am „progresat în formarea caracterului în școlile „noastre... Nu pot spune că am impresia că am „făcut mari progrese în deprinderea oamenilor „cu întărirea caracterului. Dimpotrivă, mă tem „că suntem pe povârniș. Numărul caracterelor „devine tot mai mic".

In Franța, aceleași protestări justificate de ne-

mulțumire se ridică împotriva școlilor secundare și superioare; și aici se constată neputința acestor școli de a întări caracterul, de a desvolta personalitatea tinerilor, — de a-i pregăti pentru o viață independentă.

Cât timp statul pregătea în școlile secundare și superioare viitori biurocrați ai lui,— a căror întrebuințare în mașina statului oprea formarea proletariatului intelectual, — problema întăririi caracterului și a formării personalității, pentru o viață neatârnată nu interesa statul, și școala n'o urmărea, cu toate că era pusă în discuție de educatori. A ajuns însă un timp când școlile încep să producă mai mulți pregătiți decât trebuesc pentru serviciile statului. Această mulțime necontenit în creștere, neformată pentru a duce o viață independentă, lipsită de sprijinul statului, formează așa numitul proletariat intelectual, care „surpă puterea statului". E o stare de răsvrătire a copiilor împotriva părintelui lor! Cel dintâiu gest al statului a fost să restrângă învățământul secundar, să îngreue programele, să transforme fiecare ramură de învățământ într'un fel de *cul-de-sac)*, din care elevul să nu poată ieși ca să treacă mai departe în învățământ; să ceară titluri superioare pentru funcțiile publice... în sfârșit să descurajeze pe cei care aspiră la o carieră biurocratică.

Interesul actual al statului poate să dicteze stavilirea învățământului secundar și superior; dar se poate admite că sporirea culturii cetă-

țenilor dintr'o țară e un rău în sine pentru popor? Dacă întărirea statului cere acest sacrificiu, e o dovadă că starea nu-i normală și că nu poate fi decât trecătoare.

Cât de caracteristice sunt cuvintele împăratului Wilhelm în faimosul său discurs:

„Cea mai mare parte dintre candidații la „foame (titrații învățământului superior), mai „cu seamă d-nii ziariști, sunt liceani rataţi; iată „o primejdie pentru noi. Acest exces, care acum „e deja prea mare, face patria noastră să se „asemene cu un câmp săturat de apă, care nu „mai poate suferi să fie udat. Iată pentruce nu „voiu autoriza deschiderea de noi licee (Gym„nasien)... a căror necesitate nu mi se va dovedi „cu temeinicie. Avem deja destule... Dacă școala „ar fi făcut ceia ce suntem în drept să așteptăm „dela ea, ar fi trebuit înainte de toate să an„gajeze duelul cu Democrația"[1].

E desigur nedreaptă atitudinea statului față de proletariatul intelectual; e chiar o nerecunoaștere puțin cavalerească a paternității. Nu nu-

---

[1]) Școlilor de băeți, Kaiserul le cere soldați; școlilor de fete, le recomandă idealul celor patru k: Kinder, Kleider, Kirche, Küche (copii, haine, biserică, bucătărie); iar artiștilor în discursul său din 1901, cu prilejul inaugurării Aleei Victoriei, le spune: „Am voit să arăt lumii că cel mai bun mijloc de a rezolva o problemă artistică nu stă în apelarea la comisiuni, nici în oferirea a tot felul de premii și publicări de concursuri, ci în vechiul sistem al epocii clasice și al veacului de mijloc: contactul direct al artistului cu persoana care dă *porunca*".

mai că acești desmoșteniți sunt produse ale statului, dar sunt produse în perspectiva unor speranțe și al unui tarif de valori sociale creat de stat.

Îndrumarea educației din școlile secundare și superioare isvorește din concepția teoriei intereselor superioare de stat, nu din principiile simple dar sănătoase ale educației tradiționale. Înainte de a se ivi nevoile de organizare ale statelor moderne și de crearea biurocrației, profesiunile productive independente nu erau clasificate jos în scara valorilor sociale; ele nu descalificau pe cei care le îmbrățișau. În curând însă statul impune societății un alt mod de a vedea, un alt mod de a aprecia valorile sociale: biurocratismul parazitar al statului e privit ca un fel de nobleță de robă, mai sus clasificat decât profesiunile productive independente. *Rangul* și *epoletul* încep să fie căutate; iar industria, comerțul, agricultura, părăsite. *Rangul* și *epoletul* sunt mai căutate, pentrucă sunt mai considerate în societate, pentrucă... atrag și dota matrimonială,— pentru *epolet* e chiar reglementată în Germania: 80.000 de mărci pentru un locotenent prusac.

„Din pricina unei proaste prejudecăți, aceste „ocupațiuni (comerțul și industria) se consideră „în Franța, de toți acei care se pretind că a- „parțin clasei superioare, ca o derogare. Cei „care se dedau la ele nu văd decât un mijloc „de a face iute avere, de a se retrage cât mai

„curând posibil, și de a face pe copiii lor să îm-„brățișeze carierele care sunt azi mai cu seamă „râvnite de clasele superioare, adică carierele „administrative. A face parte din administrația „civilă ori militară este visul tuturor Francejilor „aproape fără excepție. Acesta e mijlocul de a „fi bine privit, de a face o căsătorie bogată și „de a străbate în lumea aleasă" [1].

In Germania e același lucru: slujba la stat înobilează; în special militarul se bucură de cea mai înaltă considerație în societate. Dacă un tînăr nu poate ajunge ofițer, idealul lui e să-și poată scrie măcar pe carta de vizită „ofițer în rezervă". Atât de mult impune uniforma militară, încât funcționarii dela căile ferate au cerut voe împăratului să poarte coif și sabie pentru a impune mai mult publicului.

Iată dar cum în Franța și 'n Germania statul nu numai că a creat proletari intelectuali,—oameni nepregătiți pentru a duce lupta vieții pe seama lor proprie,—dar a influențat și modul de judecată a societății asupra valorii sociale a cetățenilor.

Inmulțirea proletariatului intelectual pe de o parte, iar pe de alta nevoia desvoltării profesiunilor independente, și mai cu seamă neizbânda în colonii, față de Engleji, a Franței și Germaniei, impun tot mai mult o schimbare în siste-

1) Edmond Démolins, *A quoi tient la supériorité des Anglo-Saxons*, p. 145.

mul de educație publică în aceste două țări. Această schimbare trebuie să se îndrumeze în direcția formării de oameni complecți, caractere tari, indivizi cu inițiativă, tenacitate, încredere în sine,—oameni pregătiți de a se sprijini în viață numai pe puterile lor proprii, nu pe intervenția statului. Tăria caracterului individual pare a fi secretul succesului Angliei în colonii.

Cu toate aceste, nici organizația educației publice din Franța, nici cea din Germania n'a cedat îndeajuns în această direcție. Școlile din Franța continuă să producă revoltați, sleiți de puteri, lipsiți de voință, aspiranți la funcțiile statului;[1] iar cele din Germania sufăr încă prea mult de spiritul disciplinii militare. Succesul pe care Germania l'a avut în cucerirea unor piețe comerciale nu se datorește, cât s'ar crede, sistemului ei de educație:

„Creșterea comerțului german nu e cu totul „urmarea eficacității superioare a școlii. După „cum Bréal a arătat, ea se datorește mai presus „de toate nevoei de a găsi scurgeri nouă pentru „o piață supra-încărcată. Familiile numeroase „au trimes pe German în lume ca emigrant, și

1) Franța a ajuns, după cuvintele unui scriitor francez, o mare agentură de amploiați. A căpăta o funcție pentru fiul său,—unic în cele mai multe cazuri,—este ambiția ori cărui părinte, în Franța. Ivindu-se patru locuri vacante la prefectura departamentului Seinei, locurile au fost cerute de 4398 suplicanți; pentru un post de intendent s'au prezentat 1338 postulanți; pentru 40 locuri de funcționari inferiori la Prefectura de Poliție, s'au înscris 2300 aspiranți.

„el duce cu sine legăturile care îl țin lipit de „patria sa" [1].

Educația publică încă nu s'a schimbat destul în aceste țări. Glasurile autorizate ale scriitorilor nu au renunțat de a cere statului schimbarea sistemului de educație actual; de a învinovăți sistemul de educație publică de neajunsurile întâmpinate în lupta vieții; de a cere chiar mamelor să-și educe altfel copiii.

Idealul educației preconizat de acești scriitori este educația din Anglia. Caracteristica sistemului de educație englez e tocmai formarea omului cu inițiativă, cu tenacitate, curaj și încredere în sine, cu ambiția de a trăi liber și neatârnat față de stat,—cu toate însușirile bărbătești și superbe ale ființii omenești.

Scriitori entuziaști, de valoarea lui Taine, Montégut, Boutmy, Leclerc, Démolins... au vizitat Anglia, au scris volume asupra civilizației engleze, și s'au făcut campionii ideii introducerii sistemului de educație englez în țara lor. Azi școlile engleze dau educație la mii de elevi și studenți străini, printre care Francejii sunt în număr impunător. La renumita școală din Harrow am întâlnit mulți elevi franceji din clasele bogate.

Germania, cu toată mândria ei pedagogică, are mult de învățat dela Engleji în privința artei de a forma oameni.

---

1) A. Fouillée, *Les Etudes classiques*, p. 157.

Multe din statele care se interesează de perfecționarea educației publice trimet misiuni speciale pentru a studia organizarea instituțiilor de cultură din Anglia. Acum un an am întâlnit un grup de profesori germani și austriaci veniți anume pentru o anchetă pedagogică la Londra; — erau destul de numeroși pentru a putea lua singuri pe seama lor un vapor până la Windsor. Anul acesta, pentru același scop, Londra a fost vizitată de o misiune oficială de cincizeci de profesori ruși și de o misiune japoneză condusă de un profesor universitar. Guvernul francez și Școala Știinților Politice din Paris au trimes de mai multe ori în Anglia, pe seama lor, însărcinați speciali pentru a face anchete asupra vieții și instituțiilor de educație din Anglia.

Germanii apreciază atât de mult influența educației engleze, încât un tînăr își consideră educația neterminată, dacă nu poate sta în Anglia măcar un an pentru complectarea cunoștinților lui; chiar absolvenții vestitei Politehnice din Charlottenburg sunt sfătuiți de însiși profesorii lor să-și complecteze educația în Anglia.

*

In Anglia, statul intervine mult mai târziu decât în Franța și 'n Germania în organizarea educației publice; și intervenția lui e cu totul de altă natură decât pe Continent. El nu intervine din inițiativa lui, ci din datoria de a răspunde la apelul cetățenilor.

El nu are decât un rol secundar: ajută inițiativa cetățenilor și a autorităților locale, în marea operă de reorganizare a educației publice. Școlile nu sunt ale statului, iar intervenția lui e considerată ca o stare de provizorat. In Anglia, niciodată intervenția statului nu poate trece peste voința cetățenilor, cu atât mai mult în materie de educație, — o chestie care privește libertatea de conștiință...

„Pentru marea masă a poporului englez mai „bine dezastru național decât mărginirea liber- „tății de conștiință".

Max Leclerc, care se afla în Anglia tocmai în epoca cea mai energică a intervenționismului de stat în reorganizarea învățământului, fiind trimes anume de Școala Știinților Politice din Paris, pentru a studia educația engleză, se miră de tactica și procedarea statului în intervenția lui:

„Statul așteaptă mai întâi ca particularii, so- „cietatea, să agite o idee, să ceară realizarea ei, „să-l constrângă chiar pe el însuși să intervină; „atunci el se mărginește a spune autorităților lo- „cale, nu că ele sunt *obligate*, ci că sunt *libere* „să lucreze în direcția nouă; el se va mărgini „în a inspecta și a sfătui, în a ajuta și a încu- „raja, dacă e nevoe. Și totuși aceiași societate „va stimula autoritățile locale, le va forța chiar „mâna și va obține astfel ca reforma să nu ră- „mână literă moartă".

Și cu toată această blajină intervenție, nicăeri

în lume nu s'a făcut un așa de mare progres numai în două decenii.

Iată ce spune Isaac Sharpless, rector al universității din Haverford, Pennsylvania, care vine în Anglia pentru a studia educația engleză, douăzeci de ani după 1870, memorabila dată a legii lui Gladstone și Forster, prin care se inaugurează în învățământ epoca intervenției de stat:

„Marele compromis din 1870, revizuit în 1876, „1880, 1891, nu este sfîrșitul întregii chestii; „alte schimbări, care probabil vor tinde spre „simplificare și secularizare, vor veni; dar el „este interesant că arată o curioasă adaptare la „deprinderile vieții și gândirii naționale și la „instituțiile deja existente, a unui nou sistem „întrodus în viața politică a țării. *Aceasta este o „problemă pe care oamenii de stat engleji trebue „să o rezolve mult mai des decât cei din alte „țări.* In cazul de față problema a fost cu succes „rezolvată de Gladstone și Forster, lucru dove„dit prin faptul că sub noul regim Anglia a fost „în stare să câștige aproape complect terenul „pe care-l pierduse, în comparație cu alte țări, *„și sa facă un progres pe care niciun popor vre„odată nu l-a putut întrece în douăzeci de ani*"[1].

Ceia ce observă scriitorul american, în privința modului cum oamenii de stat engleji procedează la întroducerea unei reforme în mijlocul instituțiilor și obiceiurilor tradiționale, e

1) Isaac Sharpless, *English Education*, p. 14.

una din caracteristicele psihologiei poporului englez. Inteligența Englezului e practică: el își orientează viața nu după teorii ci după experiența dovedită a faptelor. O reformă nu se impune deodată prin logica sa, ci prin rezultatul experimentării ei practice în viață. O stare *legală* veche nu e înlocuită brusc prin introducerea unei noi stări *legale*. Până ce noua ordine de lucruri se impune, ambele curente stau față în față, conviețuind sub toleranța reciprocă a unui compromis, silindu-se fiecare a-și dovedi superioritatea în viața practică. Statul nu poate impune deodată instituții noi ori desrădăcina instituții vechi din sînul societății; el nu poate interveni ca judecător și ca executor în chestiunile pe care numai viața concretă a societății le poate rezolva. Suveranitatea nu e a lui, ci a cetățenilor.

O stare veche de lucruri dispare, una nouă se impune numai în cursul timpului, printr'un proces de moarte și de creștere naturală. De aici aparența pe cât de conservatoare pe atât de înaintată pe calea ideilor nouă, a Angliei. Cu drept cuvânt se spune despre Anglia că e o țară conservatoare, după cum cu drept se afirmă că principiile socialiste străbat în Anglia și prin mijlocul guvernelor conservatoare.

Multe din caracteristicele vieții publice a poporului englez izvoresc din natura deosebită a raporturilor dintre stat și cetățean. Acest raport, după cum am văzut, e de subordonare a statului față de cetățean, adică tocmai dimpotrivă de

cum este în general pe Continent. Nu numai în Germania, unde întreaga viață publică a cetățeanului e orientată de autoritatea statului, prin acele magice și inevitabile comande de *verboten* și *gespert*, dar chiar și în țara Marii Revoluții, cetățeanul trăește sub tutela statului.

Iată o paralelă, făcută din acest punct de vedere, între Franța și Anglia, de un membru al Institutului Franței și Director al Școlii Știinților Politice din Paris,—un om căruia desigur nu-i lipsește nici seriozitatea, nici mândria națională:

„In Franța, libertatea e născută de eri; ea e o „doctrină; nu-i deloc mai mult decât o doctrină. „Ea are toată strălucirea noutății și pe deasupra, „acea sonoritate vibrantă, acea putere de expan- „siune, care e proprie formulelor abstracte. Dar „ea n'a avut timpul necesar de a câștiga și de „a-și asocia forțele ascunse și secrete ale natu- „rii noastre. Francejii sunt deprinși de veacuri a „se refugia dela un despotism prea apropiat, „prea aspru și prea arbitrar către un despotism „mai îndepărtat, mai ușor de suferit, mai regle- „mentat. Ei n'au scăpat de suveranul feodal „decât pentru a cădea sub jugul regalității. In „fond, despotismul a rămas; nu s'a schimbat „decât forma, gradul și aparențele".

„In acest progres dela rău la mai puțin rău, „sentimentul libertății nu s'a putut alipi de în- „suși principiul libertății; de asemenea instinc- „tele noastre nu sunt înarmate împotriva arbi-

„trarului. Numai rațiunea și pasiunile, pe care „arbitrarul le provoacă, se revoltă zgomotos împotriva servituții, și această revoltă nu datează „decât din veacul al XVIII-lea. Fondul omului, „spontaneitatea lui, ceea ce s'ar putea numi sufletul său inconștient și involuntar, e mai curând înclinat a dori, a chema tutela statului".

„In Anglia, statul are înaintea lui indivizi care „din timpuri imemorabile, din tată în fiu, au fost „deprinși să cugete, să repete că persoana lor, „punga lor și casa lor sunt inviolabile, că cotropirea statului e primejdia cea mare; pe el trebue ei să-l supravegheze de aproape, împotriva „lui trebuesc ei să se înarmeze. Persoana, punga, „casa sunt pentru fiecare cetățean englez, cele „trei fortărețe. El nu permite să te apropii de „ele fără autorizarea lui proprie sau a concetățenilor lui. Astfel s'a brăzdat în caracterul englez o trăsătură, care s'a adâncit tot mai mult „din generație în generație".

„Rezistența instinctivă pe care Englezul o opune apăsării din afară nu cunoaște inegalitățile, intermitențile, împotrivirile reflectate și „deliberate. Oroarea de servitute e înrădăcinată „în temperamentul englez. Setea de independență a Englezului izbucnește la cea dintâi ocazie, ca descărcarea unei pasiuni înăscute. „Toate forțele eredității luptă în el împotriva „despotismului statului" [1].

1) Emile Boutmy, *Essai d'une Psychologie Politique du Peuple Anglais au XIX-e siècle*, pp. 295—297.

Progresul imens realizat pe domeniul educației publice în Anglia, numai în douăzeci de ani dela începutul regimului intervenționismului de stat,—cum constată cu admirație Isaac Sharpless,—se datorește faptului că inițiativa particulară a cetățenilor nu se desinteresase de educația publică înainte de această dată. Anglia are o veche tradiție culturală. Cea dintâi școală e fondată la 680, de arhiepiscopul de Canterbury; în curând, pe lângă fiecare mănăstire și catedrală răsare câte-o școală. Carol cel Mare în Anglia caută profesori pentru Academia Palatină. Universitățile dela Oxford și Cambridge datează de prin veacul al XII-lea. Vestitele *Public Schools:* Winchester, Eton, Harrow, Rugby, Westminster, Shrewsbury, Charterhouse... s'au înființat între veacul al XIV-lea și al XV-lea. Ele corespund în grad cu liceul francez și cu gimnaziul german; dar din punct de vedere al educației propriu-zise, al formării și întăririi caracterului, le sunt cu mult superioare.

Așa numitele *Grammar Schools,*—în care se predă un învățământ superior învățământului elementar, de tip foarte variat (unele nu se deosebesc întru nimic de *Public Schools*),—au o vechime foarte mare. Raportul comisiunii de anchetă al Lordului Taunton din 1865, raport publicat în 21 de volume, găsește 3000[1] de aceste

1) Toate aceste școli sunt publice, adică școli cu averi proprii. Școli private sunt, după cum am văzut, acele care aparțin cuiva și sunt conduse pentru câștig personal: astfel de școli sunt celebrele academii pentru fiii de *gentlemeni*, de care își bate joc Dickens.

școli cu averi proprii. Cele mai multe din ele datează de înainte de 1800. Foarte multe au fost înființate pe timpul Reformei; numai pe timpul Elizabetei s'au creat 138. Reforma și Renașterea au fost epoci de înflorire pentru școli, în Anglia. Avântul de cultură pornea dela Curte, unde autorii greci clasici erau cetiți în original de damele de onoare; regina Elizabeta de două ori a vizitat universitatea dela Oxford și a examinat pe studenți la grecește.

Școlile se înființau de entuziaști ai culturii și de suflete generoase, și li se lăsau înzestrări *(endowments, trusts...)* pentru a le asigura existența. Cele mai multe înzestrări constau în pământuri care azi și-au ridicat foarte mult valoarea. Un exemplu: o școală (grammar school) înființată de regele Edward VI, în 1552, în Birmingham, avea dela pământul ei un venit anual de 525 lei; azi aceiași bucată de pământ produce venitul anual de 1.250.000 lei.

Când statul intervine în organizarea școlilor la 1870, găsește 14.000 școli elementare, întreținute de diferite societăți religioase, prin subscripții voluntare *(voluntary schools)*. Cele mai mari din aceste societăți religioase culturale erau *The National Society* și *The British and Foreign Schools Society*. Ajutorul bănesc dat acestor societăți de către Ministerul de Finanțe începe dela 1832; și de atunci continuă să li se dea regulat câte 500.000 lei anual.

In 1839 această sumă e ridicată la 750.000 lei

și tot în același an se detașează din serviciul Ministerului un birou (*The Education Department*) pentru supravegherea întrebuințării acestei sume.

Acest *Education Department* crește mereu, până când în 1899 ajunge independent sub numele de *The Board of Education* (Minister de Instrucție). Subvenția dată de stat a crescut necontenit, dela suma de 500.000 lei anual, în 1832, până la suma de 400.000.000 lei astăzi, adăugându-se la ea încă pe atâta dela autoritățile locale, din impozitele speciale plătite de cetățenii (*rates*).

*

Când statul intervine, găsește deci un sistem de educație întemeiat; el nu avea decât datoria să umple lacunele, să ajute, să îndrepte, să înmulțească cât mai mult școlile, și pe cele găsite să le îmbunătățească (to make them efficient). *Statul nu introduce principiile unui sistem nou de educație; toate sforțările lui se fac în direcția principiilor educației tradiționale: educația izvorîtă din nevoile, experiența și colaborarea familiei, școlii și societății, — fără intervenția statului.* Educația din școală, în Anglia, nu se contrazice cu educația din familie și din societate. Școala e un loc de continuare a educației din familie și mijlocitoare a educației din societate. Iată de ce, în Anglia, școala nu e izolată de societate ca pe Continent; de ce cetățenii o

sprijină și familia o ajută. Un punct caracteristic al organizării școlare engleze e și strânsa legătură ce există între universități și școlile elementare și secundare. Universitățile intervin prin reprezentanții lor ca să sfătuiască, să ajute și să încurajeze activitatea acestor școli. Solidaritate între școală, familie și societate; solidaritate între universități și școli de grad inferior. Aceiași atmosferă de libertate pretutindeni, și colaborarea tuturor în urmărirea aceluiași ideal comun: *întărirea caracterului și viața neatârnată.*

Pe Continent, am văzut cum intervenția statului a introdus noi principii de educație; cum demnitatea biurocratică a cucerit locul întâiu în societate; și cum statul, din interesul lui și de data aceasta, caută acum să schimbe direcția imprimată de el educației publice și să stabilească vechiul tarif al valorilor sociale, răsturnat tot prin intervenția lui.

In Anglia, unde biurocratismul statului nu s'a putut desvolta, starea e alta. Vechea tradiție a educației individualiste s'a continuat fără întrerupere; funcționarul n'a luat locul de cinste în societate:—profesiunile productive înobilează pe om, nu uniforma statului. Educația pentru o viață liberă, sprijinită pe tăria caracterului personal, a desvoltat în Englez o mândrie personală, un dispreț pentru slujbele statului și pentru zestrea soției, care uimesc pe un continental.

Boutmy spune că în Anglia nu e obiceiul să se dea fetelor zestre; bărbatul disprețuește zes-

trea din mândrie personală: „Englezul e o rasă virilă până la brutalitate".

„Dela 20 de ani, tînărul englez nu mai cere „nici un sprijin familiei lui, ia soție fără zestre, „disprețuește slujbele administrative pentru pro„fesiuni independente, care cer mai mult ini„țiativă privată de cât protecțiunea statului".[1]

„Fiii unui lord englez, care nu-și crează un „domeniu rural în largul lumii, se așează în An„glia ca industriali ori comercianți. Ei nu cred, „și în jurul lor nu se crede, că se scoboară. „Prodigioasa desvoltare a industriei și a comer„țului în Anglia nu are altă cauză. In Anglia „numărul funcționarilor e redus la minimum"[2].

„Tînărul ia în căsătorie o fată fără zestre; la „începutul vieții, el nu stă la îndoială de a-și în„doi și întrei sarcina. Industrialul întroduce un „procedeu nou cu o îndrăzneală care ne înspăi„mântă. Emigrantul se îmbarcă cu un mic capi„tal, pe care munca lui stăruitoare îl va face să „să producă o sută la unu"[3].

Intărirea individualității omenești, pentru a putea duce singură și cu biruință lupta vieții în orice împrejurări: iată puterea poporului englez. Anglia a învins în colonii nu cu armate, ci prin caracterul independent și bărbătesc al cetățenilor ei. Prin tăria caracterului individual, En-

1) Edmond Démolins, *op. cit.*, p. 370.
2) Edmond Démolins, *op. cit.*, p. 140.
3) Emile Boutmy, *op. cit.*, p. 172.

glezul reușește să învingă și să desnaționalizeze orice popor. Se știe că nici o naționalitate nu rezistă față de Engleji în colonii. In Statele-Unite, Germanii sunt în număr de 15.000.000; și cu toate aceste sunt amenințați să-și piardă naționalitatea.

Individualitatea aceasta de oțel e produsul unei colaborări de veacuri, a familiei, școlii și societății. Poporul englez întotdeauna a pus caracterul personal mai presus de inteligență și de instrucție. Ceia ce afirmă pe om e voința lui; mai cu seamă această parte a sufletului omenesc trebue desvoltată și întărită din frageda copilărie.

Iată de ce Regulamentul oficial al școlilor publice elementare spune:

„Scopul școlii publice elementare este *de a „forma și întări caracterul* și de a desvolta in„teligența copiilor încredințați ei, ajutând atât „pe băeți cât și pe fete să se formeze prin ei „înșiși pentru munca vieții" [1].

Intrebarea în ce constă superioritatea poporului englez și-au pus-o mai întâiu popoarele care au venit în atingere cu el.

Școala Știinților Politice din Paris a trimes pe Max Leclerc să studieze organizarea școlilor din Anglia în care „se nutresc și se formează cla„sele superioare și mijlocii, unde politica își re„crutează parlamentarii și diplomații, admini-

1) Board of Education, *Code of Regulations for Public Elementary Schools in England.*

„straţia funcţionarii, armata şi marina ofiţerii,
„industria directorii tehnici, comerţul agenţii,
„filosofia cugetătorii profunzi, literatura, istoria,
„ştiinţa—atâtea talente originale. Ce mijloace de
„pregătire au fost puse la îndămână acestei
„elite, care se întâlneşte pe toate punctele glo-
„bului, întotdeauna în număr îndestulător, adap-
„tată la toate împrejurările, muncind fără pre-
„get la gloria naţională".

Am văzut că formarea caracterului englez nu se datoreşte numai şcolii: şcoala singură fără colaborarea familiei şi a societăţii nu ar reuşi să-şi îndeplinească scopul. Un profesor dela Oxford, cunoscut pentru humorul lui, a spus odată că de aceia Englejii sunt oameni superiori pentrucă au mame engleze.

Profesorul spunea un mare adevăr.

Iată cum descrie Max Leclerc educaţia copiilor în familia franceză şi în cea engleză:

„Copiii sunt sufletul familiei franceze, noi
„trăim cu ei, pentru ei, în ei. Totul e subordo-
„nat copilului: liniştea părinţilor, ordinea casei,
„munca tatălui, chiar şi cochetăria mamei. El
„este punctul spre care convergează toate ideile,
„toate grijile, toate speranţele. El trăeşte cu
„părinţii săi, şi e admis la masă îndată ce poate
„să se ţină pe scaun; graţiile, capriciile şi surî-
„surile lui sunt impuse cu bucurie invitaţilor,
„dacă nu sunt cu desăvârşire străini. El face
„bucuria tatălui, care se joacă cu dânsul când

„se întoarce acasă, și gloria mamei care îl „gătește, îl frizează și îl împopoțonează. Astfel „copilul își ghicește de timpuriu atotputernicia „lui și abuzează de ea. El e totodată jucăria „părinților. Părinții veghează ca nimic să nu „fie lăsat la întâmplare, pe seama naturii și, „când copilul ajunge la vârsta în stare de a de„osebi binele de rău, e supraveghiat pentru a se „preveni cele mai mici greșeli ale lui, după cum „s'au prevenit cei dintâi pași rău făcuți, când „el învață să umble. In asemenea împrejurări „e de mirat dacă copilul, astfel pregătit pentru „viață, nu ajunge cu totul egoist, nerespon„sabil și mișel".

„Copiii, de obiceiu numeroși în familiile en„gleze, vin unul după altul și formează un mic „batalion, care se impune să fie disciplinat de „timpuriu. Copilul își petrece cei dintâi ani în „*nursery* (odae anume pentru copii); acesta e „domeniul lui; el nu domnește aici ca stăpân „absolut, dar trăește ca cetățean liber, sub ochiul „veghetor al mamei ori al guvernantei *(nurse)*. „In *nursery*, cele trei elemente importante sunt „mama, *nurse* și aerul. Cu cât mobilele vor fi „mai simple, chiar grosolane, cu atât mai bine: „nicăeri dantele și cordelițe; paturi vârtoase, „hrană simplă, parchet și pereți cât se poate „de curați. Un *nursery*, de obiceiu în etajul în„tâiu al casei, constă din o cameră mare, bine „luminată și aerată, foarte curat întreținută, „unde copiii dorm, mănâncă și se joacă, fără

„grijă de a sfârma obiecte prețioase, de a tur-
„bura ocupația lui *papa* ori de a enerva pe
„*maman* suferindă. Toaleta copilului se face îna-
„intea căzii cu apă, unde fiecare copil își ia
„zilnic baia de apa rece, care întărește corpul
„și oțelește mușchii. Hainele sunt largi, moi,
„simple; ele nu sunt făcute pentru paradă,
„ci pentru a apăra de frig, de vânt și de ploaie,
„lăsând în același timp mișcările corpului libere.
„Copilul poate să se joace fără frică de a strica
„o frumoasă cordeluță ori de a sfâșia o dan-
„telă scumpă. Ei stau la masă împreună, sin-
„guri, fără părinți; orele mesei sunt fixe și re-
„gimul frugal. In toate zilele, pe orice vreme,
„copiii sunt scoși pentru mai multe ore în aer
„liber, în marile parcuri, care nu lipsesc nici
„într'un oraș din Anglia, sau chiar afară din
„oraș, în câmp liber, și sunt lăsați în libertate
„completă. Ei învață cu acest prilej, de tim-
„puriu, pe seama lor, ce înseamnă a fi stângaci,
„ori neprevăzători" [1].

„In *nursery*, casi în lume, spune Herbert Spen-
„cer, singura disciplină sănătoasă e experiența
„urmărilor bune ori rele, plăcute ori dureroase,
„care decurg în mod natural din actele noastre".

Iată după care principii mamele engleze își
educă copiii. Cu asemenea sistem ei nu-și ofi-
lesc copilăria prin acea maturitate timpurie,
care pune speranțe, înșelate apoi, în sufletul

1) Max Leclerc. *L'Education en Angleterre*, pp. 29-31.

părinților franceji, ci sunt pregătiți cu pătrundere pentru a ajunge mai târziu oameni. Ei sunt tratați ca copii, dar sunt tratați în mod serios. Seriozitatea vieții începe să fie înțeleasă de copil din *nursery*. De mic se întărește și corpul și caracterul copilului. El trebue să se deprindă cu activitatea proprie, ajutorul prin sine, încrederea în sine, stăpânirea de sine *(self-activity, self-help, self-reliance, self-control)*, — cele patru puncte cardinale ale educației individualiste engleze.

*

Din sînul familiei, copilul trece în școala elementară, unde întâlnește o societate mai numeroasă de alți copii, și unde educația lui se continuă după aceleași principii. Școala engleză, de toate gradele, nu-i un atelier de muncă intelectuală, ci are mai curând aspectul unei comunități, în care toate părțile sufletului se pun în mișcare, și în care pătrund aspirațiile și idealurile vieții din societate.

Sistemul de educație din școlile engleze s'a format încetul cu încetul în așa numitele *Public Schools*. Aceste școli au dat direcția educației publice în Anglia; atmosfera lor a pătruns înăuntrul școlilor de toate gradele.

Ele sunt internate *(boarding schools)* de un tip cu totul original. Organizarea lor e pe baza așa numitului *house-system* ori *sistem tutorial*, cum îl numesc Francezii.

Elevii,—în ce privește viața în afară de clasă, —sunt repartizați în grupe de câte 30—40 și dați sub conducerea și îngrijirea unui profesor *(house-master)*. El locuește cu elevii împreună, ca un tată de familie, în o casă mare *(house)*, cu tot confortul necesar unei familii numeroase. Casele sunt așezate la oarecare distanță unele de altele, despărțite între ele prin grădini, parcuri și câmpuri pentru joc. Eton, de exemplu, are 1000 de elevi și pentru fiecare grupă de 40 de elevi are câte o casă deosebită. Tot așa Harrow, Rugby... Clădirea cu sălile de clas și laboratoare e comună pentru toți elevii. Programul și activitatea de clas nu se deosebesc de acele obișnuite într'un liceu francez ori german. Sunt secții clasice, moderne și reale. In ce privește însă educația propriu-zisă, deosebirile sunt mari. In acest tip de internat mic, Englejii au izbutit să introducă o adevărată atmosferă de familie. Directorul de internat e considerat ca șeful familiei—*in loco parentis*. Copiii iau masa împreună cu Directorul și cu toată familia sa; în toate serile petrec la un loc cu el și cu familia lui în salon *(drawing-room)*: fac muzică, dizertații... petrec în familie. Diminețile, și de patru ori după prânz pe săptămână, elevii sunt ocupați cu studiul, iar de două ori după prânz au mari partide de jocuri *(organized games)* pe întinsele câmpuri *(playgrounds)*, unde joacă amestecați cu profesorii. Intotdeauna *house-master*-ul trebue să fie și profesor. Principiul e că

cel care dă instrucție să dea și educație. Aceste școli fiind în afară de oraș, toți profesorii lor locuesc în școală și sunt foarte bine plătiți. Directorul școlii *(head-master)* dela Eton are 115 mii lei anual, cel dela Harrow 100.000 lei. El e suveran. Nici un inspector al statului nu se poate amesteca în școala lui: de oarece aceste școli, neprimind subvenții *(grants)* dela stat, Directorul e Ministrul de Instrucție al școlii. Costul total pentru un elev e de 5000 lei pe an la Eton și de 3500 lei la Harrow. Viața e foarte sănătoasă și foarte simplă. Educația din aceste școli are reputația de a apăra clasele bogate de viciul luxului[1].

Factorii direcți de educație în ele sunt *house-master*-ul, jocurile și religia[2].

---

1) Numărul total al internilor din cele 9 *public schools* se ridică la 6000. Locurile sunt foarte căutate deși costul e scump. Elevul trebue înscris cu ani înainte pentru a putea fi primit. Regulamentul școlii din Winchester cere cel puțin patru ani. De obiceiu nobilii și bogătașii își înscriu băeții în unul din aceste internate, dela naștere. Se primesc și bursieri.

2) Aceste școli au încă un procedeu pentru întărirea caracterului: *the fagging-system.* Procedeul constă în aceia că între elevii din ultima clasă—*Prefects* — și cei din clasele inferioare se stabilesc, cu intenție, raporturi dela stăpân la servitor. In trecut s'au comis multe abuzuri,—se întâmplau brutalități. Sistemul se transforma în *flagging-system* (bătaie cu biciul a celor mici de către *Prefects*). Principiul acestui sistem e lărgirea simpatiei viitorilor stăpâni pentru cei mici și umili: de aceia elevii, până în ultima clasă, sunt puși în situația de a experimenta, prin ei înșiși, psihologia celor care trebue să asculte și să se supună.

Bătaia e permisă în școlile engleze; în școlile ger-

Fără îndoială că educația făcută direct prin influența continuă, — dela persoană la persoană, — a *house-master*-ului asupra copilului, sfatul lui, exemplul lui — sunt mijloace puternice de formare a caracterului.

Jocurile *(organized-games)*, care înainte se practicau până la abuz în aceste școli, contribuesc atât de mult la întărirea și înfrumusețarea corpului și mai cu seamă la sporirea vigoarei morale, încât pedagogii engleji socot că, în mare parte, tăria caracterului național *lor* li se datorește.

Prin jocuri și sporturi, care sunt atât de răspândite în societatea engleză, Englejii au reușit să determine oarecare schimbări în tipul lor fizic,—să creeze o rasă omenească după cum au creat rase de cai de cursă. Exercițiile fizice, spune Leclerc, au distrus la Engleji înclinarea spre mâncare multă și băutură. Azi Englezul e numai mușchi; tipul suprahrănit, burtos și buged, pe care-l găsești atât de des în universitățile germane, a dispărut cu totul din universitățile engleze. Obiceiul de a mânca și bea mult e mai în floare decât oricând în universitățile

---

mane e permisă și reglementată. Legea instrucției din Hessen enumeră toate părțile corpului copilului care nu pot fi lovite, lăsând o singură parte descoperită. In practică, bătaia nu e întrebuințată decât foarte rar în școlile engleze. Max Leclerc spune că „foarte rar e vorba de pedepse în școala engleză. Se face apel în copil, nu la frică de pedeapsă, ci la simțul de responsabilitate și la sentimentul de onoare."

germane, de aceia tînărul de 25 ani e deja burtos, pe cînd Englezul are oroare de obesitate, ca de o umilire personală, și o previne ca pe o catastrofă: moda atletismului a ajuns generală.

Influența educativă a jocului a pus-o în evidență școala engleză; ea e recunoscută acum pretutindeni pe Continent. Germanii au întrodus jocul în școlile lor, dar numai Englejii au *iubirea intuitivă* a lui; și de aceia în școala engleză, jocul reușește să servească ca mijloc de educație morală, de întărire a caracterului, nu numai ca mijloc de educație fizică, pentru a pregăti buni soldați.

Un alt mijloc de educație morală în aceste școli e religia, consistând din slujba religioasă în capela școlii, din rugăciuni și mai cu seamă din predici. Poate acest mijloc e cel mai greu de înțeles pentru noi. E greu să ne închipuim ce influență înălțătoare are religia în școala și în societatea engleză. Am desvoltat acest punct în alt capitol, în care am citat ca exemplu un fragment dintr'o predică ascultată la Harrow.

In școala franceză s'a eliminat cu desăvârșire religia [1], și deci și putința influenții ei educative.

---

1) Inainte cartea de cetire pentru școlile elementare din Paris începea cu lecția *Dumnezeu*. Acum cele patru pagini asupra lui Dumnezeu au fost înlocuite cu câteva pagini asupra *evoluției*.

In ultima ediție populară a cărții de cetire, *Le Tour de la France par deux Enfants*, în care doi copii vizitează așezămintele vrednice de văzut din orașele mari ale Franței, s'a suprimat *vizitarea catedralelor*.

Se predă în loc o morală dogmatică [1].

„Defectul general al educației franceze, spune „Fouillée, este predominarea concepției intelec- „tualiste și raționaliste, moștenite dela veacul al „XVIII-lea, care atribue cunoștinții, și în special „cunoștinții științifice, o importanță exagerată în „ce privește conduita morală".

Critica făcută de Fouillée sistemului francez aprobă indirect principiul înfluențării educației prin religie în școala engleză [2].

Pe lângă aceste vechi *public-schools*, destinate claselor bogate, mai sunt așa numitele *modern* public schools, în majoritate externate *(day-*

---

1) In toate timpurile, — mai ales în timpurile de mare corupție a moravurilor,—morala teoretică a propagat idealuri de viață, a luptat să îndrepte lumea cu principiile ei sănătoase, dar niciodată n'a izbutit: altfel n'ar fi fost firesc. Morala teoretică poate convinge pe om, dar numai prin *voința lui* această convingere poate ajunge normă de conduită. Dar viciul, —slăbirea vigoarei morale,—constă, în întâiul loc, tocmai *în lipsa de voință:* de prisos dar orice argumentare moralizătoare, făcută cu scopul de a îndrepta prin sine însuși pe cel atins de o boală morală. Morala teoretică poate avea, cel mult, un efect preventiv, niciodată unul curativ.

Mult mai mare putere educativă au disciplinele care contribuesc la întărirea caracterului personal, — la întărirea voinții, a stăpânirii de sine, — decât principiile unei morale dogmatice.

2) Franța a fost silită, din motive superioare valorii principiilor de educație, de a alunga cu desăvârșire influența nefast a clericalismului reacționar și nepatriotic. Biserica în Anglia este unul din factorii culturali cei mai puternici ai progresului țării, pe când în Franța Biserică a exercitat întotdeauna o influență reacționară și păgubitoare pentru țară.

schools), de origină mai nouă, și mai puțin costisitoare; apoi multe *grammar schools* și *public secondary schools*, — toate externate.

In toate aceste tipuri de școli secundare principiile sistemului de educație sunt aceleași cași în vechile *public schools*. Cele două din urmă categorii de școli secundare primesc subvenții (*grants*) dela stat, și de aceia sunt sub controlul autorității centrale. Statul le impune un procent de 25% bursieri pentru a le da subvenții, însă le îngădue cea mai mare libertate de mișcare, pentru a putea funcționa cât mai bine în vederea interesului unei bune educații a elevilor.

Iată ce spune regulamentul școlilor secundare:

„Anumiți elevi, ori anumite clase pot cu aprobarea autorității centrale să urmeze un program deosebit de programul aprobat pentru restul școlii. Astfel se lasă libertate autorităților școlare să facă programe, care să varieze larg în scop și în conținut și să adapteze educația dată în școli la împrejurările și necesitățile locale, după fiecare caz în parte. Administrația centrală nu numai permite, dar chiar încurajează o astfel de diferențiare a tipului de școală, în raport cu nevoile locale, întrucât corespunde cu o largă și solidă educație generală[1]".

Continuitatea educației individualiste nu se oprește la pragul universității. La Oxford și

[1]) Board of Education, *Code of Regulations for Secondary Schools*.

Cambridge este de fapt același sistem tutorial cași în vechile *public schools:* așa numitul *college-system.* Sporturile și jocurile sunt tot atât de mult cultivate de studenții universitari cași de elevii școlilor secundare, unele chiar mai mult: vâslitul *(boating)* de pildă. Toate universitățile posedă întinse câmpuri de joc pentru studenți și studente.

Un principiu care se pune intens în aplicare, în educația universitară, e principiul activității prin sine (self-activity),—nu numai în domeniul intelectualității, dar cu deosebire în practica faptelor caritabile și umanitare. Principiul *extensiunii universitare* e un principiu umanitar, aplicat pentru întâia dată de universitatea din Oxford în 1850. Scopul extensiunii universitare e să împrăștie cultura în masele poporului, care nu pot să se cultive prin ele. Cartierele sărace din East-End ale Londrei sunt necontenit cutreerate de studenți, care împart ajutoare materiale, țin conferințe, fac anchete și atrag atenția publicului asupra nevoilor populației. Mult au contribuit ei la îndreptarea relelor și la alinarea suferinților.

Max Leclerc a fost viu impresionat de acești tineri apostoli ai iubirii de oameni, pe care i-a întâlnit în diferite orașe din Anglia:

„Nu se întâlnește nicăeri, în același grad și în „afară de orice mobil religios, acea sete nepoto- „lită de a se devota pentru binele public: fete „tinere din burghezie se înrolează ca surori de

„caritate în spitale, în număr atât de mare, în-„cât nu mai e nevoe de personal plătit; *apostoli „laici ai universităților*, conferințiari ambulanți, „duc poporului din oraș în oraș pânea științii; „*tineri titrați ai universităților din Oxford și „Cambridge* uită de cariera lor personală, pen-„tru a cheltui mai mulți ani din viața lor în „serviciul desmoșteniților" [1].

Odată școala terminată, tînărul englez pășește cu încredere într'însul în lupta vieții; el părăsește familia cum părăsește puiul cuibul când i-au crescut aripele. Nu cere învoirea părinților, nici pentru întreprinderile lui, nici pentru căsătoria lui: de obiceiu se căsătorește de tînăr și nu ia zestre. Toată încrederea în viață, o pune în puterea lui de muncă. Trebuința de a lucra e trebuința morală pe care Englezul o simte mai mult decât orice. Munca e rugăciune (work is worship), spune Carlyle [2]. Tatăl nu este obligat de lege să lese averea sa copii-

1) Max Leclerc, *Les Professions et la Société en Angleterre*, pp. 271, 272.

2) In Anglia nu sunt cafenele în înțelesul continental al cuvântului: cu jocuri de hazard și cu învoirea de a sta deschise toată noaptea. Dela ora unu de noapte nici un local public nu mai e deschis în Londra. Odată lumea întoarsă dela teatre și *music-hall*-uri, viața de noapte în stradă și localuri publice încetează complect, și străzile Londre aproape sunt inundate de apa din conducte pentru a apărea curate dimineața.

Astfel trivialitatea orgiilor de noapte, care rod atât de adânc sănătatea fizică și morală a tinerimii, în Paris și Berlin, nu există în Londra. Urmările

lor; el e liber s'o lese unui străin ori unei instituții: „Dreptul de primogenitură are avantajul de a face numai un prost într'o familie".

Astfel tînărul n'are de așteptat nici zestrea soției, nici testamentul tatălui, nici slujba statului. El are de timpuriu răspunderea unui șef de familie și mândria de a susține singur această răspundere.

In Franța, adolescentul, spune Boutmy, „e „deja pe jumătate stăpân, gata să calculeze „și să sconteze, ca un tovarăș ori un interesat „legal, moștenirea care nu i se poate sustrage „decât în parte".

Un alt scriitor francez, vorbind de „fiul unic" al familiei franceze, spune despre el că „oricât „de bine ar fi educat, totuși e convins că scopul „vieții e plăcerea, și că datoria lui e de a cheltui „în orgii averea pe care părinții lui proști au „agonisit-o pentru dânsul".

In soție, tînărul englez găsește un tovarăș al vieții devotat până la resignare.

„Pentru femeia engleză datoriile de soție sunt „mai presus de cele de mamă; pentru franceză,

---

numai a acestui fapt sunt incalculabile pentru vigoarea fizică și morală a unui popor. In *bar*-urile (cabaret), din Londra, nu sunt scaune pentru stat; în berării și *tea-room*-uri nu poți sta decât pentru a consuma și a asculta orchestra, — nu sunt permise nici un fel de jocuri. Astfel omul nu se poate trândăvi ziua, nici destrăbăla noaptea. *The man in the street* (bărbatul în stradă după afaceri, nu în cafenele); iată o formulă caracteristică vieții publice în Anglia.

„iubirea copiilor trece înainte de toate. Engleza „e mai mult soție decât mamă; Franceza e mai „mult mamă decât soție. Engleza, în general cu„rajoasă, răbdătoare, fără grijă de ziua de mâne „și fără grijă de necunoscutul viitorului ori al „țărilor îndepărtate, este o soție resignată. Ea „urmează pe soțul ei oriunde; are și ea aceiași „energie fizică și tărie morală. In Franța, fe„meia, soție, ori mamă, preocupată mai cu seamă „de buna stare materială, de lux bătător la ochi „și viață comodă, ambițioasă de a străluci și la„comă de siguranța vieții, nu mai cere bărbați„lor lucruri mari, întreprinderi îndrăznețe, fapte „eroice. Engleza e o femee iubitoare dar stăpâ„nită. Ea își îndeplinește datoria în conștiință. „In toate clasele sociale, afară de aristocrație, „ea mai întotdeauna își alaptează copiii. Ea îi „supraveghează și îi conduce" [1].

Noțiunea de familie e mai individualistă la Engleji decât la Franceji. Familia engleză se reduce numai la părinți și copii; tot ce-i unchiu, mătușă și alte rubedenii nu intră în familia simbolizată prin *home*.

Home-ul e aproape un altar casnic pentru Englez. „Dacă grijile vieții exterioare străbat înă„untru, dacă unul din soți permite lumii necu„noscute ori neprietene, neserioase ori neiubi„toare de a trece pragul, atunci nu mai e *home;* „nu mai e decât o parte din lumea externă aco-

1) Max Leclerc, *L'Education en Angleterre,* pp. 26-27.

„perită pe dinafară și luminată înăuntru. Dacă, „dimpotrivă, altarul este un loc sfînt, un templu „păzit de zeii domestici, unde nimeni nu e ad„mis, dacă nu e primit cu iubire, atunci în ade„văr e home" [1].

Individualismul și sentimentul de izolare al englezului nu-l fac indiferent față de suferințele altora și nu sunt o cauză de slăbire a legăturilor sociale. Nicăeri, după cum vom arăta în alt capitol, caritatea publică nu se practică pe o scară așa de întinsă ca în Anglia. Numai în Londra spitalele și instituțiile de binefacere primesc peste un sfert de miliard de lei pe an din caritatea anonimă a publicului [2].

„Adevărata prosperitate a unui popor se mă„soară după umanitatea, nu după bogăția sa:

---

1) Englejii, spune un scriitor american, te impresionează mai înainte de toate prin sinceritatea acțiunilor și vorbei lor. Dacă un englez te invită la dânsul, te simți ca la tine acasă. Dacă îți întinde două degete, asta însemnează că-ți dă numai două degete; dacă mâna lui îți prinde în plin mâna ta, ai în adevăr mâna lui întreagă, și o ai cu toată căldura la despărțire. Vorba lui este cași fapta lui, cuvântul lui e angajament pentru el, poți să-i te încrezi pentru tot ce-ți promite și pentru mai mult încă".

2) Pe la stațiile din Londra vezi câte o cutie lipită de zid cu inscripția: „Cruțați un penny pentru spitale". Trenurile trec la interval de o minută unul de altul. Nu țin minte să mi se fi întâmplat să observ ca nimeni să nu-și lese gologanul în cutie, în această minută de așteptare.

In 1855 se face o subscripție publică în Anglia și în Franța, pentru familiile soldaților căzuți pe câmpul de luptă în Crimeea. Suma strînsă în Anglia ajunge la 35,000,000 lei, cea din Franța nu trece de 1,000,000.

„numai acela progresează în viață în care sufle-„tul ajunge mai blând, sângele mai cald, creerul „mai viu, iar spiritul lui întră într'o pace plină „de viață", spune un scriitor englez.

„Personalitatea omenească, în Anglia, spune „Boutmy, este în deosebi deplină, viguroasă, în-„drăzneață. Englezul are o sentimentalitate care „se exaltă față de o chestiune generală, și, aju-„tat prin pasiunea de a lucra, el ajunge în „stare de a face mari acte filantropice, ca des-„ființarea comerțului cu Negrii și părăsirea scla-„vajului, pe care în zadar s'au silit unii să le „explice ca acte utilitare. [1]

*

Aceste sunt ideile, sentimentele, credințele și deprinderile poporului care pune caracterul mai presus de inteligență; care crede că judecata sănătoasă iesă tot atât din caracter cât și din intelect. In atmosfera acestei societăți, noul venit se formează din frageda copilărie până ce ajunge în stare să aducă și el contribuția lui prin întemeierea unui nou *home*. In interiorul *home*-ului el învață lealitatea vieții private, care este garanția temeiniciei vieții publice. Astfel acest popor a ajuns „să fie stăpân pe civilizație fără să fie dăunat de ea", și a păstrat încă „acel element barbar care este principiul lucrurilor mari".

1) Boutmy, *op. cit.*, p. 158.

Cu credința în atotputernicia caracterului, poporul englez a ajuns azi să-și impună limba lui la o optime din întreaga omenire; și plecând dela o mică insulă, brăzdând oceanele, sfredelind munții, civilizând întinsurile locuite de sălbateci, a izbutit să întemeeze cel mai mare imperiu pe care un popor l-a realizat vreodată.

El a dat cele dintâi lecții de civism Europei; a adus cuvântul Mântuitorului la peste 400 de popoare sălbatece; a introdus Parlamentul în Australia și Africa, și a dăruit binefacerile libertății Negrilor, care gemeau sub biciul nemilos al Albilor.

Iată dovada făcută a valorii principiilor după care acest popor își formează cetățenii, și titlurile lui de glorie în istoria universală.

III

Ramurile de învăţământ

Fizionomia regimului şcolar în deosebitele ţări trebue să aibă pe lângă trăsăturile generale, comune tuturor sistemelor de învăţământ, şi părţi caracteristice fiecărui popor.

In toate statele, ajunse la un anumit grad de civilizaţie, există un sistem şcolar elementar, secundar şi universitar sau superior, precum şi un învăţământ tehnic profesional şi artistic, elementar şi superior; însă independenţa ori solidaritatea ierarhică a deosebitelor ramuri de învăţământ, cât şi *tipul concret* de şcoală, care reprezintă aceste ramuri, variază dela popor la popor, dela ţară la ţară, după însuşirile de rasă ale popoarelor, după nevoile locale ale ţărilor, după idealurile epocii istorice impuse de vreme şi de cerinţile civilizaţiei.

Comparând diferitele sisteme de învăţământ, nu înţelegem să punem faţă în faţă şcolile din

anumite țări, pentru a decreta care din ele sunt mai bune. Comparația nu e un mijloc de dovadă fără replică; dar totuși ea nu poate fi alungată din rîndul metodelor de cercetare, deoarece comparația e însăși baza cunoștinții.

Ne vom servi de comparație numai pentru a lămuri cât mai mult organizarea caracteristică a regimului școlar englez, nu pentru a desfășura o cursă de întrecere pedagogică între cele trei mari state înaintate din Europa și de a le decerna premii.

Un regim școlar își dovedește superioritatea, nu prin comparația față de alte sisteme, ci prin elasticitatea lui de adaptare la nevoile țării în care funcționează, și prin puterea ce o are de a atinge înălțimea idealurilor civilizației omenirii.

De asemeni nu vom urmări prea de aproape amănunțimile de organizare ale diferitelor tipuri reprezentative de școală, pentru a nu întuneca conturul general; nici nu vom căuta să privim această organizare din zborul păserilor, dela care înălțime toate trăsăturile specifice dispar și peizajul se uniformizează.

Nu vom trage concluzii hotărîtoare nici din datele statistice, căci statistica nu poate arăta decât direcția, niciodată distanța exactă.

Avem numai intenția să schițăm, în linii mari și cu detalii caracteristice, organizarea regimului școlar din Anglia, cu atmosfera lui specială și cu principiile lui de viață, care-l încheagă

și-i dau vitalitate, precum și de a deschide perspectiva suggestiilor ce se pot naște din această schițare.

*

Regimul școlar francez și german e clădit pe baza unui sistem logic, ca întregul regim politic și social din aceste două țări: de aici acea uniformitate, simetrie și consecvență,—caracteristice comune ale regimului școlar din Franța și Germania, — precum și acea prea puțină mlădiere, în procesul de adaptare la nevoile și aspirațiile vieții moderne, a organismului școlar din cele două țări.

In Franța se menține încă contrazicerea între regimul ei politic și cel pedagogic, cu toate protestările celor competenți; iar în Germania, școala roade prea mult reliefurile caracterului individual, atât de mult respectat de școala engleză.

Regimul școlar englez s'a născut cu încetul, sub puterea de constrângere a nevoilor vieții locale și a aspirațiilor individualiste ale poporului. El nu s'a închegat deodată prin aplicarea unui sistem logic de organizare de către o autoritate centrală unică. Iată de ce, spre deosebire de sistemele școlare continentale, sistemul școlar englez e lipsit de acea consecvență logică și structură simetrică, atât de specifice sistemului școlar francez și german. Regimul școlar englez e cași Constituția engleză, — un conglomerat nesime-

tric; și, cași ea, garantează mai bine decât oricare alt regim drepturile de neatârnare ale individualității.

Logica și simetria au prin firea lor însăși ceva artificial. Viața nu curge nici logic, nici simetric, și niciodată nu se poate drena în prea mici canalicule, — fie ele cât de simetrice și de logic calculate, — când seva ei izvorește cu abondență.

Viața impetuoasă a robustului și vigurosului popor anglo-saxon, în cursul său istoric, a înlăturat întotdeauna din calea ei naturală zăgazurile impuse simetric și artificial.

In locul spiritului de ordine și de simetrie al *artistului popor francez*, și în locul înclinării din temperament spre supunere și disciplină a ascultătorului popor german, la Engleji s'a dezvoltat, până la forța elementară a instinctului, iubirea de libertate și de independență individuală.

Organizarea școlii în Anglia, cași regimul ei constituțional, poartă înregistrate ecourile luptelor și concesiilor trecutului: acele urme de compromis între o lume veche și una nouă cu rădăcini adânci în viața trecută a poporului și cu ramificații încâlcite, dar pline de viață proaspătă, pentru satisfacerea nevoilor prezente.

In general, *compromisul* e forma sub care trăesc instituțiile engleze, după cum simetria cristalizată a sistemului e forma de viață a instituțiilor continentale.

In școala engleză domină o atmosferă de re-

publică egalitară: dreptul fiecăruia la desvoltarea complectă a individualității lui este criteriul de promovare și selectare. Aptitudinile individuale nu pot fi oprite ori întârziate prin organizarea intransigentă a școlii: școala e pentru elev, nu elevul pentru școală. Vom vedea cum organizarea școlară în Anglia permite promovări individuale la epoci deosebite și organizări de cursuri ad-hoc pentru anumite cazuri speciale.

Atmosfera școlii germane reflectă în ea deosebirea castelor sociale și disciplina de regiment a unui stat militarist; iar internatul secundar francez e înăbușit încă de o atmosferă de închisoare, care amintește influența nefastă a militarismului napoleonian și a clericalismului.

*

E destul să cetești o pagină dintr'un regulament ori o lege școlară engleză, ca să te pătrunzi imediat de acel spirit de elasticitate al organizării regimului școlar, care îl face în stare să se adapteze la toate nevoile locale și individuale.

Instituțiile engleze, în general, își păstrează încheeturile neosificate; ele se pot oricând adapta la nevoile nouă și astfel nu e nevoe de creații ori de înlocuiri complecte.

Dacă un continental ar judeca starea de civilizație a Angliei numai după arhaismul medieval al instituțiilor ei, s'ar înșela asupra stării reale de civilizație a poporului; după cum, aplicând a-

celaşi metod la altă ţară, s'ar putea înşela tocmai în sens contrar. E un lucru cunoscut că Anglia se poate servi de instituţii vechi pentru nevoi noi. Supraveţuirea instituţiilor vechi e una din caracteristicile unice ale civilizaţiei engleze, şi această longevitate a instituţiilor în Anglia dovedeşte, fără îndoială, puterea lor de viaţă.

Păstrarea instituţiilor vechi n'a împiedecat propăşirea democratismului englez. Ţara lorzilor este azi, dintr'un punct de vedere, poate ţara cea mai democrată dintre ţările mari din Europa.

Şcoala, mai mult decât altă instituţie, reflectează caracterul politic şi structura societăţii în sînul căreia s'a organizat. Bogata varietate de tip a şcolii germane, cu clientela ei şcolară recrutată după clasele sociale, cu îngrădiri şi greutăţi de trecere dintr'un tip de şcoală în altul, e caracteristică pentru un stat absolutist şi o societate nedemocratică, cu diferenţieri de castă, cum e societatea germană; pe când tipul şcolii din Statele-Unite cu clientela ei şcolară amestecată, cu oferirea unui învăţământ de toate gradele, gratuit tuturora, e caracteristic pentru un stat egalitar şi democrat ca cel al Americei de Nord.

Anglia şi Franţa sunt ţări democratice, fiecare însă au caracteristicile lor speciale; de aici şi deosebirile în organizarea regimului şcolar în aceste două ţări.

Inainte de a intra în schiţarea comparativă a regimului şcolar din Anglia, se impune deci să

insistăm asupra câtorva deosebiri între aceste două democrații.

*

Prin democrație nu se înțelege numai un anumit sistem de organizare politică, ci și o anumită mentalitate a cetățeanului, în privința drepturilor ce le are și a respectului ce crede că-l datorește drepturilor concetățenilor lui,—în general, o anumită stare sufletească a societății întregi. Evident că în statele militariste și biurocratice,—chiar și în țara *Drepturilor omului*, —sentimentul democratic al societății trebue să fie influențat de acest tip de organizare a statului. Starea actuală a Franței, cu înverșunarea de spirit, aproape a unui război religios, cu încordarea politică, până la ură și violență, poate oare contribui la întărirea adevăratelor sentimente democratice ale societății franceze?

In Anglia, țară de *self-government* fără biurocratism civil și militar, statul funcționează mai mult ca regulator al diferitelor interese sociale, decît ca instrument politic de dominare al clasei conducătoare: de aceia în Anglia nu există acel grad de antagonism politic violent și amar între clasele muncitoare și clasa deținătoare a puterii statului, cum e în Germania și Franța. De asemenea, toleranța largă religioasă și renunțarea demult a clerului englez la puterea politică însenineză, oarecum, orizontul democratismului societății engleze.

Purtarea brutală a averii și inerția aurită a blazonului au fost întotdeauna piedici în calea înaintării spiritului democratic, în orice țară. Pe lângă aceste cauze vechi și permanente de stratificare socială, forma de organizare a statelor moderne a adăugat încă: rangul biurocratului, epoletul militarului, aristocratismul îngîmfat al titratului... Și de cîte ori ecoul barbariei trecutului nu-și amestecă răsunetul, prea tare și prea crud, în învălmășala luptelor pentru marile revendicări sociale.

De câte ori forme sălbatece de naționalism, șovinism, antisemitism... nu turbură ca umbre din imperiul morților, orizontul senin al democrației.

Unele apucături atavice, ca și acele duhuri rele din credințile populare, părăsesc câteodată odihna veșnică a mormîntului, pentru a rătăci prin lume, a întuneca mințile, a înegri sufletele și a spori suferințile.

Cu toată tendința unor factori ai organizației statelor moderne de a împiedeca progresul spiritului democratic, și cu toată supraviețuirea instinctelor trecutului în sufletul omenesc, sînt atîtea instituții, atîtea puteri oarbe ale societății care limpezesc atmosfera în calea democrației, și-i asigură triumful definitiv pentru viitor, în toate părțile.

Din acest punct de vedere însă nu toate țările sînt deopotrivă de înaintate. Nu se poate tăgădui că progresul democrației se face mai

greu în țările centralizate, cu autoritarismul militar și biurocratic al statului, decît în țările de *self-government*, cu proclamarea suveranității cetățeanului.

Dacă am clasifica statele mari civilizate după distanța la care se află acum de idealurile democrației, am găsi că Germania, țara tipică a castelor și prejudecăților sociale, ocupă locul cel mai depărtat; iar Franța, care e mult mai apropiată de aceste idealuri de cît Germania e totuși întrecută de Anglia, care n'a suferit și nu sufere de neajunsurile biurocratismului și militarismului.

Apoi, adîncul și smeritul sentiment religios al Englezului, unit cu extraordinara tărie a caracterului, cu puterea lui de a-și stăpîni *(self-control)* impulsiile și de a-și impune norme de conduită, ajunge, în adevăr, un mijloc puternic de cultură sufletească, de îmblînzire a egoismului omenesc; și, desigur, îmblînzirea sufletului omenesc e un factor psihologic important în procesul de democratizare al unei țări. Acest lucru îl urmărește, după cum am văzut, și așa numitul *the fagging system*, în școlile pentru educația copiilor nobililor,— un procedeu de lărgire a simpatiei omenești, față de cei slabi și umili, foarte curios pentru continentali. Cordialitatea simplă și stăpânită a Englezului conține mai multă căldură sufletească și altruism decît sociabilitatea zgomotoasă și manierată, dar in-

diferență, a Francezului, ori decît gravitatea solemnă a Germanului.

*

O caracteristică importantă a democrației engleze e valoarea personală ridicată a individului din clasele mijlocii și muncitoare.

In Franța, muncitorul, micul burghez, fermierul... fiecare strînge banul agonisit, face economii, trăește meschin și își neglijează cultivarea și sporirea personalității lui: astfel el ajunge bogat, dar rămîne obtuz și grosolan.

In Anglia, omul din aceleași categorii sociale își asigură viața la o Societate, iar restul venitului îl cheltuește întreg pentru confortul vieții, pentru cultura și subțierea personalității lui și, prin această creștere a valorii personale, el speră să-și mărească venitul pentru a-și putea încă mai mult îmbunătăți viața.

Idealul Englezului e să devie un *gentleman*, adică un om bine educat (well educated man), cu mândrie și demnitate personală, respectat de lume și în stare să se facă respectat într'o societate distinsă. Aceasta e nobleța modernă în Anglia, recrutată din rîndurile burgheziei și claselor muncitoare, după meritele și sforțările personale; pecând în țările militariste de pe Continent s'a desvoltat nobleța biurocratică civilă și militară, recrutată din rîndul funcționarilor statului.

In Londra mi s'a întâmplat să vorbesc cu un

croitor despre *Ana Karenine* și *Război și Pace*, și să cunosc un „reparator de ghete" care cetea pe *La Fontaine* „ca să nu uite limba". M'am gândit că poate am avut noroc să cunosc un croitor excepțional și-am regretat că în cercurile *culte* din capitalele celor două țări surori carpatine nu sunt întotdeauna așa de norocos.

Iată câteva aspecte ale democrației politice și sociale în Anglia și în Franța, care vor putea lămuri unele trăsături ale organizării regimului școlar din aceste două țări.

*

Organizarea învățământului în ramuri de grade deosebite e cerută de aceleași motive pedagogice în orice țară din lume; procentul însă, ce fiecare clasă socială îl dă deosebitelor ramuri de învățământ, variază dela țară la țară, în proporții caracteristice pentru stadiul de democratizare al diferitelor țări.

Toate statele, cu un regim școlar organizat, *impun* învățământul primar tuturor claselor sociale deopotrivă; însă pentru învățământul secundar și profesional inferior, selecția ce se face prin organizarea de stat a învățământului, în special în țările biurocratice centralizate, nu e lipsită de părtinire socială, și reflectează întotdeauna raporturile de putere între clasele sociale și frica statului de înmulțire a proletariatului intelectual.

In democraticul stat al Americei de Nord, or-

ganizarea regimului școlar îngădue ca trecerea continuă dela școala primară la cea secundară și superioară să fie deopotrivă de ușoară pentru toți, și din punct de vedere al legăturii între aceste trei ramuri de învățământ și în privința costului învățământului.

„Un om capabil de progres are dreptul să „fie educat, și *statul* ori familia, care lipsește pe „un băiat ori pe o fată de acest drept inalienabil „de a-și desvolta până la cel mai înalt grad na„tura sa morală și intelectuală, face o crudă „nedreptate copilului și comite o trădare îm„potriva țării în care el trăește", spune un scrii„tor american[1]".

In țările cu înclinări individualiste ca Anglia și Statele-Unite, intervenția statului în procesul de selectare a clientelei școlare, pentru toate ramurile de învățământ, se face după un criteriu individualist, — fără preferințe de clasă și fără frică de proletariat intelectual.

„In ce privește creșterea și desvoltarea cor„pului și minții, fiecare trebue tratat cași cum „ar fi singura ființă pe lume. Trebue să ne în„grijim de individ, nu de grupă".[2]

Idealul democrației în educația publică,—așa numita scară educativă *(educational ladder)* care cere înlesniri egale *(equality of opportunity)* pentru toți copiii țării de a parcurge întreaga

1) *Reports of the Commissioner of Education*, 1898—1899, p. 565.
2) J. W. Harper, *Education and Social Life*.

scară a învățământului, — e complect realizat numai în Statele-Unite și Wales *(Țara Galilor)* din Marea Britanie.

In școlile secundare din Statele-Unite sunt azi 600.000 elevi: toți au trecut prin același tip de școală primară și au aceiași perspectivă pentru învățământul secundar și superior, — nici un privilegiu de clasă în organizarea regimului școlar, ci o singură școală pentru toți copiii *(One school for all)*.

Contrastul școlii democratice și egalitare din Statele-Unite îl găsim în organizarea regimului școlar din Germania. Școala primară *(Volksschule)*, — cu durata dela vârsta de 6—14 ani, — e școala clasei muncitoare. Cine urmează această școală complectă nu mai poate trece în învățământul secundar. Clientela școlilor secundare e pregătită în așa numitele *Vorschulen*, și se poate recruta și dintre elevii, nu însă mai mari în vrâstă de 9 ani, din *Volksschulen*. Apoi învățământul secundar e reprezentat prin 6 tipuri deosebite de școli: *Realschulen, Oberrealschulen, Realprogymnasien, Realgymnasien, Progymnasien, Gymnasien*. Toate aceste tipuri de școală secundară implică nu numai programe deosebite, dar și clase sociale deosebite, și privilegii deosebite pentru absolvenții lor. Această diferențiare nu e impusă de cerințe pedagogice, ci de spiritul de castă, pentru a menține și în școală acea diferențiare socială care există în societatea germană; ea nu indică simple secții

de specializare educativă, ci bariere de caste sociale. Mulți din fruntașii pedagogiei germane nu sunt mulțumiți cu actuala organizare, și cer introducerea unei singure școli pentru toți: *Einheitsschule — one school for all.*

Organizarea regimului școlar din Germania a inspirat următoarele juste și caracteristice observații unui scriitor american:

„In Germania părinții sunt constrânși să ho-„tărască de cu vreme, dacă fiii lor trebue să „urmeze studii superiore sau dacă trebue să-și „mărginească educația lor la ramuri elementare, „de oarece școala secundară are propriul ei fur-„nisor, și rar își recrutează elevii din școala ele-„mentară *(Volksschule)*. Mai mult, părinții tre-„bue să hotărască, înainte ca fiii lor să atingă „vrâsta de 11 ani, dacă ei trebue să urmeze „un curs care îi va debarca la pragul universi-„tății sau la ușa vreunei politehnice, ori altă „școală profesională. Odată copilul plecat în „drumul carierii lui, o întoarcere nu mai e po-„sibilă pentru el, fără sacrificiul câtorva ani, pe „care trebuie să-i peardă pentru „a se adapta" „împrejurărilor deosebite. Această inflexibilitate „este cauza pentru care în Germania așa de „mulți își greșesc chemarea. Starea aceasta este „urmarea diferențierii societății. O aristocrație „de naștere, de educație, de avere pare o nece-„sitate cât timp există o formă de guvernământ „monarhic. Un monarh trebue să aibă un pie-„destal, pe care îl găsește în suișul treptelor so-

„cietății. De aceia în Europa nu se găsește „un exponent al civilizației moderne așa cum „e *școala comună* americană, care e cel mai „puternic nivelator al inegalităților sociale ima„ginat până azi. In timp ce el ridică straturile „de jos ale societății, în același timp atrage în „jos pe cele care stau pe o ridicătură, fie acea „ridicătură un sac cu bani, un piedestal de cul„tură ori un arbore genealogic".

In America de Nord, fiecare cetățean este educat de fapt în una și aceiași școală — *the common school.*

In Franța, până la un punct cași în Germania, nu există o adevărată continuitate *socială* între școala primară a statului și *Liceu.* Din întreaga populație școlară elementară numai trei pătrimi, adică copiii din clasele de jos, urmează la școala primară a statului; restul de o pătrime, adică contribuția claselor superioare, din care se recrutează mai cu seamă clientela secundară, urmează cursul primar în clase primare alipite pe lângă licee ori în școli elementare private. Din acest punct de vedere, în Franța, nu există un ideal democratic.

*

In Anglia, țara clasică a compromisului, în care reformele cele mai înaintate se încrucișează cu supraviețuirile cele mai arhaice, întâlnim complect realizat și idealul democratic

din Statele-Unite și rămășiți din învățământul de castă al Germaniei.

Organizarea învățământului a început la epoci deosebite în diferitele părți ale Regatului Britanic, de aceia e și în faze deosebite. In Wales (Țara Galilor), idealul educativ democratic al Statelor-Unite, — *one school for all*, — e deja atins; în Scoția încă nu; în Anglia propriu-zisă, organizarea școlară reflectează umbrele diferențierilor sociale. In această parte a regatului, școala primară *(the public elementary school)* susținută de stat aproape nu recrutează deloc clientela secundară pentru așa numitele *public schools*, — școli secundare vechi ale aristocrației engleze, ce nu primesc subvenții de la stat. Clientela acestor școli e pregătită, cași în Franța și 'n Germania, în anumite școli primare *(preparatory schools)*, în unele cazuri alipite de școala secundară.

Marea majoritate însă a școlilor secundare, în schimbul subvenției ce le dă statul, sunt obligate să primească, fără nici o taxă școlară, un procent de cel puțin 25% dintre foștii elevi ai școlilor publice elementare.

In Anglia, care după cum am văzut e lipsită de biurocratism și militarism și nu sufere de spaima proletariatului intelectual, statul intervine pentru răspândirea cât mai mare a învățământului secundar și superior, în direcția idealului democratic din America de Nord, nu spre îngrădirea de castă ca în Germania.

Inițiativa privată încearcă același lucru în școlile vechi ale aristocrației engleze: pe lângă bursele statului, legate particulare de zeci de milioane asigură intrarea copiilor săraci în școlile vechi cu prejudecăți de castă. La Eton sunt 70 de bursieri ;la Oxford, numai fondul lui Cecil Rhodes *(The Rhodes Trust)*, lăsat de donator în 1902, procură aproape 200 de burse de câte 7500 lei anual; pentru universitățile din Scoția, Andrew Carnegie a donat în 1901 suma de 50.000.000 lei. Cu prilejul introducerii unor reforme în organizarea universității din Londra, această înaltă instituție școlară a primit dela diferiți donatori peste 13,000.000 lei[1]

Idealul organizării învățământului nu poate fi căutat decât în direcția evoluției societății omenești: în forma tot mai largă și mai liberă a cooperației sociale și a emancipării individului în sînul unei societăți democratice.

Până la atingerea idealului, aproape în toate țările, în măsură deosebită, se poate observa că: „O mare parte a poporului, în starea actuală a „societății, luptă în concurența vieții numai în „condiții, care o împiedică în mod absolut, ori-„care ar fi meritul și capacitatea personală, dela „vre-o posibilitate reală de izbândă. Cei din po-„por, când vin în lume, găsesc cele mai bune „locuri nu numai ocupate, dar de fapt ocupate

1) Cf. Graham Balfour, *The Educational Systems of Great Britain and Ireland*, pp. 238, 284.

„pentru totdeauna; căci sub imperiul marelui „cod de drepturi, pe care averea l-a moștenit „dela feudalism, noi îngăduim claselor bogate, „în toate împrejurările, să dețină stăpânirea „acestor locuri, din generație în generație, cu „excluderea permanentă a restului poporului. „Chiar și din acele numeroase locuri, pentru „care o pregătire înaltă ori o educație superioară „este singura calificare, și despre care noi vor- „bim (cu o curioasă neexactitate) cași cum ar „fi deschise tuturora, se poate vedea, că cea „mai mare parte a poporului este îndepărtată, — „aproape tot așa de riguros și de absolut cași „în starea trecută a societății, — prin simplul „fapt că putința de a dobândi o astfel de edu- „cație sau calificare este acum privilegiul ex- „clusiv al averii". [1]

*

Nu vom schița în acest articol decât ramurile învățământului academic, lăsând cu totul la o parte ramurile învățământului tehnic, profesional și artistic, precum și învățământul infirmilor și viților; de asemenea nu vom insista asupra învățământului seral *de continuitate* de toate gradele, reprezentat numai în Londra prin aproape 350 școli și 175.000 elevi și studenți.

Învățământul primar elementar. Acest învățământ e desigur cel mai însemnat pentru orice

1) Kidd, *Social Evolution,* p. 224.

țară, căci el formează temelia culturii naționale a întregului popor; de aceia deosebitele state l-au impus, în mod obligator și gratuit, tuturor cetățenilor.

Franța are un învățământ primar obligator, gratuit și laic. Din punct de vedere al credinții, Germania admite complecta libertate a instrucției religioase; Anglia, țara compromisului, are școli cu instrucție religioasă confesională (vechile școli găsite în ființă înainte de 1870, — așa numitele *voluntary schools* ori *nonprovided schools*), și școli în care e permisă numai Biblia, fără comentar (școli înființate prin intervenția statului după 1870, — așa numitele *provided schools*).[1]

O caracteristică unică a școlii primare elementare engleze e că este unită cu „Kindergarten" *(infant school)*, și până la un punct implică principiul coeducației celor două sexe: o școală primară elementară *(provided school)* adună sub același acoperemânt, în secții deosebite, până la 1200—1400 copii între 3—14 ani, de ambele sexe.

Viața industrială a Angliei luând pe părinți de acasă, statul a trebuit să se îngrijească de edu-

1) Poate că nu e nepotrivit să amintim aici că și noi avem un învățământ primar obligator și gratuit, fără însă ca statul să-și facă datoria de a procura școli și învățători îndeajuns pentru cei 800,000 copii în vârstă de școală, și fără să procure copiilor materialul didactic în mod gratuit, — așa cum e în țările cu învățământ gratuit.

cația copiilor, dela vârsta cea mai fragedă; de aceia de școala primară elementară publică s'a alipit și un „Kindergarten" public. Dela vrâsta de 3—5 ani darea la școală a copilului e facultativă; obligativitatea e impusă dela 5—14 ani.

Anglia are azi aproape 33.000 școli primare elementare publice, din care aproape 8000 sunt școli nouă, clădite după un plan unic, în urma datei memorabile, 1870, a intervenției statului în organizarea învățământului public. Școlile primare, care au fost înființate înainte de 1870, și care trăiau din subscripții voluntare, au fost respectate și mai târziu subvenționate de stat *(voluntary* ori *nonprovided schools)*. Ele au localuri vechi și de tipuri deosebite. Școlile nouă *(provided schools)*, înființate prin intervenția statului după 1870, au clădiri ridicate după un anumit plan: cu locuri pentru 1200—1400 copii, distribuiți în trei secții, — copii, băeți, fete (infants, boys, girls), — cu ogrăzi pentru recreații, câmp pentru jocuri, basen de înotat, bibliotecă, bancă... Costul unei clădiri variază între 250—500 lei de fiecare loc de elev; numărul lor sporește necontenit: suma cheltuită pentru clădiri școlare în anul 1886 s'a ridicat la 50,000.000 lei, iar în 1896 această sumă a ajuns la 101 milioane lei.

O treime din numărul întreg al populației școlare primare învață azi în *provided schools*.

Anglia posedă în școlile ei primare 8,860,391

locuri; are o populație școlară primară de 7,517,799 copii și o frecventare de 6,498,930.

Procentul de frecventare e de 90% în Germania, de 87.7% în Anglia și de 85% în Franța. Germania are cel mai ridicat procent de frecventare, pentrucă are cea mai mare vechime în introducerea obligativității învățământului elementar.

In Anglia, în 1843, erau 32,7% bărbați și 49% femei, care nu puteau iscăli în registrul de căsătorii; în 1908, aceste cifre se reduc la 1,3% bărbați și 1,5% femei.

In Franța, în 1905, erau 2.9% bărbați și 4,4% femei, care nu puteau iscăli în registrul de căsătorii. [1]

Administrația școlilor primare, cași întreaga administrație școlară, are cu totul alt caracter în Anglia decât în Franța și în Germania. Deosebirea rezultă din însuși modul de organizare politică a acestor țări, Franța și Germania fiind state centralizate pe când Anglia e o țară cu suveranitatea autonomiei locale. In Franța și 'n Germania, școala e privită ca o instituție a statului: autoritatea locală, ca atare, și cetățenii n'au nici o putere de control asupra ei; ea e administrată și controlată direct de autoritatea centrală a statului, prin aparatul lui biurocratic. In Anglia, școala nu e a statului, ci a cetățenilor; ea nu e instituție de stat, ci instituție lo-

1) *Cf. The Statesman's Year-Book*, 1910.

cală. Dreptul ce-l are statul de a se amesteca în organizarea școlară derivă numai din subvenția pe care el o dă școlii. Acest drept este un drept acordat, nu un drept impus. Școlile care nu primesc subvenții dela stat, nu primesc nici amestecul reprezentanților statului; iar școlile care primesc subvenții, și deci și controlul statului, au o foarte mare libertate în ce privește economia internă a școlii: orar, program... Statul intervine ca să ajute cu bani, cu cunoștințe tehnice și cu controlul său, ca școlile să fie bine organizate (to be efficient); el nu poate decât să refuze subvenția unei școli, dacă regulamentele și dispozițiile lui sunt cu intenție nerespectate; să închidă școala, nu poate.

De fapt administrația școlii primare în Anglia se face de autoritatea locală, prin mijlocirea reprezentanților aleși (governing bodies of managers) de cetățenii (votează bărbați și femei) circumscripției respective, care plătesc darea pentru școală (the ratepayers).

Sunt vre-o 323 autorități locale (county councils, borough councils...) cu atribuții școlare. Fiecare autoritate locală are un comitet educativ, în care pot intra și femei *(educational committee)*, însărcinat în mod special cu chestiile de educație. Acest comitet stă în contact permanent cu *managers* ai școlilor și cu autoritatea centrală (Board of Education), și-și exercită rolul de control și puterea de administrație prin specialiștii ce-i are în serviciul lui.

Acest sistem e și el un compromis între sistemul de self-government și sistemul biurocratismului de stat: pe de o parte cetățenii aleg pe *managers*, iar pe de alta școala e controlată de inspectori, funcționari ai statului.

Conlucrarea acestor două sisteme administrative face să se corecteze neajunsurile inerente fiecărui sistem în parte.

Prin sistemul biurocratic exclusiv,—așa cum e în Franța și 'n Germania,—școala e privită numai din punct de vedere strict profesional; prin sistemul mixt (cu *managers* aleși dintre cetățeni), școala e privită și din punct de vedere al vieții publice. Astfel școala se folosește de cunoștințile profesionistului și înlătură exclusivismul și miopia cunoscută a specialistului, atât de dăunătoare și vieții școlare.

De aici urmează și un alt folos pentru școala engleză: prin *managers* societatea oarecum străbate în școală, se simte că școala e a cetățenilor, nu a statului; iar profesorii nu formează un corp închis, desprins de restul societății. In Franța și 'n Germania, școala e despărțită oarecum de societate, și corpul profesoral formează un corp închis și excluvist.

Cetățenii în Anglia arată un interes pentru școală, care nu se poate observa în Franța și 'n Germania.

Cine va asista la solemnitatea împărțirii premiilor, la vre-o școală engleză, va rămânea plăcut impresionat de numărul cel mare de premii,

oferit de cetățeni, pentru elevii care s'au distins la anumite obiecte. Am rămas surprins de un premiu oferit la o școală de fete pentru *babyology* (îngrijirea copiilor mici din Kindergarten).

*

Obiectele de studiu în școlile primare elementare nu sunt *exact* aceleași în toate școlile, deși anumite obiecte se găsesc în orice școală. Așa zișii cei trei *R* (*R*eading, *W*riting și *A*rithmetic, adică cetirea, scrierea și socoteala), Limba maternă, Istoria, Științile elementare, Studiul naturii, Geografia, Exercițiile fizice, Jocurile (organized games), Inotatul, Lucrul manual, Muzica, Desemnul—se găsesc aproape în fiecare școală, cu desvoltări deosebite, după împrejurările locale. In unele cazuri se întroduc și limbile moderne ori Exercițiul militar, Grădinăritul, Lăptăria, Bucătăria, Spălătoria, Gospodăria... Programele se fac de autoritățile locale în Anglia, de autoritatea centrală în Franța și 'n Germania; în întâia dintre cele trei țări autoritatea locală impune statului, în cele două din urmă statul impune autorității locale.

Dexterițățile practice (hand craft and manual training) ca: lemnăria, ferăria... pentru băeți, și bucătăria, spălătoria, gospodăria, lucrul cu acul... pentru fete, se predau în așa numitele *manual centres*, care au clădiri speciale în curtea școlii elementare. *Alegerea* elevilor și elevelor din școala primară pentru *manual centres* se

face la vrâsta de 12 ani. Tot la această vârstă se face și alegerea pentru școala primară superioară, și *examinarea* pentru trecerea în școala secundară. Aici e încheetura învățământului primar elementar cu cel tehnic și secundar.

Preocupările practice din școlile elementare nu urmăresc specializarea de meseriaș, nici nu caută să mecanizeze forma muncii copilului. Am rămas surprins de modul cum își înțelegea rolul un *maistru de teslărie*, în unul din aceste *manual centres*. El îmi spuse că prin teslărie urmărește desvoltarea inteligenții copiilor și că obține rezultate minunate. Sunt elevi la care sfera senzațiilor e prea obtuză, și numai prin educația simțurilor se poate obține o mai ușoară formare și circulație a noțiunilor. Elevul care lucrează în lemn un obiect trebue să-i conceapă planul, să-l desemneze, să-l imiteze, să-i calculeze dimensiunile și proporțiile, să-l execute în lemn: astfel puterea de observație se precizează, văzul și pipăitul se ascut, imaginația creativă lucrează... într'un cuvânt teslăria ajunge, în acest chip, un obiect cu adevărată valoare educativă.

Bucătăria și gospodăria se predau fetelor, nu cu scopul de a înlocui bucătăreasa și servitoarea, ci ca mijloace educative pentru a forma simțul estetic și *gustul*, care trebue să împodobească orice muncă omenească.

Fetele învață cum să aranjeze cu *gust* și confortabil un salon, un ietac, o cameră pentru

bolnavi, un biurou, o sofragerie; cum să aranjeze o masă sau cum să *prezinte* bucatele... In partea intelectuală, prinsă de orice muncă manuală, stă valoarea educativă a dexterităților practice din școala primară elementară engleză. Regulamentul școlilor primare elementare spune:

„Desemnul (cuprinzând și modelajul) trebue „predat astfel, ca în primul loc să tindă la cultivarea facultăților individuale de observație și „de expresie a școlarului, și să aibă în vedere „nu numai dexteritatea și precizia manuală, dar „de asemenea și desvoltarea inteligenții".

De asemenea exercițiile fizice și jocurile sunt recomandate de programul oficial, nu numai ca mijloace de întărire a corpului și de sporire a sănătății, dar și pentru a ascuți inteligența și a întări caracterul.

Am insistat asupra acestui punct în alt capitol.

Intr'o clasă de studiu (standard), în școlile primare, nu pot fi mai mult de 45 elevi; fiecare standard are mai multe divizionare, în care elevii sunt grupați după puterea și capacitatea lor personală. Puterea intelectuală a elevilor *dintr'un* standard e criteriul după care programul se restrânge ori se desvoltă, se reduce ori se adaugă. Un *standard* normal durează un an; elevii excepționali însă pot fi promovați la mijlocul anului.

Metodul, — raportul între profesor și elevi în

predarea cunoștinților, — se deosebește în mod caracteristic în școala engleză față de școala germană. In școala engleză „fiecare elev trebue tratat cași cum ar fi singura ființă pe lume", în școala germană toți elevii sunt contopiți oarecum la un loc într'un singur elev: *clasa*. Cu acest nou elev lucrează profesorul, nu cu *indivizii*.

In școala engleză disciplina clasei rezultă din activitatea individuală încordată a fiecărui elev în parte, în școala germană disciplina clasei izvorește din spiritul de ascultare și de supunere și din automatismul psihologic al copiilor.

In școala engleză copilul muncește singur (self-activity) să-și adune cunoștințile (to dig out knowledge for himself), și recurge la profesor numai pentru a fi ajutat ori a i se controla rezultatul. Astfel elevul nu se formează prin tutela intelectuală a profesorului, dupăcum cetățeanul englez nu trăește prin tutela politică a statului. In școala germană elevul e privit ca o simplă parte a clasei, care singură numai lucrează ca unitate întreagă sub tutela profesorului, după cum cetățeanul german se consideră ca o fracție numai din ființa statului, și trăește mulțumit îndeplinindu-și conștiincios datoriile vieții sub protecția autorităților.

In școala engleză e o atmosferă de libertate și de independență cași în societatea engleză; în școala germană disciplina, supunerea și uniformitatea provoacă admirația... și făgăduesc,

pentru mai târziu, însușiri prețioase militarismului statului.

*

Institutorul englez are pregătirea necesară, dar nu o are nici așa de îndelungată, nici așa de încărcată ca a institutorului german. Institutorul german, dacă se poate spune, e chiar prea bine pregătit: șease ani de muncă conștiincioasă în școala normală, pe lângă anii anteriori de studiu, l-au transformat într'un adevărat *metod* în carne și oase. El posedă adânc principiile pedagogiei herbatiane, în care crede ca într'o dogmă și are cultul *treptelor formale;* se expulzează de bună voe din viață și se consacră cu totul intereselor școlii: ajunge un *apostol,* un *om al școlii.* Niciodată nu intră în clasă fără să nu-și fi făcut planul dinainte, și e mai intransigent decât un general pentru aplicarea complectă a acestui plan făcut acasă. Viața lui întreagă e mișcată de clopoțelul școlii, mintea lui e disciplinată de logica treptelor formale, și conștiința lui adânc mulțumită că-și îndeplinește o înaltă datorie către patrie. Mai presus de orice, el e profesor și numai incidental e altceva. In clasă oficiază cu conștiința că vorbește sub inspirația revelațiunii... într'un cuvânt a ajuns un fel de ascet al pedagogiei.

Formalismul acesta exclusivist și strâmt al profesorului german adeseori usucă sufletul și

degenerează în pedantism stereotip și automat. Mecanizarea metodului în acest chip a aruncat pe nedrept multă umbră asupra pedagogiei herbartiane, și a făcut pe mulți, în frunte cu Rein, să ceară reîntronarea drepturilor personalității, prea mult încătușate de formalismul metodului pedant.

Produsul școlii germane, format sub tutela profesorului, își caută o altă tutelă când intră în societate: de aceia el primește cu ușurință și supunere tutela statului. Fixându-și un loc în organismul statului, cetățeanul german trăește pătruns de sentimentul datoriei către stat și către viața lui profesională. Orizontul vieții lui de obiceiu are o rază foarte scurtă. El se specializează, se consacră, devine *apostol* al profesiei lui, și se dezinteresează de viața publică, permițând astfel statului să se se întărească și să absoarbă din ce în ce mai mult forțele vii ale poporului.

„Nimeni nu poate trăi mai mult timp în Ger-„mania, fără să nu fie lovit de efectele ce le „are rutina patriarhală și biurocratică asupra „caracterului național. Aceste efecte sunt mul-„tiple și se pot observa cu orice prilej. După „cum sistemul militar a produs un popor, în „mod uimitor de supus la ordine și disciplină, „tot așa sistemul biurocratic de guvernământ a „creat un spirit de atârnare în viața publică cu „totul nebărbătesc... De aici vine lipsa acelei vi-„guroase vieți publice, care de obiceiu există în

„țările cu instituții libere, și acea mare indife-
„rență pentru afacerile naționale și locale".[1]

In Anglia, lucrurile se petrec cu totul altfel: aici fiecare e „cineva din corpul care guvernează", — un *ruler*. Fiecare trebue să se pronunțe *prin vot* asupra tuturor chestiilor de interes local și național: astfel cetățeanul trebue să se intereseze de viața publică și e pus în situația de a fi silit să-și facă o educație politică, să-și formeze convingerile care îl vor conduce în viața publică. Aceste convingeri îi vor lumina toate actele vieții și, prin sentimentul datoriei de a lua parte la viața publică, el nu-și va știrbi personalitatea, nici nu-și va usca sufletul prin exclusivismul apostolatului profesional, prin unilateralitatea consacrării absolute serviciului ce-l îndeplinește în stat. Această concepție de biurocrat intelectual e caracteristică sistemului de educație german; pentru Englez, cea mai înaltă

1) W. H. Dawson. *German Life in Town and Country*. Tot Dawson comunică rezultatul anchetei făcute de un ofițer asupra recruților germani. Ofițerul a pus întrebarea: „Cine a fost Bismarck?" Din 50 recruți 30 n'au putut da niciun răspuns; 10 au răspuns nesigur că Bismarck a fost un general ori un împărat, și 10 au răspuns bine. In alt regiment, din 87 soldați, 21 au răspuns că niciodată n'au auzit ceva despre Bismarck; 32 l'au făcut pe Bismarck general; 9 au auzit că a fost un războinic vestit; 6 că a fost un Ministru de Războiu; 5 l'au descris ca pe întâiul Cancelar al Imperiului; 9 au spus că Bismarck a fost întemeetorul Imperiului German; 1 l'a numit întâiul împărat german; altul l'a făcut poet; un altul traducător al Bibliei. și ultimul a spus că Bismarck a fost cel mai mare dușman al împăratului.

datorie a unui cetățean e participarea la viața publică.

Prin această conștiință a datoriilor cetățenești, s'a păstrat în Anglia suveranitatea individului față de puterea cotropitoare a statului.

Profesorul englez nici nu e *apostol*, nici nu e chemat să formeze *apostoli*... supuși statului; el nu uită că e și cetățean și e chemat să formeze cetățeni liberi și dîrji față de tendințile cotropitoare ale statului: de aici acea deosebire de atmosferă în școala germană și cea engleză.

Cu aceste concepții despre valoarea profesională, Englejii au izbutit să aibă profesori, care să poseadă esența metodului tot așa de bine caşi profesorii germani, și să aibă o personalitate mult mai întreagă și mai bărbătească decât a *apostolului* german.

*

Nimic nu poate caracteriza mai bine idealurile educative urmărite în școala elementară engleză decât următoarele rînduri:

„Scopul școlii elementare publice este de a „forma și întări caracterul și de a desvolta inte„ligența copiilor încredințați ei precum și de a „face cea mai bună întrebuințare din anii devo„tați școlii, ajutând atât pe fete cât și pe băieți „să se formeze prin sine înșiși, după nevoile „lor diferite, atât din punct de vedere practic „cât și intelectual, pentru munca vieții".

„Având acest scop în vedere, datoria școlii

„este de a deprinde pe copii, cu îngrijire, cu „observația și judecata clară, astfel ca ei să poată „căpăta o cunoștință inteligentă despre unele „fapte și legi ale naturii; *de a deștepta în ei un „interes viu pentru idealurile omenirii*, și de a-i „face familiari cu literatura și cu istoria pro- „priei lor țări; de a le da oarecare stăpânire „asupra limbii ca instrument de cugetare și de „expresie, și, făcându-i conștienți asupra mărgi- „nirii cunoștinților lor, să desvolte în ei un așa „gust pentru cetire și studiu încât să-i facă în „stare să-și sporească cunoștințile, după ce vor „părăsi școala, prin propriile lor puteri"...

„Un scop important, deși secundar al școlii e- „lementare, este de a descoperi pe copiii care „arată o capacitate deosebită, și de a desvolta „aplicațiile lor speciale (întrucât aceasta e po- „sibil, fără a sacrifica interesele majorității co- „piilor), astfel ca ei să poată fi în stare a trece „la vrâsta potrivită în școlile secundare, și să „fie în stare să tragă maximum de folos din „educația oferită lor acolo... Școala elementară „trebue să sădească în copii deprinderea muncii, „controlul de sine și persistența curagioasă în „fața greutăților".[1]

*

Învățământul primar superior (higher elemen-

1) Board of Education, *Code of Regulations for Public Elementary Schools in England.*

tary schools). Școlile de acest grad corespund cu așa numitele *Mittelschulen* din Germania și cu *l'Ecole Primaire Supérieure* din Franța. Sunt întrebuințate mai cu seamă de clasa comercială mijlocie și au de scop să complecteze învățământul superior. Cursul e de 3—4 ani, cu program variat, mai desvoltat decât în școlile primare elementare. Se predau și limbile moderne. Învățământul unora are o bază mai mult comercială, al altora mai mult industrială. Numărul elevilor din cei dintâi doi ani e mărginit la maximum 40 elevi de clasă; pentru ultimele clase la maximum 30 de elevi.

O școală de obiceiu are între 350—400 elevi ori eleve. O varietate de școală asemănătoare e așa numita *School of Science,* căreia predominarea muncii de laborator îi dă un caracter științific mai practic. Clasele de laborator nu pot avea decât maximum 20 de elevi. In 1900 erau în Anglia 183 de aceste școli cu 24.639 elevi.

Londra are 52 școli primare superioare, cu o populație școlară de 28.000 elevi. Toate sunt externate *(day-schools).* Elevii acestor școli se recrutează din școlile primare elementare, cam la vrâsta de 12 ani, după recomandarea inspectorilor în înțelegere cu directorii și directoarele școlilor primare elementare.

Principiile de educație generală aplicate în aceste școli sunt aceleași ca în toate școlile elementare și secundare din Anglia.

Caracterul lor cam exclusiv de școli între-

buințate mai mult de o clasă socială nu le asigură simpatia cetățenilor: ele sunt considerate ca o școală hibridă între școala primară elementară și cea secundară. Se pare că nu au viitor.

*

Învățământul secundar. Caracteristica organizării acestui învățământ în Anglia e varietatea și lipsa de simetrie, dupăcum consecvența logică e caracteristica organizării lui în Franța și'n Germania. Intervenția statului în organizarea învățământului secundar în Anglia e cu totul recentă; întâia preocupare a statului, după 1870, a fost organizarea învățământului elementar: de aici aparența aproape de haos, pentru un continental, a organizării învățământului secundar din Anglia.

Dar dacă statul n'a întrodus un sistem uniform de învățământ secundar,—și nici nu urmărește acest lucru, — rezultatele obținute în direcția îmbunătățirii lui, numai în câțiva ani, nicăeri n'au fost întrecute.

Până în 1896, din numărul total al elevilor secundari abia 40.000 se poate spune că învățau în școli într'adevăr bine organizate, unde li se putea da un învățământ secundar de calitate superioară, și aceste școli nu erau nici înființate, nici ajutate de stat, nici întreprinderi particulare, ci vechi școli fondate și dăruite cu înzestrări (endowments) de donatorii generoși ai timpurilor trecute.

Prin sistemul subvențiilor *(grants)*, statul a izbutit să reorganizeze (to make them efficient) multe din vechile școli care, neavând venituri suficiente, nu puteau să se reorganizeze și să procure un învățământ la înălțimea timpului și a cerinților de acum. Azi în aceste școli sunt 158.502 elevi și 133,042 eleve.

E caracteristic că necesitatea răspândirii cât mai mari a învățământului secundar e susținută în Anglia, cu energie, din punct de vedere al intereselor vieții publice.

„Mare este primejdia acelui stat, în care nu-„mai o *elită* puțin numeroasă este bine educată „și instruită. In vremuri de neliniște, această *e-„lită* nu va putea exercita controlul, pe care e „datoare să-l exercite, pentrucă ea va vorbi o „limbă a cărei argumente și importanță mulți-„mea în ignoranța ei, va trebui în mod necesar „să n'o poată înțelege". [1]

Școlile secundare în Franța și 'n Germania au aceiași administrație biurocratică cași școlile elementare; ele sunt de fapt instituții de stat, și nu recunosc autorităților locale și cetățenilor dreptul de a interveni în administrația și organizarea lor.

Apoi, prin faptul că în Franța și 'n Germania nu există o legătură directă între școlile primare populare ale statului cu aristocraticele *Lycées*

1) Cloudesley Brereton, *What is Secondary Education?* p. 103.

și *Gymnasien*,—cele două tipuri caracteristice ale școlii publice secundare în aceste două țări, —statul, cu tot corectivul burselor, nu pune aici pecetea democratică *(education ladder)* pe învățământul secundar, ca în Statele-Unite și 'n Anglia.

Administrația școlilor secundare în Anglia, deși conține și ea principiul mixt al administrației școlilor elementare și independența relativă față de autoritatea centrală, totuși prezintă trei tipuri deosebite, după tipul școlilor înseși:

1) Școlile care nu primesc subvenții nici dela Stat, nici dela Comună,—cum sunt celebrele *puplic schools* și *modern public schools*, despre care am vorbit în alt capitol, precum și unele din *grammar schools*. Aceste școli se administrează de anume comitete *(trustees)*, alese conform cu dispozițiile legatarilor și cu drepturile lor recunoscute. Nici Statul, nici Comuna nu se poate amesteca în organizarea lor.

2) Acele din *grammar schools* care au *înzestrări*, dar primesc și subvenții dela Stat și dela Comună. Ele se administrează aproape întocmai după sistemul mixt aplicat școlilor primare subvenționate de stat. Deosebirea constă în faptul că și administratorii *înzestrării* intră între *managers*. Aceste școli sunt datoare să aibă un procent de elevi de 25% veniți din școlile primare elementare publice.

3) Școlile secundare municipale înființate de orașe, în anii din urmă, pentru a satisface ne-

voile locale[1]. Aceste se administrează întocmai ca școlile primare elementare publice.

Tendința democratică a statului, în răspândirea învățământului secundar din Anglia, reiesă din faptul că, între școala primară elementară publică și școala secundară, s'a stabilit o legătură normală de continuitate. La 12 ani, elevul din școala primară publică trece un examen pentru a dovedi că merită să urmeze cursul secundar; dacă trece examenul cu succes, el e declarat bursier al statului până la vrâsta de 19 ani, când termină școala secundară; 25% din elevii școlilor secundare subvenționate de stat se recrutează dintre acești elevi.

Pentru cei care nu sunt bursieri, plata pentru un elev în învățământul secundar variază dela 5000 lei anual — la Eton — până la redusă taxă școlară de 50 lei, împărțită trimistrial, pe un an, în școlile secundare municipale.

Pentru Franța, tipul școlii secundare e mai ales internatul; pentru Germania, externatul; pentru Anglia, procentul internilor *(boarders)* e de 35.7% în școlile secundare de băeți, și de 18% în cele de fete.

In privința programelor de studiu nu există mari deosebiri caracteristice între Anglia, Franța și Germania.

---

1) In Londra între 1904—1908 s'au înființat 17 școli de aceste pentru 4000 elevi; până la 1904, Londra dispunea de 30,000 de locuri pentru elevi și eleve în astfel de școli.

Asupra sistemului de educație, din școlile secundare din Anglia, față de sistemul de educație din Franța și Germania, am insistat pe larg în alte capitole; nu ne rămâne acum decât să amintim și să adaugăm câteva caracterizări generale.

Din punct de vedere al instrucției propriu-zise, școala secundară engleză, în general, procură mai puține cunoștințe elevilor decât școala franceză și germană. Dar dacă absolventul de liceu din Anglia știe mai puțin decât absolventul german ori francez, în schimb el e în stare să învețe mai mult după ce părăsește școala, decât colegul lui din Franța și din Germania; și desigur că adevărata valoare a școlii se măsoară nu după cât *dă*, ci după puterea pe care o *lasă* elevilor.

Precăderea ce se dă educațiunii propriu-zise în școala engleză face ca absolventul liceului să părăsească școala cu o rezervă de energie fizică și intelectuală, cu un dor de a învăța și cu entusiasm de muncă, care întrec cu mult produsele școlilor secundare din Franța și din Germania.

Poate nu există nicăeri un tip de școală atât de criticat ca *liceul* francez. „Este uimitor cum „această mare națiune, poate din punct de ve„dere intelectual întâia în Europa, tolerează o „astfel de mașină de a ucide *omul*", exclamă un scriitor englez.

Din punct de vedere al formării personalității, am văzut că nici școala secundară germană

nu e prea departe de liceul francez, cu tot aparatul ei pedagogic perfecționat.

*

Invățământul universitar. Anglia are în total optsprezece universități, din care opt sunt înființate în veacul nostru: niciuna din aceste nu are încă zece ani de existență.

Opt universități create în mai puțin de zece ani! E destul acest fapt ca să se vadă entuziasmul acestui popor cu apucături conservatoare, în aplicarea ideilor nouă.

Niciuna din universitățile Angliei nu e înființată de stat: toate s'au născut din inițiativa particulară, și trăesc din veniturile înzestrărilor oferite de donatori și din taxele studenților. Pentru toate statul împarte o subvenție anuală ce abia ajunge la suma de 2,500,000 lei, adică cu mult mai mică decât venitul anual de 15 milioane lei, al celor două universități din Oxford și Cambridge, și abia cât venitul fondului de 50,000.000 lei dăruit de Carnegie în 1901 universităților din Scoția.

Toate au o administrație autonomă. Chestiile privitoare la economia strict academică a universităților se rezolvesc de senaturile universitare respective, compuse din profesori; chestiunile de o importanță mai largă se rezolvesc de așa numitele *Convocations*,—adunările titraților acestor universități, înscriși în registre speciale. De obiceiu aceste *Convocations* se întrunesc de

2—3 ori pe an; universitatea din Londra, de pildă, are 3 adunări ordinare de aceste în fiecare an: la cea din Iulie 1909, au luat parte 5584 bărbați și 1,048 femei. Prin această *Convocation,* universitatea engleză păstrează o legătură mai intimă cu viața publică decât universitatea continentală.

In privința cursurilor, împărțirii în facultăți, conferirii titlurilor, lucrărilor de laborator și de seminariu, cele mai multe din universitățile engleze au o organizare nu prea mult deosebită de organizarea tipică a universităților continentale.

Cu privire la organizarea muncii studenților, universitatea engleză accentuiază și ea nota individualistă a întregului învățământ: de aici acea activitate proprie (self-activity, to dig out knowledge for himself) a studenților, desfășurată singuratec, în săli izolate, cu biblioteci după specialități și ajutor profesoral la îndămână. Cursurile sub formă de conferințe expozitive nu lipsesc, dar ele nu dau decât strălucirea culturii universitare, — fondul ei real îl dă munca proprie individuală.

O caracteristică comună tuturor universităților engleze față de cele continentale e desvoltarea vieții de societate (social life) a studenților. Universitatea engleză nu este numai o școală superioară, ci e și o comunitate cu viață sa proprie, cu preocupările, aspirațiile și atmosfera ei specială. Aici tînărul își petrece viața nu numai ca student ci și ca cetățean al acestei comuni-

tăți: este *membru al universității*, cât timp e student, și după ce părăsește universitatea devine *unul* din *convocation*. Nenumăratele societăți și cluburi literare, științifice, politice, sociale, sportive și acele caracteristice *debating-societies* (societăți de întrecere, în orice specialitate), organizate în sînul universității, grupează pe studenți, leagă prieteniile, ajută formarea profesională și pregătesc pentru viață.

Numărul studenților *matriculați* în cele optsprezece universități engleze nu trece de 40.000 iar corpul profesoral întreg *(professors, lecturers, readers)* nu ajunge la 3500.

E de observat că pe lângă studenții matriculați, care au trecut examenul de înscriere și trec examene ca *internal students* pentru a obține diplome universitare, universitățile engleze sunt frecventate de un număr mult mai mare de studenți nematriculați, înscriși ca *external students*.

La unele cursuri ale universității din Londra, numărul acestor studenți ajunge la o proporție de 7—8 ori mai mare decât numărul studenților matriculați.

Din acești studenți *externi* se recrutează clasa „oamenilor formați prin sine" *(self made men)* din care unii au ajuns să ilustreze istoria contemporană a Angliei; ei nu urmăresc diplome universitare, — deși le pot obține trecând examenele cerute, — ci cultură superioară.

In Anglia, studentul matriculat e ocupat a-

proape ziua întreagă în universitate, ca student ori ca membru al vreunei societăți universitare. Cei care au întrat deja în lupta vieții, unde li se impune proverbul *time is money*, și simt încă îndemnul de a se perfecționa în direcțiunea profesiunii lor, sau de a-și spori cultura generală, nu au posibilitatea să urmeze la universitate decât ca *external students*.

Cu toate caracteristicile lor generale, universitățile engleze prezintă trei tipuri foarte bine deosebite. Cele mai multe sunt organizate, mai mult sau mai puțin, după tipul universității continentale, apoi e tipul special al universității din Londra, și în sfârșit tipul cel mai caracteristic îl prezintă cele două universități vechi dela Oxford și Cambridge.

Nu avem nevoe să insistăm asupra universităților de tip continental; e interesant însă modul de organizare al universității din Londra.

Universitatea din Londra, cu biurourile centrale în monumentalul palat *Imperial Institute*, cuprinde două părți: *internat part* și *external part*. Dacă considerăm și departamentul extensiunii universitare, atunci avem trei părți. Până la 1900 această universitate nu avea decât *external part*, adică instituția întreagă se mărginea numai la organizarea unui corp profesoral, care examina și conferea diplome universitare studenților cu studii făcute oriunde, de oarece cursuri nu se făceau în această universitate. In 1900 se înființează și *internal part*, adică orga-

nizarea studiilor universitare regulate în sînul universității din Londra, cași pe Continent. Insă cu toate că în principiu această *internal part* corespunde cu o universitate continentală completă, organizarea studiilor universitare e cu totul altfel închegată.

Facultățile nu sunt concentrate la un loc și cursurile nu se fac în sălile aceleiași clădiri. Universitatea cu facultățile ei e împrăștiată oarecum în toată Londra, și cursurile se fac în 28 de institute și colegii, unele cu palate și instalații monumentale: cum e de pildă *University College*. Unele din colegii au numai o facultate, altele au două sau trei, *University College* le are pe toate. Ele se numesc *Schools of the University;* materiile se predau toate de *profesori ai universității din Londra,* și examenele anuale de asemenea se trec în aceste școli.

Afară de aceste 28 școli ale universității mai sunt încă 31 de alte colegii, în care numai unele cursuri se predau de *profesori recunoscuți ca profesori ai universității din Londra.*

Studenții, care urmează cursurile școlilor universității sau ale profesorilor recunoscuți de universitate, sunt matriculați în registrele universității din Londra, și, după trei ani de studiu, sunt primiți să treacă examenul pentru diploma de întâiul grad (echivalentă cu licența), înaintea unei comisiuni compusă din profesori dela diferite *școli ale universității.* Examenul pentru diploma corespunzătoare doctoratului se trece

după alți doi ani de studiu. Ambele aceste examene se țin în *Imperial Institute*.

Numărul profesorilor universității din Londra și al celor recunoscuți ca atare era de 845 în 1900.

Corpul examinatorilor pentru *external part* se ridica la 218, în 1908. In acest an s'au prezentat la examene, ca *external students*, 11,836 candidați, din care au reușit 5631. Examenul e foarte serios, și... după cum constată Max Leclerc, o diplomă engleză exprimă întotdeauna ceeace trebue să conțină.

*

Sistemul de organizare din *internal part* al universității din Londra îl găsim mai bine conturat în așa numitul *college-system* al universităților din Oxford și Cambridge.

Fiecare din aceste două universități constă dintr'un număr de colegii, — Oxford are 22 iar Cambridge 20, — și câteva mari biblioteci, laboratorii, *hall*-uri comune. Cursurile se țin în diferitele colegii, iar unele în laboratoriile comune; examenele anuale au loc tot în colegii cu profesorii respectivi, iar pentru titlurile universitare se trec examene generale înaintea unor comisiuni speciale, în *hall*-urile comune.

Viața de colegiu din aceste două universități seamănă cu viața din vestitele *public-schools*; cași elevii din aceste școli secundare, studenții din Oxford și Cambridge sunt interni *(boar-*

ders). Deosebirea de vrâstă însă impune aici oarecare modificări, în aplicarea practică a sistemului și în aranjarea confortului vieții fiecărui student în parte.

Și aici, cași în *public schools*, fiecare student are un *tutor,—in loco parentis,*—un titrat al universității, care, de fapt, e un camarad foarte prețios pentru studenți. Prin experiența lor mai bogată și prin cultura lor mai întinsă, *tutor*-ii formează în același timp un adevărat corp de profesori asistenți, totdeauna la îndemâna studenților.

Costul total al traiului și învățământului de student, în aceste colegii, variază între 3500 —7000 lei pe an. Deși au mulți bursieri, ele sunt totuși cași *public-schools*, în special, școlile aristocrației engleze.

Azi aceste două universități au la un loc 42 colegii, cu aproape 7000 studenți și vre-o 600 studente, care poartă numele de *oaspeți binevenîți (welcome guests),* — în amintirea dreptului nu demult recunoscut femeilor, de a urma cursurile universitare și la aceste vechi instituții, îngrădite de cele mai îndărătnice prejudecăți ale trecutului.

Vechea tradiție universitară a Angliei e reprezentată prin aceste două universități cu celebritate mondială de veacuri. De numele lor sunt prinse cele mai glorioase pagini ale istoriei Angliei, și aspirațiile lor au fost privite în-

totdeauna ca idealurile naționale ale întregului popor anglo-saxon de pretutindeni.

Oxford și Cambridge!

Iată două nume geografice care pentru oricine evoacă, mai presus de toate, ființa a două vechi instituții de cultură decât numele a două orașe engleze: *an Oxford man* ori *a Cambridge man* nu înseamnă un locuitor din orașul Oxford ori Cambridge, ci un titrat al uneia din cele două vechi universități.

Începuturile lor datează de prin veacul al XII-lea și desvoltarea lor a urmat încetul cu încetul, fără întrerupere și fără sistem, fiecare veac lăsându-și însemnată pecetea lui istorică.

Amândouă trăesc sub forma unor federații de colegii; fiecare colegiu are o istorie și o viață proprie. Vechimea zidurilor, arhitectura clădirilor, stilul catedralelor, parcurile imense și grădinile superbe... toate aduc ecouri din veacuri deosebite. Fiecare palat, fiecare turn are parcă pretenția să rămână așa cum a fost făcut de generosul fondator, peste mormântul căruia veacuri au trecut unul după altul în înfinitul veșniciei.

Intre zidurile aceste, înegrite de vremuri, crescute parcă capricios în mijlocul parcurilor seculare, departe de zgomotul vlăguitor al orașelor mari, tînărul englez învață să iubească nobila tradiție a trecutului,—pe care fiecare colonadă, fiecare portic i-o șoptește,—și să soarbă prin porii lui sănătatea și vigoarea robustă a naturii.

Aici și-au petrecut anii adolescenții aproape

toți oamenii iluștri ai Engliterii, și chipurile lor nemișcate de pe pânzele din *hall*-uri îndeamnă azi la muncă stăruitoare generațiile prezente.

Prestigiul acestor universități s'a impus în întreaga organizare a învățământului din Anglia; dela ele a plecat inițiativa *extensiunii universitare*.

*

Din această schițare sumară se poate vedea că spiritul de libertate și de independență personală, atât de caracteristic rasei anglo-saxone, a străbătut și în organizarea întregului învățământ public din Anglia, dupăcum a pătruns ființa oricărei instituții engleze.

Călăuzit de acest instinct de rasă, poporul englez a eșit întotdeauna victorios din grelele crize lăuntrice; și, sub îndemnul lui tenace și îndrăzneț, a întemeiat în afară cel mai întins și mai liber imperiu, pe care istoria omenirii l-a cunoscut vreodată.

Azi, când deosebitele state luptă pe întrecute pentru ridicarea culturală a națiunilor, poporul englez, cu aceiași încredere în individualismul lui istoric, a izbutit, pare, să elaboreze cel mai bun sistem pentru formarea *omului*.

Păstrător al tradiției trecutului și nerefrectar față de ideile nouă care frământă prea nerăbdătoare organizarea învățământului pe Continent, statul englez intervine acum tot mai intens, alături de inițiativa privată, în sprijinul desvol-

tării și organizării învățământului de toate gradele în direcția acestui sistem, a cărui fundament nu e așezat numai pe formule isvorîte din concepția educatorilor, ci se razimă, în adâncimele sufletului național al poporului, pe un instinct primitiv de rasă, — instinctul individualist ireductibil al rasei anglo-saxone.

Notă. — Să nu se piardă din vedere că sumele date în lei, pretutindeni în acest volum, reprezintă lei aur, nu lei de azi.

IV

Religiositatea şi individualismul

Religiositatea poporului englez,—una din trăsăturile cele mai izbitoare şi mai curioase pentru un continental,—o simţi de îndată ce calci pe pământul britanic. Această însuşire naţională a poporului insular nu lipseşte din caracteristicile sufleteşti ale rasei anglo-saxone de pretutindeni, nici din întreaga viaţă istorică a poporului teutonic din Insulele Britanice.

Fără pătrunderea acestei laturi a civilizaţiei engleze, nu se poate înţelege nici viaţa de acum, nici istoria din trecut, nici literatura din toate timpurile a poporului englez; iar fără cunoaşterea înclinărilor firești, de mult săpate în sufletul rasei anglo-saxone, nu poţi pricepe forma şi cauzele acestei religiosităţi unice.

E greu de redat icoana religiosităţii poporului englez, prin evocarea vieţii religioase de pe Continent: conţinutul noţiunilor prinse de aceleaşi cuvinte e cu totul schimbat. Raporturile însă ale acestei vieţi cu deosebitele forme de funcţionare

ale societății, cu organizarea instituțiilor publice, cu nevoile, aspirațiile și idealurile cetățeanului englez lămuresc originalitatea și spiritul acestei religiosități.

*

Poate nici într'o țară din lume, învățătura lui Hristos n'a pătruns atât de adânc în sufletul omului, și n'a adus atât de mult bine omenirii ca în Anglia. Spiritul moralei creștine a străbătut toate manifestările de viață ale civilizației engleze, oglindindu-se în istorie, în literatură, în sistemul de educație... în organizarea tuturor instituțiilor publice. Acest spirit îl simți plutind în viața de toate zilele a Englezului; el încălzește și dă avânt miilor de misionari, care, în numele Mântuitorului, răspândesc lumină și duc alinarea suferinților în întunecimile Africei și ale Oceaniei; el temperează cruzimile civilizației moderne prin cel mai larg și mai umanitar sistem de caritate publică: — nicăeri spiritul de caritate nu ajută atât de mult pe „aproapele" ca în această țară.

Pretutindeni clerul englez stă în fruntea mișcărilor umanitare și culturale[1] și dă exemplul sacrificiului de sine.

Pentru Engleji, caşi pentru Anglo-Saxonii din America, chestia religioasă nu e decât o formă a chestiei sociale.

---

1) Cf. *Viața Românească*, No. 11, 1910.

„Chestia religioasă poate fi descrisă ca o spi-„ritualizare a vieţii sociale, iar chestia socială „ca o socializare a vieţii religioase".[1]

Acelaşi punct de vedere îl afirmă un mare predicator american:

„Apostolii moderni, caşi cei doisprezece dela „început, sunt trimeşi să predice, că „împărăţia „cerurilor este pe pământ". Şi e clar pentru ori „ce om inteligent că, societatea ideală propusă „aici se poate realiza, fie măcar în mod poten-„ţial ori în viitor, numai acolo unde îndreptarea „relaţiunilor sociale, conform spiritului şi meto-„dului lui Hristos, e strict luată în seamă ca „un punct esenţial al operei de regenerare".[2]

Activitatea practică a clerului englez confirmă aceste consideraţii teoretice. Mai cu seamă dela începutul veacului trecut, mişcarea filantropică, umanitară şi culturală, — activitatea extrabisericească, cum s'ar chema la noi, — a clerului englez a crescut atât de mult, încât ea covârşeşte cu mult activitatea lui strict canonică.[3]

Preotul englez nu e un contemplativ salariat al Bisericii, ci e un om de acţiune în serviciul societăţii: — e unul din principalii agenţi conştienţi ai progresului.

---

1) Francis Greenwood Peabody, *The Approach to the Social Question*, p. 191.
2) Charles Reynolds Brown, *The Social Message of the Modern Pulpit*, pp. 53—54.
3) Cf. Francis Ware Cornish, *A History of the English Church in the Nineteenth Century*, vol. I Chap. I, II; vol. II, Chap. XIII.

Sunt fapte mici, care de multe ori aruncă multă lumină. Iată unele:

Nu demult arhiepiscopul de Canterbury a prezidat o întrunire a sergenților de stradă din Londra, care cereau o zi de repaos pe săptămână. El a început seria discursurilor apărând cu căldură cererea sergenților; *cauza* lor a fost câștigată. — Bisericile parohiale sunt puse la dispoziția publicului; pe ușile lor vezi scris: „Biserica e deschisă publicului toată ziua pentru rugăciune și meditație". Înăuntru găsești bibliotecă și pupitru pentru cetit. Predicile clericilor, pe lângă chestii de morală creștină, tratează chestii științifice, higienice, sociale, uneori ating și chestii de politică actuală.

Preotul în Anglia nu e funcționar al statului — care n'are nici Ministru nici budget al Cultelor, — ci e un servitor al publicului. Atârnarea preoților, mai cu seamă a celor care aparțin Bisericilor disidente, e de public, dela care curg marile venituri ale Bisericii engleze. Ridicarea dar cât mai sus a prestigiului clerului e o condiție de existență a lui; și acest prestigiu nu se poate păstra prin indiferență față de interesele mari ale societății laice, ori prin scăderi personale ale reprezentanților Bisericii.

Iată dar una din cauzele care fac din preoții engleji oameni într'adevăr vrednici de cea mai înaltă stimă. Virtutea se poate naște și din ipocrizie, când prelungirea „omagiului pe care viciul îl aduce virtuții" ajunge deprindere. S'ar

putea afirma chiar că ipocrizia e izvorul tuturor virtuţilor sociale.

Instinctul viu de rasă al poporului englez, care subordonează instituţiile sociale voinţii şi suveranităţii corpului cetăţenesc, a făcut şi din cler o instituţie folositoare şi subordonată. Acelaşi individualism instinctiv al rasei anglo-saxone, care a veghiat în tot cursul istoriei Angliei, ca independenţa şi libertatea personală a individului să nu fie încălcate de autoritatea statului [1], a oprit întemeerea tiraniei clericale, după cum a stavilit absolutismul coroanei regale.

*

Dacă spiritul de caritate, — una din trăsăturile fundamentale ale religiei creştine, — a prins rădăcini atât de adânci în sufletul poporului englez, — mai adânci decât la orice alt popor din Europa, — aceasta nu se datoreşte atât învăţăturii Mântuitorului cât, mai cu seamă, unor anumite însuşiri etnice vechi, în care morala creştină a găsit cel mai prielnic teren.

Îndelungatele suferinţi îndurate de Anglo-Saxoni, sub stăpânirea Danejilor şi Normanzilor, poate au contribuit şi ele să înplânte în sufletul acestui popor acea simpatie deosebită şi caracteristică faţă de cei care sufăr [2]. Tradiţionalul sistem de educaţie al clasei aristocratice en-

1) Cf. *Viaţa Românească*, No. 9, 1910.
2) Cf. *The North American Review*, Aug. 1911, p. 249, (Henry W. Nevinson, *Under the Yoke*).

gleze, — așa numitul „the fagging system",[1] — urmărește azi metodic lărgirea aceleiași simpatii (milă de cei umili și săraci).[2]

Nici o țară din lume nu se îngrijește de săracii săi atât de mult și atât de demult ca Anglia.

*

Creștinismul, cu caracterul său internațional și cosmopolit, a întocmit tirania politică a imperiului roman prin tirania Bisericii asupra conștiinților. Sceptrul aurit, simbolul absolutismului împărătesc, a fost întunecat de sfînta cruce, simbolul voiei Domnului și al netoleranții creștine. Dar după cum absolutismul împăraților romani n'a putut contopi toate popoarele stăpânite în unul singur, și n'a izbutit să păstreze unitatea politică a statului, tot așa sforțările Bisericii creștine de a face din popoare deosebite o singură turmă de credincioși n'au reușit. Insușirile naționale ale popoarelor, împrejurările speciale istorice, diferențierele de clasă... au colorat din ce în ce mai mult și mai deosebit aspectul uniform al civilizației creștine. Unitatea artificială a Bisericii, dela un timp, nu se mai poate menține: nenumărate schisme anunță cele două mari

1) Cf. *Viața Românească*, No. 11, 1910.

2) Un fapt caracteristic: Marea grevă a căruțașilor din Londra din acest an a lipsit Londra de ghiață tocmai pe timpul celor mai mari călduri. Numai spitalele aveau ghiață, din cauză că comitetul grevist hotărâse dela început ca serviciul de transport la spitale să nu sufere nimic.

scindări ale Bisericii creştine din veacul al XI-lea şi al XVI-lea... Apoi Bisericile independente se nasc cu sutele: Anglia singură are azi aproape patru sute de Biserici creştine independente).[1]

Cu cât individualitatea popoarelor se accentuiază şi civilizaţia lor se complică, cu atât religiile devin din ce în ce mai pământeşti şi oglindesc, ca orice alte instituţii, tot mai mult caracteristicile naţionale şi gradul de civilizaţie al popoarelor. Putem spune despre Biserica creştină că ea s'a scoborât de mult din cer pe pământ, şi că azi, în loc de a mai avea greaua misiune de a fi interpreta voinţii cereşti în schimbul beneficiilor pământeşti, a început să se mulţumească cu menirea, mai puţin pretenţioasă dar mai umanitară şi mai folositoare, de a alina suferinţile din lumea aceasta în aşteptarea răsplăţii din lumea cealaltă.

Deosebirile între diferitele Biserici creştine implică lucruri mai adânci decât nuanţe de credinţă şi de doctrină. Desigur nu e o simplă întâmplare că popoarele neoromanice sunt în marea lor majoritate catolice, că popoarele germanice sunt protestante, iar că cele slave au îmbrăţişat forma orientală a religiei creştine.

Nu e de asemenea o întâmplare că naţionaliştii din Irlanda sunt catolici; că în Marea Britanie conservatorii sunt anglicani, iar liberalii şi partidele democratice aparţin, în mare majo-

1) Cf. *The Free Church Year Book*, 1911.

ritate, Bisericilor disidente; după cum nu fără cauze adânci istorice s'au desvoltat clericalismul conservator din Franța și ultrareacționarismul catolic din Spania.

In însușirile etnice, moștenite și formate de împrejurări istorice speciale fiecărui popor, trebue să căutăm toate aceste deosebiri în spiritul și forma religiei lui Hristos, în care diferitele neamuri creștine își ridică rugile lor către același Dumnezeu.

*

Poporul englez e fără îndoială cel mai religios popor din Europa; religiositatea lui însă are un înțeles special, izvorât din temperamentul etnic deosebit al rasei anglo-saxone.

S'ar putea spune că poporul englez e religios prin temperament, după cum se spune că poporul francez e artist prin temperament. Englezul e înclinat din fire să se concentreze mai mult în lumea haotică a problemelor mistice și religioase,[1] pe când Francezul e atras mai mult de simetria și armonia lumii exterioare.

Vechea deosebire între temperamentul celtic și teutonic caracterizează încă, până la un punct, pe cele două popoare de pe țărmurile opuse ale Canalului Mânecii.

Francezul moștenește sensibilitatea ascuțită,

1) Cf. H. Taine, *Histoire de la Littérature Anglaise* (idee repetată în neumărate rînduri în cele cinci volume)

simţul artistic şi veselia expansivă a Celtului,— disciplinate prin o îndelungată educaţie latină. Englezul e mai mult scoborâtorul Anglo-Saxonului cu sufletul tare şi posomorât, caşi cerul învăluit de neguri al Angliei; cu simţirea adâncă, mistică şi neliniştită, caşi mânioasa Mare a Nordului cu orizontul ei încins de ceţile alburii ale depărtărilor.

Francezul e atras mai mult de lumea din afară a impresiilor; Englezul simte mai intens nevoia emoţiunilor tari care răscolesc regiunile adânci şi turburi ale sufletului.

Aceste deosebiri profunde de temperament contribuesc, fără îndoială, ca cele două popoare să se oglindească atât de deosebit şi în spiritul credinţii lor.

Francezul, caşi vechiul Celt, e din fire înclinat spre ireligiositate: „Celtul nu ia în serios, „ca Teutonul, problema destinului. Un instinct „nedesluşit de revoltă şi de nereligiositate mocneşte în el, şi niciodată contemplaţia liniştită „a operei divine nu-l recheamă la credinţă".[1]

Şi... temperamentele nestăpânite de sentimentul religios-metafizic nu sunt ferite de îngustimea fanatismului, nici de scepticismul necredinţii totale. Bigotul şi ateul presupun aceiaşi structură sufletească, care le dă o egală siguranţă şi intransigenţă faţă de Necunoscut. Ei

1) Augustin Filon, *Histoire de la Littérature Anglaise*, p. 12.

sunt deopotrivă de liniștiți, căci nu admit regiuni misterioase, nici nu se cutremură în fața marelui semn de întrebare ce închee viața noastră. Și bigotul și ateul crede că cunoaște Necunoscutul: cel dintâiu prin puterea credinții nestrămutate, cel din urmă prin dovada argumentelor evidente. Bigotismul și ateismul sunt două manifestări extreme ale aceluiași fond sufletesc, care nu se turbură de neliniștitoarea îndoială în fața marilor și eternelor probleme.

Englezul e religios, în afară de codul și metafizica religiei creștine; e religios prin instinctul rasei, cași vechiul Saxon. El are nevoia emoțiunilor religioase, după cum Francezul o are pe a emoțiunilor estetice. Emoțiunea religioasă e pentru Englez o recreație și o ușurare sufletească. Il simți acest lucru în bisericile anglicane, când glasurile scoborîte ale credincioșilor, învăluite de plânsul înăbușit al orgii, trimet parcă o simțire dureroasă ecoului bolților de piatră. O vezi aceasta în parcurile engleze, unde tineri și tinere se adună la un loc să petreacă Duminecele, cântând împreună psalmi sub cerul liber.

Englezul are, și caută să aibă, emoții religioase; religia pentru el nu e o ipoteză metafizică ci e o stare emoțională necesară vieții lui zilnice. El nu e nici fanatic, nici necredincios: nu e popor mai tolerant în chestii religioase și mai religios totdeodată decât poporul englez.

Pentru Engleji, noțiunea de liber-cugetător nu exclude noțiunea de religios: libera cugetare nu

poate încălca domeniul sentimentului religios. Nu poate fi contradicţie între ştiinţă şi religie, ci tocmai dimpotrivă: cu cât sfera ştiinţii creşte cu atât şi punctele de contact ale acestei sfere cu Necunoscutul se înmulţesc.[1]

Englezul *simte* că nu poate nega existenţa Marelui Necunoscut, şi că nu poate pătrunde în misterele lui; şi *simte* şi tragicul acestei situaţii. Sentimentul acesta complex şi nedesluşit, poporul englez îl moşteneşte cu puterea instinctului primitiv al Anglo-Saxonului păgân.

*

Inainte de întroducerea creştinismului în Anglia, sufletul Anglo-Saxonului începuse să se turbure, în faţa marii probleme a morţii, pierzând speranţa în viaţa viitoare. Vechea religie germană, care dăruia oşteanului viteaz o *valkyrie* veşnic tânără şi-l făcea părtaş la banchetul fără sfârşit al lui Odin, nu-l mai liniştea. Anglo-Saxonul pierduse credinţa în această religie, înainte de sfârşitul veacului al VI-lea. In locul speranţei naive a orgiei sensuale, în sufletul lui se scoborîse îndoiala mistică:—el înfrunta moartea, ştiind că după ea nu începe o viaţă nouă fericită.

„Singurul din toate popoarele vechi, Anglo-„Saxonul a privit în faţă moartea hidoasă şi ne-„miloasă, marele întunerec de dincolo, marea

1) Comparaţia aceasta foarte plastică, e a cunoscutului filosof englez H. Spencer, în: *The First Principles*, capitolul *Incognoscibilul*.

„groapă neagră deschisă, pe care nici o ima-
„ginație omenească nu o poate umplea. Aici,
„poate era secretul puterii lui". [1].

Cât de caracteristice, de adânci și de frumoase sunt cuvintele *thanului* saxon păgân din veacul al VI-lea!

In fața sfîntului Augustin cu suita lui în veș-minte aurite, regele Northumbriei consultă sfatul *thanilor,* dacă e de părere să îmbrățișeze învă-țătura Mântuitorului. Unul din ei se ridică și vorbește:

„Iți amintești poate, o rege, de un lucru care
„se întâmplă uneori în zilele de iarnă, când
„stai la ospăț cu conții și cu thanii tăi? în sală
„focul arde și e cald, iar afară e ploaie, ninsoare
„și furtună. Iată o păsărică că trece ca o săgeată
„prin sală; a întrat pe o ușă și a dispărut pe
„alta; un scurt moment, cât a trecut, i-a fost
„bine; ea n'a simțit nici ploaia, nici vremea
„urâtă de iarnă; dar acest moment a fost scurt,
„păsărica a dispărut într'o clipeală, și din iarnă
„a trecut iar în iarnă. Așa mi se pare, e viața
„omului pe pământ. Așadar, dacă aceasta nouă
„învățătură ne poate spune ceva mai sigur,
„merită s'o urmăm".

Sentimentul zădărniciei vieții, spiritul de ne-încredere, aproape sceptic, cu care e primită noua religie, nu sunt considerațiuni teoretice ale unui filosof creștin, ci expresiunea simțirii unui

1) A. Filon, *Histoire de la Littérature Anglaise,* p. 15.

barbar păgân, a unui om de acţiune, sfetnic regal saxon din veacul al VI-lea.

Conştiinţa aceasta a nimicniciei existenţii noastre nu e o expresie personală excepţională. Ea se găseşte în *Beowulf*, cel mai vechiu epos al Anglo-Saxonilor, precum şi în celelalte fragmente epice păstrate din literatura păgână[1] a Anglo-Saxonilor; şi nu lipseşte din operele aproape a niciunuia din marii arhitecţi ai literaturii engleze, — dela Caedmon la Browning.

Nu poate fi vorba aici numai de o influenţă a creştinismului, ori de o şcoală literară, ci de însuşi caracterul naţional al poporului care poartă în el o adâncă melancolie, înainte de a crede în învăţăturile lui Hristos.

Versurile lui Shakespeare:

„Suntem făcuţi din materia
„Din care sunt făcute visurile, şi sărmana
noastră viaţă
„E împrejmuită de un somn veşnic,"[2]

în care criticii găsesc o profundă filosofie şi o înaltă expresie nu sunt nici mai adânci nici mai frumoase decât cuvintele *thanului* saxon din veacul al VI-lea.

---

1) Cf. Henry Morley, *English Writers*, vol. I. pp. 276—354.

2) „We are such stuff
„As dreams are made on, and our little life
„Is rounded with a sleep".
Shakespeare, *The Tempest*, Act. IV, Sc. I.

In des citatele cuvinte, ale celui mai extraordinar și mai bogat geniu[1] din generația lui Shakespeare, răsună același timbru al sufletului poporului englez:

„O elocventă, dreaptă și atotputernică Moarte! „pe acei pe care nimeni nu-i poate sfătui, tu îi „convingi, ceia ce nimeni nu îndrăznește să în„cerce tu îndeplinești; și pe acei pe care toată „lumea îi slăvește, tu îi alungi din lume și-i „disprețuești. Tu aduni la un loc toate măririle, „toate vanitățile, toată cruzimea și ambiția omu„lui și arunci peste ele aceste două scurte cu„vinte: *Hic jacet*".

*

Conștiința apăsătoare a zădărniciei existenții noastre poate duce logic la distrugerea energiei și voinții ori la descompunerea morală a unei vieți de plăceri.

Dar, pentrucă nu logica ci temperamentul e resortul vieții, poporul englez nici nu și-a paralizat energia, nici n'a ajuns popor de *viveur-i*. Temperamentul lui robust și auster a zidit acel individualism dârz și tenace, atât de caracteristic poporului englez, și a găsit eșire în acțiune.

---

1) W. Raleigh, a fost om de curte, soldat, marinar, om de stat, orator, explorator și colonist, industriaș, poet, prozator, filosof, fizician, istoric. Nemuritoarea lui *History of the World* a scris-o în închisoare, așteptând în fiecare zi, timp de unsprezece ani, execuția sentinții de decapitare, care la urmă i-a curmat viața.

In locul înclinării spre contemplaţie ori sensualism, acelaşi temperament viguros a desvoltat stăpânirea de sine (self-control), altruismul şi renunţarea personală până la puritanism,—adevăratul stoicism englez, care nu cere vieţii fericire dar impune omului să trăiască cât mai demn.

Această idee se află cuprinsă în versurile puritanului Milton, în acel sublim dialog dintre Adam şi îngerul Mihail, trimes de Dumnzeu să alunge pe părintele oamenilor din Paradis:

„Mihail răspunse:
„Nici nu-ţi iubi viaţa, nici n'o urî; dar, cât trăeşti,
„Trăeşte nobil; oricât de mult, oricât de puţin
îngădue Cerul:
„Şi acum pregăteşte-te pentru o altă priveliştе".[1]

Aceiaşi concepţie, exprimată aproape prin aceleaşi cuvinte, se găseşte în *Beowulf* şi în *The Seafarer*,[2] — poeme din vechea perioadă anglo-saxonă. Astfel marele poet englez din veacul al XVII-lea reprezintă spiritul puritanismului şi geniul naţional totdeodată[3].

---

1) „Michael replied:
„Nor love thy life, nor hate; but, what thou liv'st
„Live well; how long or short permit to Heaven:
„And now prepare thee for another sight."
Milton, *Paradise Lost*. Book VI, 552—555.

2) Cf. Henry Morley, *English Writers*, vol. I. pp. 276—348; vol. II, pp. 20—26.

3) Bernard Shaw, care sub satira şi humorul lui ascunde uneori o adâncă filosofie a vieţii, pune în gura unei eroine fraza: „Socot că goana după fericire e cam vulgară".

Din acest fond sufletesc, morala creștină și-a tras puterea ei de viață și astfel a putut da roade atât de îmbelșugate în Anglia; lui se datorește spiritul unic de caritate publică din această țară.[1] Tot acestui trainic substrat sufletesc, literatura engleză își datorește unele din caracteristicile ei esențiale.

---

1) *Caritatea publică în Anglia.* Anglia e cea dintâi țară din Europa care a dat o organizare sistematică serviciului carității publice. Sistemul ei a fost studiat amănunțit de țările care și-au organizat aceste servicii în anii din urmă.

Din taxa săracilor (poor rate) și contribuția consiliilor comitatelor (county councils și borough councils, în Anglia propriu zisă numai) se strâng, în întreg Regatul-Unit, aproape 550.000.000 lei pe an, — adică mai mult de 11 lei de fiecare locuitor. Taxa săracilor se impune și se administrează local de biurouri speciale numite *boards of guardians*, în care intră membri aleși de cetățeni. Controlul suprem îl are un Consiliu General cu sediul în Londra. Norma impunerii e de 6 % pe venitul dela proprietăți.

Parte din această sumă se cheltuește cu administrația și întreținerea așa numitelor *work-houses*, instituții de caritate cu clădiri imense, în care găsești secții de industrie manuală, spital, azil, orfelinat, biserică, grădină... toate într'aceiași împrejmuire de zid, putând să dea ospitalitate până la 2000 de nevoiași și suferinzi. Cele dintâi *work-houses* s'au deschis pe la începutul veacului al XVIII-lea; cea dintâi lege a săracilor *(poor law)* datează de pe timpul Elisabetei, din 1601. Numărul celor care primesc ajutorul legii săracilor, — parte în *work-houses* iar parte acasă (out door relief), — se urcă la 1,000,000 pe an, adică aproape 8 % din populația totală.

Contribuțiile voluntare și veniturile dela legate, care, după media celor cinci ani din urmă, se urcă la 100 milioane lei pe an, produc aproape 500.000.000 lei anual, adică încă 10 lei pe an de fiecare locuitor. Aceste sume se strâng și se administrează de sutele de societăți de binefacere, din care cele ce admini-

Poate fi oare o întâmplare că predominarea spiritului umanitar e una din trăsăturile fundamentale ale literaturii engleze?

E această însuşire produsul creştinismului, al

---

strează legate sunt sub controlul biuroului central din Londra numit *Charity Commission*. Din aceste sume se susţin mai cu seamă spitalele şi tot felul de instituţii de binefacere, pe zidurile cărora vezi scris cu litere mari: *supported by voluntary contribution*.

Biserica Angliei şi Bisericile dizidente (n'am date asupra Bisericii catolice) cheltuesc numai pentru opere de caritate şi răspândire a culturii, tot din contribuţia voluntară publică, 120.000.000 lei pe an, — adică mai mult de 2 lei pe an de locuitor.

Numai în Londra se adună pe an 300.000.000 lei pentru caritatea publică; 100.000.000 din taxe *(poor rates)* şi 200.000.000 din contribuţii voluntare. Astfel pe când, *the Board of guardians din Londra* dispune de 100.000.000 lei pe an, *les Bureaux de Bienfaisance* din Paris nu dispun decât de 3.500,000 lei pe an.

In total, budgetul carităţii publice e mai mare decât o pătrime din budgetul statului, care a ajuns la 4,000.000.000 lei anual. Din budgetul statului însă se varsă cam 150.000.000 lei pe an pentru pensiile lucrătorilor bătrâni, trecuţi de 70 de ani. Dacă aceste pensii sunt un act de dreptate socială, ele sunt în acelaşi timp şi un act de caritate, de oarece statul n'a făcut reţineri asupra salariilor muncitorilor.

Dar, în afară de bani, e contribuţia de muncă gratuită pentru scopuri caritabile umanitare şi culturale a numeroşilor adepţi din societatea *Salvation Army*; a celor 55,000 predicatori, partizani ai Bisericii dizidente, care, fără nici o răsplată materială, cutrieră satele cu lămpi magice şi cinematografe, ţinând conferinţi populare asupra celor mai variate subiecte ştiinţifice, sociale şi morale. Apoi, zecile de mii de misionari, de conferenţiari ai extensiunilor universitare şi ai Şcolilor de Duminecă (*Sunday Schools*), în care peste 6,000.000 de auditori au putut asculta diferite cursuri în anul 1909. (Cf. Fry, *Guide to London Charities*; *The Official Year Book of The Church of England*; *The Free Curch Year Book*; Mermeix, *L'Angleterre*, pp. 249—302.

unei direcții literare, ori e expresia fondului sufletesc însuși al poporului englez?

Ea nu lipsește din literatura engleză păgână; e exagerată în timpul puritanismului și e slăbită numai în perioada lui Dryden și Pope, când sub influența literaturii franceze scriitorii acestei epoci își sterilizau sufletul pentru a rafina expresia. Dar e caracteristic, că literatura îngrijită și rece a acestei epoci, produsă de ucenicii lui Boileau, — cu toată dexteritatea ei stilistică, — e privită rău de criticii engleji, care chiar pe Dryden nu-l consideră decât ca pe „cel mai mare om al unei epoci mici". [1]

E caracteristic de asemenea că și cetitorii engleji din toate straturile sociale preferă pe necioplitul fecior de căldărar, care a scris fără să-și îngrijească stilul, — dar cu profundă sinceritate de simțire, — în singurătatea apăsătoare a închisorii, cartea cea mai răspândită poate din lume, după Biblie [2].

De câteori închisorile au dat omenirii mai multă lumină decât academiile!

Shakespeare, care pe lângă geniu reprezintă și cel mai tipic suflet al poporului englez, are multe scăderi artistice, în formă, dar niciodată nu e nesincer în creație; simțirea lui trece di-

1) Ruskin, în *The Modern Painters*, ajunge la concluzia că marea artă e totdeauna expresia unui suflet înalt; și că frumosul în artă atârnă de sinceritatea sufletului, atât din punct de vedere al convingerii cât și al intensității simțirii.

2) Bunyan, *The Pilgrim 's Progress*.

rect în expresie. O atmosferă de simpatie largă de umanitate plutește pretutindeni în piesele lui; ea se întinde până și asupra crimelor celor mai îngrozitoare. Asasinarea Desdemonei ajunge cea mai poetică scenă de iubire, și sfâșietoarea compătimire ce se trezește în sufletul nostru pentru suferințile Maurului ne face să uităm victima geloziei lui.

Ne e milă de Othello, căci el sufere adevărat; ne e milă de Macbeth, când viziunea crimei lui îl chinue; simțim milă și pentru Shylock, când își povestește tânguitor suferințile, dar ne revoltăm împotriva lui, când se transformă în tiară neîmblânzită și vrea răzbunare, — adică suferința altuia, — în numele dreptății.

Este în Shakespeare un principiu mai înalt decât dreptatea: este mila. Shakespeare o proclamă direct prin glasul Portiei:

„Nimeni dintre noi nu trebue să-și caute mân-
„tuirea în cursul justiției; să ne rugăm pentru
„milă, și aceiași rugăciune să ne învețe pe toți
„să punem milă în faptele noastre".[1]

Shakespeare reprezintă spiritul Renașterii, adică a perioadei celei mai puțin creștine din istoria literaturii engleze, împotriva căreia s'a născut reacțiunea puritană ca o protestare.

---

1) „That in the course of justice none of us
„Should see salvation; we do pray for mercy,
„And that same prayer doth teach us all to render
„The deeds of mercy.
Shakespeare, *The Merchant of Venice*, Act. IV. Sc. 1.

Nu e vorba dar aici de o predică morală creștină, ci de un sentiment profund care nu rămâne singuratec în literatura engleză. Desigur sunt mulți cetitori români care au lăsat lacrimi pe paginile romanelor lui Dickens și Thackeray; dar poate în nici un scriitor nu se găsesc atât de concentrat exprimate sentimentul zădărniciei vieții și mila de soarta noastră nefericită, ca în țăranul, fecior de zidar Carlyle:

„Sărmane om rătăcitor! Nu ești oare încercat „și lovit de nefericiri, cum sunt și eu? Fie că „porți mantia regală ori zdreanța cerșetorului, „nu te simți oare istovit și peste măsură de îm„povorat? Și patul tău de hodină nu-i decât „mormântul. O frate, frate! Pentruce nu pot să „te ocrotesc la pieptul meu și să-ți usuc lacri„mile din ochi"![2]

Nu literatura engleză exprimă spiritul religiei creștine, ci spiritul religiei creștine din Anglia e expresia acelorași însușiri ale poporului englez, care a găsit forma lor artistică în literatura națională a țării, încă înainte de îmbrățișarea creștinismului de Anglo-Saxonii păgâni.

*

Individualismul englez în organizarea Bisericii. Instinctul de libertate și de independență personală, atât de caracteristic rasei anglo-saxone, a străbătut și în istoria Bisericii din An-

2) Carlyle, *Sartor Resarius*, Book II. Chap. IX.

glia, după cum a pătruns în organizarea tuturor instituţiilor publice ale poporului englez.

In Anglia, raportul dintre Biserică şi credincios e acelaşi caşi dintre cetăţean şi Stat, adică de subordonare a Bisericii; şi aici fiind vorba de libertatea de conştiinţă, respectarea acestui raport este indiscutabilă.

„Nici o organizaţie ori autoritate nu poate să „înlocuiască dreptul comunicării nemijlocite a „sufletului credinciosului cu Dumnezeu".

Când St. Augustin a propus regelui Northumbriei trecerea la creştinism, el nu a luat nici o hotărâre până ce n'a *consultat* sfatul thanilor. Clovis a procedat mai simplu: s'a vârât în apa sfântă şi a *poruncit* sfetnicilor lui să-l urmeze. Din acel moment Francii au devenit creştini. Procedarea nu e numai deosebită, dar e şi caracteristică pentru cele două popoare. Chiar dacă aceste povestiri sunt legende, lucrul nu se schimbă, căci legendele, în locul adevărului istoric, cuprind direct caracteristica sufletească a poporului care le-a făurit.

Biserica catolică din Anglia, prin situaţia geografică a ţării, atârna mai puţin de papă decât cea din Franţa ori din Germania; şi cursul evenimentelor istoriei trecute dovedesc mai multă prudenţă a papilor faţă de Anglia. Cu toate aceste, şefia spirituală a papei nu era bine pri-

1) Francis Greenwood, *The Approach of the Social Question*, p. 196.

vită de poporul englez: episcopul de Lincoln, Grosthead, atacă violent pe papă, pe la începutul veacului al XIII-lea, ca pe un prinț străin, căruia Anglia îi plătește tribut. El calculează că *anatele* din Anglia se ridică la o sumă mai mare decât venitul regelui, și stârnește protestări publice împotriva papei.[1] Walter Map, cleric și el, creiază pe la sfârșitul veacului al XII-lea un gen literar, anume pentru a satiriza trândăvia călugărilor catolici.[2] Rasa călugărească și spiritul de corp al Bisericii catolice nu distruseseră în acești îndepărtați premergători ai Reformei spiritul lor național. Wiclif și Lollarzii prevestesc nouri pe orizontul catolicismului papal din Anglia. Reforma, în Germania, o face un călugăr, pe motive de ordin moral; în Anglia o face un rege, pentrucă papa discută autoritatea regală:— e o reformă politică. Autoritatea papei e pierdută odată cu Reforma, pentru totdeauna, în Anglia; zvârcolirile din timpul războaelor religioase accentuiază mai mult subordonarea Bisericii anglicane sub autoritatea laică. Șeful Bisericii anglicane e însuși regele Angliei. Puritanismul ajunge să aibă putere politică în stat, dar, după ce primejdia catolicismului a trecut, absolutismul lui militar, atât de nepotrivit cu spiritul poporului, devine odios și-l aruncă în discredit desăvârșit.

---

1) Cf. Henry Morley, *A First Sketch of English Literature*, p. 59.
2) *Ibid*, p. 78.

Nici o formă absolutistă trainică nu s'a putut întemeia în Anglia, fie ea acoperită de mantia regală ori de rasa preoţească.

Cu toată religiositatea lui adâncă, poporul englez nu şi-a sacrificat independenţa pe altarul credinţii.

Spiritul individualist englez şi-a lăsat pecetea lui caracteristică atât pe raporturile dintre Biserică, Stat şi Societatea laică, cât şi pe organizarea însăşi a Bisericii.

*

Lăsând la o parte Biserica anglicană stabilită şi Biserica catolică, spiritul de independenţă personală şi de libertate de conştiinţă a creat încă aproape patru sute de Biserici dizidente independente. Dar dreptul de a întemeia o Biserică îl are oricine în Anglia; succesul atârnă însă de masa cetăţenilor, la care noul reformator se adresează. Aduce el o nouă interpretare luminoasă, pe care o poate susţine victorios în faţa auditorului? Incălzeşte sinceritatea lui sufletul acelora care îl ascultă şi care îi discută teoriile? Chestia se hotărăşte prin plebiscit caşi legile guvernului: aderenţii de bună voe reprezintă noua Reformă. E un adevărat sistem al reprezentării minorităţilor, în sînul Bisericii creştine.

Anglia are o Biserică oficială, — Biserica Anglicană stabilită, — dar nu are, după cum am spus, nici Ministru, nici budget al Cultelor. Biserica e un fel de corporaţie căreia i s'a acordat

un privilegiu onorific; în schimb, ea trebue să se supună legilor de organizare votate de Camera Comunelor.

Îmbrăcămintea preoților, ritualul, leturghia, durata serviciului religios, cartea comună de rugăciuni... toate sunt fixate de Parlament, prin lege. E liber însă preotul în interpretare, comentarii și în predici; și această libertate e aproape neîngrădită, căci e libertatea de conștiință. Nimeni nu se poate amesteca în aceste chestii: inspectorii care reprezintă pe episcopi,—șefii diocezelor respective, — nu pot controla decât dacă legea s'a aplicat ori a fost călcată în privința cultului, — peste aceasta nu pot trece. De aici urmează lipsă de unitate spirituală chiar în sînul Bisericii oficiale.

*

Clerul superior al Bisericii oficiale se compune din doi arhiepiscopi și treizeci și cinci de episcopi. Inferiori în ierarhie, nu însă subordonați, sunt marii preoți ai catedralelor și ai unelor biserici *(Dean, canon);* apoi sunt preoții parohiali *(vicar, rector, curate),* care au și ei o independență garantată de inamovibilitate, care nu poate fi stricată decât de tribunalele civile.

Cum se aleg și care e puterea episcopilor? De fapt arhiepiscopii și episcopii sunt numiți direct de Primul-Ministru, în numele Regelui,— căci în Anglia toate se fac după formula aceasta, deși „Regele Angliei și Impăratul Indiilor" are

mult mai puțină putere în stat decât un Președinte de republică. In formă, episcopul și arhiepiscopii se aleg de Adunarea marilor preoți de catedrale *(chapter of canons)*. Procedura: Primul-Ministru trimite o adresă specială Președintelui Adunării *(Dean)*, prin care îl invită să convoace Adunarea imediat, și propune în același timp, în mod oficial, și numele celui care trebue să fie ales. Adunarea înțelege totdeauna că voința ei nu poate decât să coincidă cu voința guvernului, care e susținut de Camera Comunelor. Preoții superiori *(Deans)* se numesc tot de Primul Ministru, după următoarea procedură: Adunarea *(chapter of canons)* recomandă doi candidați pentru locul vacant, iar Primul Ministru numește pe unul din ei. Intr'un cuvânt clerul superior e numit de autoritatea laică superioară.

Care e puterea episcopilor?

Ei sunt șefii dioceselor, și au sub controlul lor un corp de diaconi și de arhidiaconi, care inspectează bisericile parohiale, observă dacă legea se aplică, dacă raporturile sociale dintre preoți și cetățenii din localitate sunt raporturi de încredere și de stimă. Nimic mai mult.

Care e sancțiunea în caz de infracție? Ce putere are episcopul în această împrejurare?

Episcopul nu are altă putere decât să dea în judecată pe acuzat. De oarece însă legile călcate sunt legi votate de Camera Comunelor, acuzatul va fi judecat de tribunalele civile. Prima instanță e tribunalul diocesei, compus din Episcop,

care susține acuzarea și un magistrat superior laic. A doua instanță, la care acuzatul are drept de apel, e așa numita *The King's Bench*, — o Înaltă Curte de Justiție, compusă exclusiv din judecători laici. A treia instanță e *Consiliul judiciar* al așa numitului *Privy Council*,—cea mai înaltă instanță după *Consiliul Judiciar* al Camerei Lorzilor. Din acest Consiliu Judiciar fac parte și cei doi arhiepiscopi și episcopul Londrei, dar numai cu rol pur consultativ.

Care este raportul între episcopi și preoții superiori ai catedralelor și marilor biserici *(Dean, canon)*?

Independență absolută. Acești preoți sunt inferiori în grad, dar formează un corp cu desăvârșire neatârnat față de episcopi. Dacă arhiepiscopul din eparhie dorește să oficieze într'o catedrală, el nu poate face această fără consimțimântul Decanului catedralei *(Dean)*. In acest caz, el nu e decât oaspetele *Dean*-ului, nu stăpânul catedralei.

Care e raportul de putere între episcopi și preoții parohiilor? Cine numește pe acești preoți?

Pentru a se înțelege lucrurile mai clar e nevoe de oarecari lămuriri asupra originii și sumii veniturilor Bisericii anglicane.

*

In Anglia sunt 20.000 parohii ale Bisericii anglicane, din care numai 12,000 au înzestrări individuale *(endowments)*, investite în proprietăți.

Aceste proprietăţi ale bisericilor nu sunt decât vechile donaţii ale pioşilor întemeetori de biserici de altă dată.

Pe lângă renta proprietăţilor bisericeşti, multe din cele 12,000 parohii mai au un venit dela anumite proprietăţi particulare. Această servitute a unor proprietăţi particulare faţă de Biserică e rămăşiţa vechiului drept de dijmă, pe care unii proprietari îl acordau de bună voe bisericilor de pe proprietăţile lor. Cu trecerea veacurilor proprietatea şi-a schimbat stăpânul, obligaţia ei însă faţă de Biserică s'a păstrat, şi darea în natură s'a prefăcut în plata unei sume fixe de bani, pe fiecare an.

Azi cele 12.000 parohii au un venit anual de: 31.000.000 lei din rentă, 38.000.000 lei dela vechile dijme şi 10.000.000 din dobânzile capitalurilor adunate din economii.[1]

Pe lângă averea celor 12.000 parohii, Biserica anglicană are proprietăţile episcopiilor, catedralelor şi marilor biserici. Toate aceste proprietăţi, care înainte se administrau deosebit, au fost concentrate în 1836 sub administraţia unei in-

1) Aceste venituri nu sunt concentrate sub o singură administraţie, ci fiecare parohie îşi administrează singură veniturile ei; de aici urmează o neegalitate de venituri între parohii. Pentru a preîntâmpina, măcar în parte, acest neajuns, există venitul de aproape 1,000.000 lei pe an dela fondul inalienabil lăsat de regina Ana, — *Queen Anne's Bounty*, — administrat de stat. Acest venit se repartizează la parohiile cu venituri prea mici.

stituții anume creată: — *The Ecclesiastical and Church Estates Commission*, — un fel de *Casă a Bisericilor*.

Venitul acestui capital al averii Bisericii anglicane se urcă la 46.000.000 lei pe an, din care se plătesc salariile arhiepiscopilor, episcopilor, înalților preoți și ale celor 8000 parohi ai parohiilor neînzestrate *(not endowed)*.

Dacă la aceste venituri se adaogă onorariile pentru serviciile religioase private și contribuțiile voluntare ale pioșilor Bisericii anglicane, în sumă aproximativ de 120.000.000 lei anual, ajungem la cifra de 245.000.000 lei pe an.

Cam acesta este budgetul Bisericii anglicane pentru salariile preoților *(living)*, întreținerea bisecilor și seminariilor, întreținerea cimitirelor, misiuni religioase, opere de binefacere și culturale. Din suma totală, operele de caritate și de răspândire a culturii în masele populare absorb cam 100.000.000 lei pe an.

Budgetul Federației Bisericilor dizidente nu se urcă decât la suma totală de 60.000.000 lei pe an,—aproape în întregime soldat de contribuții voluntare. Din această sumă cam 20.000.000 lei se cheltuesc anual cu opere umanitare și culturale.

Iată dar peste 300.000.000 lei care intră pe fiecare an în mâinile clerului anglican și dizident, lăsând de-oparte budgetul Bisericiii catolice.

La acest ridicat venit al Bisericii, Statul nu contribue cu o centimă. E liberă dar Biserica

anglicană să plătească arhiepiscopului de Cauterbury un onorar de 375.000 lei anual, arhiepiscopului de York şi episcopului de Londra numai câte 250.000 lei pe an, şi să nu lese în mizerie decât pe nouă din cei treizeci şi cinci episcopi, cărora le mai lipsesc încă câteva mii de lei pentru a primi onorarul rotund de 100.000 lei pe an.[1]

Cu toate aceste salarii extraordinare, puterea acestor înalţi demnitari ai Bisericii anglicane, în organizarea de stat a Angliei, e în raport invers cu sumele pe care le primesc. Am văzut la ce se reduce puterea lor faţă de corpul bisericesc al catedralelor şi marilor biserici, şi în parte chiar şi în faţă de preoţii parohiilor. Am văzut că în cazuri de infracţii la legile ţării, hotărârea o dă instanţa laică; că numirea însăşi a episcopilor anglicani se face de fapt de Primul Ministru, care poate să fie de altă confesiune, cum este, azi, de exemplu, d. Asquth şi cum a fost Campbell Bannerman.

Pot episcopii măcar numi pe preoţii din parohiile lor? Nu, în toate cazurile. In cele 12.000 parohii cu înzestrări proprii, preotul, de fapt, e numit de proprietarul domeniului respectiv, tot aşa după cum episcopul e numit de Primul Ministru. Dar dacă acel proprietar e dizident

---

1) Cf. *The Official Year Book of the Church of England; Thee Free Church Year Book;* Mermeix, *L'Angleterre,* pp. 263—302.

ori chiar *evreu?* Aceasta nu schimbă nimic. Proprietarul domeniului care servește o rentă bisericii *are dreptul să recomande* la locul vacant, ca preot paroh, pe cine vrea el,—bine înțeles pe un eclesiastic. Poate episcopul refuza numirea? De fapt, nu. Dacă episcopul nu se unește în părere cu patronul laic al preotului recomandat, trebue să facă un raport motivat. Motivarea însă nu poate conține decât cinci motive valabile, hotărâte prin lege (cu privire la sănătate, moralitate, impietate, datorii băneşti, corupția patronului prin bani). Orice altă considerație personală a episcopului n'are valoare legală. Cine judecă acest raport, în caz când episcopul refuză numirea celui recomandat?

In caz când episcopul, întemeiat pe raportul legal, refuză numirea, iar patronul şi cel recomandat cred că raportul e nedrept, atunci şi patronul şi cel recomandat ca preot la locul vacant au dreptul să dea în judecată pe episcop, pentru ofensă personală: cel dintâiu îl chiamă la bara Curții, *The King's Bench,* cel de al doilea la tribunalul diocesei, în care intră episcopul şi un magistrat laic superior. Ambii ofensați apoi au dreptul de apel la Consiliul Judiciar al Inaltului Consiliu, *The Privy Council,* în care cei doi arhiepiscopi şi episcopul de Londra, — singurii clerici din Consiliu, — n'au, după cum am văzut, decât rol consultativ. E clar dar cine numește preoții din cele 12,000 de parohii cu înzestrări. Şi pentru religioşii Engleji nu e lucru

curios că, în unele cazuri, un evreu numeşte preotul parohiei creştine.

La rîndul său, patronul nu poate proceda cu uşurinţă, căci recomandarea se transformă în chestie personală, în care onoarea şi prestigiul lui sunt în joc.

Episcopul însă poate numi direct pe preoţii din cele 8000 de parohii fără înzestrări *(perpetual curates)*. Odată însă ce i-a numit, ei sunt inamovibili: episcopul nici nu-i poate muta, nici destitui. Autoritatea superioară bisericească controlează, nu conduce, parohiile, după cum guvernul central controlează autorităţile locale, care se conduc singure. Puterea suverană *şi* în organizarea clerului e puterea laică a justiţiei şi... puterea morală a opiniei publice, căci, dacă clerul ar provoca scandaluri prin purtarea lui, şi şi-ar perde simpatia în masa cetăţenilor, o campanie de secularizare ar avea ecou în Camera Comunelor.

Dar au episcopii putere măcar în ordinea spirituală a organizării Bisericii anglicane?

In această privinţă puterea lor e absolut nulă, căci e la mijloc principiul suveran al libertăţii de conştiinţă. Episcopul diocesei poate convoca în Adunări anuale *(convocations)* pe preoţii din eparhia lui, dar numai cu permisiunea specială a Primului Ministru; şi nu are dreptul să pună în discuţie decât chestii de ordin material, referitoare la nevoile de corporaţie ale Bisericii. In aceste întruniri se pot discuta numai chestii

asupra cărora Primul Ministru,—în numele regelui care e șeful Bisericii, — și-a dat avizul de mai înainte. Nici într'un caz nu se pot discuta chestii de dogmă, de canoane, de ritual ori de disciplină; toate aceste sau ating libertatea de conștiință a cetățenilor, sau calcă dreptul autorității laice a statului. Primul Ministru poate invita Adunarea să-și dea părerea asupra unei anumite chestii, dacă vrea; hotărârea Adunării însă nu e decât un simplu deziderat, pe care Primul Ministru poate să nu-l ia în seamă. Camera Comunelor e singura autoritate care hotărește și în privința cultului și a disciplinei clerului, iar în Camera Comunelor nu pot fi aleși preoți anglicani.

Puterea Bisericii oficiale în această țară religioasă fiind atât de redusă față de puterea laică, clerul e silit să caute sprijin în opinia publică, a cărei simpatie și încredere n'o poate avea decât prin prestigiul înalt și prin zelul ce-l desvoltă în toate chestiile cu caracter social. Biserica anglicană simte că numai legăturile strânse cu interesele societății îi poate dovedi nevoia de a exista.

Bisericile dizidente, trăind aproape exclusiv din contribuția voluntară, sunt încă în mai mare atârnare de masa publicului. Cele mai numeroase din aceste Biserici au format în 1894 așa numita *Federație a Bisericilor libere*, cu o organizație comună, pentru a-și apăra interesele și a lupta împotriva Bisericii anglicane, — căci

Federaţia e împotriva Bisericii de stat. Această federaţie, deşi ca asociaţie religioasă e în afară de politică, reprezintă totuşi partidele democratice ale Angliei, după cum Biserica anglicană reprezintă partidul conservator.

Ea a dus şi duce campania împotriva lorzilor şi a asigurat reuşita guvernului liberal în cele două alegeri din urmă.

*

Iată cum voinţa tenace a masei cetăţeneşti, izvorîtă din regiunile adânci ale instinctelor poporului, a ferit Anglia de relele clericalismului ca şi de neajunsurile centralizării statului. Anglia, ţara cea mai religioasă din Europa, are clerul cel mai *laicizat* şi mai supus controlului direct al cetăţenilor. Nu există aici autoritate mai superioară decât autoritatea de jos a masei cetăţeneşti. Oricât de complicate şi de poleite ar fi ramurile organizărilor laice şi clericale, toate au punctul lor de sprijin în voinţa ei. Ultimul cuvânt e al ei, pentru că nu *vrea* să-l cedeze altora, fie ei lorzi ori arhiepiscopi.

Nici Statul, nici Biserica, sub nevoile lor de organizare, n'au invocat şi n'au ajuns în Anglia să-şi subordoneze individualismul cetăţenesc, până la anihilarea lui, aşa cum s'a întâmplat pe Continent. Numele Domnului n'a servit de piedestal tiranilor, după cum raţiunile de stat n'au fost îngăduite pentru aservirea cetăţenilor, în această ţară. Conştiinţa publică, pătrunsă tot-

deauna de primejdiile realității, a știut în tot cursul istoriei să țină cumpăna între necesitățile Statului și prerogativele individului, pe care Statul trebue să le apere, nu să le usurpe. Biserica, nici ea, n'a putut produce iluzii înșelătoare în fața acestui tenace individualism anglo-saxon, pentru a-și putea aroga drepturi de dominațiune politică asupra acestui popor insular.

V

Libertăţile cetăţeneşti şi Instituţiile publice

Istoria poporului englez prezintă unele contraste foarte izbitoare şi caracteristice faţă de istoria celorlalte popoare, — atât faţă de istoria Romanilor cât şi de a popoarelor moderne ridicate pe ruinile vechiului imperiu.

Poporul roman a întemeiat cel mai întins şi mai stabil imperiu din antichitate, prin sistemul cuceririi militare şi al administraţiei de stat centralizate până la absolutism.

Poporul englez a întemeiat cel mai întins imperiu[1] din istoria tuturor timpurilor şi popoarelor, printr'un sistem de colonizare care aminteşte pe al vechilor Greci, şi printr'un sistem de administraţie bazat pe descentralizare, autonomie locală şi suveranitate cetăţenească.

Popoarele neoromanice, după ce au suferit

1) Imperiul Britanic are azi o suprafaţă de 20,000.000 kilometri pătraţi şi 430.000.000 supuşi (Mermeix, *L'Angleterre*, p. 3).

influența individualismului primitiv teutonic în evul mediu, au mers iute spre formele politice centralizate: întâiu spre monarhiile absolute, al căror cel mai caracteristic tip în istoria modernă e Franța lui Ludovic al XIV-lea; apoi spre formele biurocratice militariste, al căror cel dintâiu exemplu în istoria contemporană îl dă Franța lui Napoleon cel Mare, iar cel mai desăvârșit model în Apusul Europei îl prezintă azi Germania lui Wilhelm II.

Moștenirea Dreptului Roman, ca bază a Dreptului modern la popoarele neoromanice, învederează oarecare înclinări firești ale descendenților vechii Rome.

Marele imperiu roman s'a prăbușit de mult, spiritul juridic însă, ce altădată închega organizarea lui, a trecut peste veacuri în formele vieții popoarelor care i-au luat moștenirea și i-au urmat în istorie.

Deosebitele state din Germania n'au desvoltat forma individualismului primitiv teutonic în autonomie locală de *self-government*, ci au continuat să reprezinte, până târziu în timpurile moderne, forma de individualism caracteristică feodalității. Natura vechii Germanii era zgârcită cu locuitorii ei; pădurile de pe țărmurile Elbei și ale Mării Nordului, în care Rousseau credea că „s'a născut frumosul regim parlamentar", erau locul unde bandele teutonice se adunau să jure credință șefului, înainte de a pleca la pradă și la război.

Banda era expresia socială a acestui individualism primitiv, iar virtutea civică stătea în respectarea jurământului pe care războinicul îl făcea solemn înaintea şefului. Din libera lui voinţă, în faţa zeilor, barbarul teuton se lega prin jurământ de şeful lui războinic. Istoria ulterioară a Germanilor, zbuciumată de războae dese şi îndelungate, a accentuat tot mai mult spiritul militarist, până când noul Imperiu german s'a proclamat într'un lagăr militar în mijlocul armatelor victorioase.

Azi Germania e statul cel mai absolutist şi mai militarist din Apusul Europei.

Anglo-Saxonii, după aşezarea lor în Anglia, au fost siliţi de situaţia de izolare a Insulei să se fixeze pe pământul pe care îl cuceriseră dela triburile celtice. Pământurile fertile îi îndemnau la o viaţă aşezată şi'n locul bandelor mobile nevoia îi sileşte la închegarea asociaţiilor locale şi stabile. In loc de pradă de război, Anglo-Saxonul vrea cărţi de libertate şi drepturi de autonomie faţă de autoritatea centrală. Vrea să aibă siguranţa persoanei şi pungii lui, — mai presus de aceste nu există nimic, decât doar libertatea de conştiinţă, care cântăreşte mai greu în cumpănă decât chiar dezastrul naţional.

Astfel, instinctul primitiv de independenţă individuală al Anglo-Saxonului n'a suferit o deviare în noua patrie de peste mare, ci s'a colorat numai de împrejurările locale, care contribuesc

încă mai mult la întărirea lui în noua formă de viață așezată.

Acest instinct, această sete de libertate și de independență personală primitivă se lămurește din întreg corpul Dreptului englez, ce e cu totul deosebit de vechiul Drept roman, pe care popoarele continentale l-au adoptat.

Sistemul de expansiune al Angliei, regimul ei politic și administrativ au creat dreptul colonial, cu aceiași pecete de originalitate individualistă ca și al Metropolei.

Ce curios ne pare faptul că Anglia, după crâncenul război de cucerire al Africei de Sud, azi i-a acordat Home-Rule, — autonomie ce nu vrea s'o acorde Irlandei. Mai curioase încă sună laudele și mulțumirile pe care anul trecut generalul Botha le-a adus Angliei, în Conferența dela Londra a Primilor Miniștri ai Imperiului. La sfârșitul acestui război ni s'ar fi părut absurdă închipuirea măcar, că numai după atât de scurt timp, bravii apărători ai independenții Africei de Sud au să devină cei mai buni prieteni ai Angliei, iar asupra amintirii pioase a fostului lor erou național să cadă acuzarea de absolutism.

Individualismul acesta primitiv al rasei anglo-saxone e unul din factorii hotărîtori, care au dat altă direcție desvoltării și organizării instituțiilor publice engleze. El a făcut ca Anglia să nu apuce pe calea monarhiei absolute pentru a ajunge la forma unui stat militarist și biurocratic, —cum au făcut cele mai multe din țările conti-

nentale,—ci încetul cu încetul să-și întărească tot mai mult forma guvernării democratice de *self-government*. Dacă unii suverani au încercat stabilirea unei monarhii absolute în Anglia, tocmai neizbutirea lor dovedește că aceasta era împotriva voinței și aspirațiilor poporului. De altfel istoria Angliei, cași istoria oricărui alt popor, nu e făcută de suverani ci de poporul însuși.

*

Acest individualism, atât de caracteristic și atât de transparent în toată istoria politică a Angliei, îl găsim în toate ramurile organizate ale instituțiilor publice, precum și în domeniul moral al conștiinței.

Am arătat în alte capitole cum organizarea sistemului de educație a întârziat în Anglia, de oarece ea implica o chestie de libertate a conștiinței individuale,—respectarea căreia pentru Englez e mai presus de orice. Am amintit, că pentru același motiv, în Anglia nu s'a putut introduce vaccinarea obligatorie.

Ideia libertății personale însă nu duce la anarhie, căci își are corectivul ei în răspunderea personală față de libertatea altuia: nu poți face rău altora în numele libertății personale. Părintele, al cărui copil nevaccinat s'a îmbolnăvit de variolă, nu e numai un nefericit, dar este și și un atentator la sănătatea publică, ca autor al introducerii unui focar de contagiune: — este deci dat în judecată. Se înțelege că această pers-

pectivă neplăcută pentru cetățean duce la același rezultat practic ca și obligativitatea. Forma însă aici nu este o simplă ipocrizie,—e un principiu care, aplicat în alte împrejurări, schimbă de fapt rezultatul: — trebue deci respectat. Libertate personală, fără răspundere personală e un *non sens:* — e negarea însăși a libertății.

Autoritatea centrală nu impune voința ei, ci îndeplinește pe a cetățenilor: de aceia legile se execută iute și energic în Anglia, dar se fac foarte încet. Nu se votează o lege importantă în Parlamentul englez, fără ca ea să fi fost înainte desbătută în masele cetățenești, și fără ca cetățenii să se fi pronunțat în alegeri generale, în mod special, asupra ei. Așa s'a întâmplat nu de mult cu legea budgetului și cu mult zgomotoasa chestie a lorzilor.

*

Dobândirea libertăților constituționale engleze ilustrează în istoria politică a popoarelor adevărul biologic elementar că funcțiunea crează organul. Sunt exemple în scara zoologică în care se vede clar, că funcțiunea unui organ specializat se exercita și înainte de existența lui, de către organismul întreg, neajuns încă în stadiul de a diferenția din el un anumit aparat pentru această funcțiune. Este diferențiarea și specializarea un semn de progres al organismului social? Aceleași legi care stăpânesc desvoltarea vieții individuale orientează și organizarea cor-

pului social? Comparația poate fi foarte seducătoare pentru o concluzie afirmativă. Desfășurarea istoriei popoarelor însă se opune la generalizări definitive.

Istoria constituțională a tuturor statelor din Europa începe printr'o „Constituantă". Această Adunare stă la intrarea în *faza istorică contemporană* a tuturor popoarelor de pe Continent.

Certificatul valabil de trecere e o „Constituție scrisă", dată în numele suveranității naționale. Istoria fiecărei țări a înregistrat cu litere deosebite acest eveniment; el constitue un prag înalt în viața unui popor, peste care trecând, peisagiul instituțiilor naționale apare deodată schimbat.

Nu numai anul, dar și ziua acestui mare eveniment constitue o epocă în istoria țărilor de pe Continent; dar *Constituția* scrisă nu e numai o dovadă a suveranității cetățenești, — e și o mândrie națională, mai cu seamă în țările în care alte semne de existență a ei sunt mai puțin evidente.

Anglia n'are Constituție, în înțelesul constituțiilor continentale, ceia ce a făcut pe un mare scriitor francez să nege existența ei. Istoria Angliei nu cunoaște o „Constituantă" și o „Constituție scrisă". In Anglia n'a fost niciodată convocată o Adunare pentru a hotărî suveranitatea națională, drepturile omului, separația puterilor în Stat, și a schimba deodată vechea organizare a instituțiilor țării.

Apoi, în unele țări, vechile instituții au căzut

odată cu capul multora din cei care reprezentau vechiul regim; așa că noul regim constituțional însemnă, în proclamarea lui, încă o dată istorică.

Nimic din toate aceste în Anglia: nici Constituantă, nici desființarea prerogativelor regale și proclamarea solemnă a suveranității naționale, la o dată fixă,—nici un „pact fundamental" scris pentru a anunța cetățenilor o viață nouă.

La ce se reduce dar Constituția engleză? La câteva chărți de libertate *date de regi*, la obiceiuri nescrise, la precedente și legi. Seria lor începe în 1215, adică cu aproape șase sute de ani înainte de cea dintâi Constituție în Europa.

Toate aceste părți împrăștiate ale corpului de libertăți constituționale au fost deajuns pentru cetățeanul englez de a-i garanta, de fapt, cea mai complectă suveranitate în stat. El n'a simțit nevoia de a proclama printr'un act unic și solemn această suveranitate, pe care o practică fără șovăire, nici n'a crezut că o primejduește, lăsând neatinse mari prerogative regale.

*

Nici într'o țară constituțională din lume regele nu are, în formă, prerogative atât de mari ca în Anglia. Regele Angliei *poate* să nu convoace Parlamentul, trei ani dearândul; să concedieze când vrea guvernul și armata țării; să declare războiu din propria lui hotărâre; să înstrăineze prin tratat o parte din regat; să creeze câți lorzi vrea. Regele reprezintă în Anglia și puterea

executivă și puterea legislativă. El nu recunoaște guvernul țării: căci lucrează numai în Consiliul lui Privat (Privy Council). In Anglia nu sunt Consilii de Miniștri, sub președinția Regelui, ci numai „Regele în Consiliul său Privat"; Parlamentul nu poate legifera în Anglia: numai „Regele în Parlament" poate face legi. Formula de promulgare a legilor e „Regele vrea".

In Parlament, regele vorbește numai de „supușii Mei", de „armata Mea", de „budgetul Meu". Camera Comunelor „se roagă" ca Regele să promită respectarea libertăților. Serviciile publice nu sunt ale Statului, ci ale Majestății Sale: toate adresele oficiale poartă până și pe plic inscripția „On His Majesty's Service".

De fapt însă, toate aceste prerogative și formule *regaliane* se reduc, în practica constituțională engleză, la o simplă etichetă de Curte. Pe Continent a fost nevoe de desființarea lor violentă, de oarece exprimau o stare de fapt; în Anglia însă aceste forme au fost păstrate nu numai pentru că, mai mult ori mai puțin, au fost întotdeauna ținute în domeniul etichetei, dar și fiind că ele pot aduce uneori mari servicii libertăților cetățenești. Se știe, de exemplu, că pentru a realiza noua reformă a Camerei Lorzilor, actualul guvern liberal avea și soluția de a face uz de prerogativa regală, creând atâția lorzi noi câți *vrea* Regele.

Apoi, toate aceste prerogative și formule dau Regelui Angliei o aureolă și o majestate, cu de-

osebire impunătoare. Prestigiul Coroanei nu e însă o vanitate zădarnică la Engleji—e un mijloc de guvernământ. Anglia stăpânește atâtea popoare deosebite dincolo de hotarele ei, pentru care persoana Regelui poate servi ca un simbol concret de unitate politică. E nevoe ca acest simbol să fie cât mai majestos, cât mai impunător: — de aceia Regele Angliei poartă și coroana imperială a Indiilor.

La splendoarea coroanei regale, care reprezintă continuitatea tradiției istorice a vechilor regi ai Angliei, se suprapune coroana strălucitoare a Împăraților mitici din îndepărtatul Orient. In țara miturilor și legendelor, puterea Regelui Angliei stăpânește imaginația popoarelor alături cu legendele lui Budha.

Sunt acte de guvernământ care au nevoe, pentru imaginația populară, de a fi îmbrăcate în haine solemne și așezate oarecum într'o aureolă poetică. Intreaga viață politică a omenirii trăește în imaginația celor mulți sub forma poveștilor, în care voința Impăraților face și desface istoria popoarelor. E o caracteristică psihologică a literaturii folkloristice, acest simplism și această poezie în explicarea istoriei civilizației omenirii.

Un război declarat de un guvern e un act cu prea mic ecou, pentru a răsuna în tot largul marelui Imperiu englez: deci războaele le poate declara numai Regele Angliei și Impăratul Indiilor. Războiul din Africa de Sud l-a declarat regina Victoria, Impărăteasa Indiilor, nu Cabi-

netul englez; l-a declarat din *voința* ei, cu toate că a plâns când *a trebuit* să-și impună această voință nestrămutată.

*

Dar sunt unele prerogative regale și instituții a căror origină e explicabilă în trecut, dar a căror utilitate eventuală n'o poți prevedea. Nu face nimic: ele reprezintă tradiția, trecutul istoric al poporului, — dacă nu sunt utile, sunt inofensive și apoi... sunt frumoase. E caracteristic că această teorie estetică, formulată în fraza: ceia ce a fost folositor în trecut ajunge frumos în prezent, e contribuția unui filosof englez, H. Spencer.

Sunt însă unele instituții, în care deși mintea unui continental nu găsește decât un anchronism comic, ele își trag totuși viața dintr'o necesitate practică. Așa de pildă e postul de căpitan de jandarmi numit „Steward of Chiltern Hundred", din Poyningh. Odată drumurile prin aceste părți erau nesigure din cauza hoților, de aceia ele erau străjuite de jandarmi. De mult însă și jandarmii și hoții de drumul mare au dispărut din Anglia, iar prin acele regiuni furnalele fabricilor arată schimbarea vremurilor. Cu toate acestea postul de căpitan de jandarmi din Poyningh n'a fost desființat. Rațiunea?

Un membru din Camera Comunelor nu poate demisiona din această demnitate, până acum o-

norifică[1], sub nici un cuvânt. El e aici servitor al intereselor cetățenești, și numai când e numit într'un oficiu al statului, — adică se strămută în alt serviciu al interesului public, — atunci numai el poate fi scutit de prima sarcină, primindu-i-se demisia din Parlamentul țării. Așa dar deputatul englez, care va voi să se retragă din Camera Comunelor, va trebui întâiu să obțină favoarea Ministrului de Finanțe *(Chancellor of the Excequer)*, ca să-l numească în această slujbă, care totdeauna e vacantă, de oarece noul titular nu o ține decât douăzeci și patru de oare, — timpul necesar de a i se primi demisia din Parlament.

Aceasta e singura sinecură pe care guvernul englez o ține totdeauna la dispoziția partizanilor politici.

*

Dar cum funcționează în Anglia această mașină haotică de guvernământ? Cum se mișcă încheeturile ei vechi și ruginile alături de resorturile cele mai moderne? Privești uneori cum fantomele trecutului recapătă viață și luptă pentru îndeplinirea idealurilor viitorului; vezi un Rege înconjurat de pompa și prerogativele unui monarh asiatic, cu puteri mai reduse decât ale

1) Anul trecut s'a votat de Camera Comunelor un onorar de 10.000 lei anual pentru demnitatea de reprezentant al poporului.

unui Președinte de republică; te orbește splendoarea aristocrației din Camera Lorzilor și te uimește neputința ei față de voința maselor cetățenești.

Care e puterea executivă în Anglia? Regele în Consiliul Privat.

Care e puterea legislativă? Regele în Parlament.

Regele deci face totul,—dar în acest timp nu poate face nimic singur. In afară de Consiliu și de Parlament, Regele nu e factor activ de guvernare.

Dar funcționarea acestor două hipostase regale implică concurența istorică între ele: cu cât „Regele în Parlament" a devenit mai puternic, cu atât „Regele în Consiliu" a ajuns mai slab. Nimic de mirat: viața constituțională a Angliei nu s'a desvoltat cu plan, după schema silogistică a unui logician, ci s'a organizat încetul cu încetul după nevoile reale ale vieții poporului,—ea oglindește raporturi de putere, nu potriviri simetrice.

Cum lucrează Regele, prin cine își exercitează puterile lui executive și legislative?

Prin membrii din Consiliul lui Privat, căci Regele nu recunoaște „Ministerul" ori „Cabinetul"; el nu recunoaște decât Consiliul lui Privat *(Privy Council)*, și numai cu acest Consiliu lucrează și hotărește afacerile publice ale Statului.

Sunt în Anglia vre-o 280 membri ai Consiliului Privat al Regelui, care își înseamnă cu mândrie pe cărțile de vizită titlul lor prin P. C.

Cine numește pe acești P. C.? Niciodată Re-

gele, de fapt. Numai cine a făcut parte cândva din cei 54 membri ai unui guvern englez este și rămâne dela sine un P. C. pentru totdeauna. Această înaltă demnitate însă, prin ea însăși numai, nu acordă nici un drept și nici o putere.

A fi Ministru în Anglia înseamnă a reprezenta, ca delegat, programul unui partid politic organizat, cu șef și cu stat-major. E adevărat că Regele însărcinează pe Primul Ministru cu formarea întregului Minister, dar Regele nu e liber de fapt în alegere. Regele nu poate da această însărcinare decât șefului unui partid de guvernământ, — și nu sunt în Anglia decât două partide de guvernământ. Viitorul guvern formează întotdeauna opoziția din Parlament. Toată lumea știe cine are să formeze viitorul guvern. In Franța, Președintele Republicei poate avea preferințele sale, până la un punct, și să surprindă opinia publică prin numirea Primului Ministru. Aceasta n'are putere s'o facă Regele Angliei și Impăratul Indiilor. Guvernul în Anglia nu are, după cum vom vedea, puterea materială de a *influența* alegerile; el nu poate, după cum se spune la noi cu înțeles, să facă alegerile. Puterea guvernului în alegeri atârnă numai de popularitatea programului lui politic, ca partid, și de creditul ce-l are partidul față de cetățeni. Cetățenii trebue să se pronunțe numai decât, îndată după constituirea noului guvern, căci guvernul nu poate face nimic fără sprijinul Adunării reprezentanților poporului din Camera Comunelor. Mai mult

încă, în lupta electorală, *partidul dela putere*, având mai multă răspundere, e ţinut să fie mai moderat decât partidele din opoziţie. De unde vine dar puterea Primului Ministru? Desigur nu dela Rege. Aşa dar nu Regele îşi numeşte pe membrii din Consiliul lui Privat.

De fapt Consiliul Privat activ se reduce la Primul Ministru cu câţiva Miniştri din Cabinet, — oameni politici de mâna întâia ai partidului dela guvern, cu care Primul Ministru socoate că e nevoe să se sfătuiască.

Această întrunire, numai a câtorva membri din Cabinet, în prezenţa Regelui, e prezidată de un membru al Cabinetului. Ea se aseamănă în parte cu Consiliul de Miniştri dela noi. In Anglia însă, când un asemenea Consiliu are loc, se spune că „Regele a ţinut un Consiliu Privat". Miniştrii care iau parte la acest Consiliu nu figurează ca membri ai Cabinetului, ci ca membri ai Consiliului Privat al Regelui, şi Preşedintelui acestui „Consiliu Privat ţinut de Rege",—totdeauna un membru al Cabinetului, — are un salar special de 50.000 lei pe an.

La atâta lucru se reduce puterea executivă a „Regelui în Consiliu".

Dar puterea lui legiuitoare? Cine îl reprezintă pe Rege în Parlament?

Sfetnicii din Consiliul lui Privat, numai aceia însă care sunt şi membri ai guvernului:—adică reprezentanţii din guvern ai partidului sprijinit de Camera Comunelor.

Proectele de legi, pe care Miniștrii le propun în Parlament, în numele Regelui, nu pot fi dar de loc influențate de voința lui, — ele nu sunt decât realizarea în proecte de legi a programului de guvernământ, în baza căruia a fost aleasă Camera Comunelor.

Iată dar cum funcționează cele două mari prerogative regale, și cum ele se evaporează în fața exercitării, de fapt, a suveranității naționale.

*

Minister și Cabinet nu sunt două expresii echivalente în Anglia. Din Minister fac parte toți membrii guvernului, în număr de cincizeci și patru, care fiind oameni politici vin și cad de la putere odată cu partidul pe care-l reprezintă. Din Cabinet nu fac parte decât vre-o douăzeci de membri ai guvernului.

In Cabinet intră de drept titularii unor anumite departamente însemnate și unii membri ai guvernului, aleși de Primul Ministru după importanța lor politică în partid: de aceia nu totdeauna aceleași departamente sunt reprezentate în Cabinet.

Cei mai însemnați membri din Cabinet sunt Lordul Cancelar *(Lord Chancellor)*, Primul Ministru *(Prime Minister)* și Ministrul de Finanțe *(Chancellor of the Exchequer)*.

Lordul Cancelar primește un onorar de 250.000 lei pe an, și are atribuții foarte deosebite, reprezentând în același timp puterea executivă, legiuitoare și judiciară. E, ca Ministru de Justi-

ție[1], membru în Cabinet: el numește pe judecători; e Președinte al Camerei Lorzilor, deci membru al Parlamentului, și e cel mai mare judecător din regat; el prezidează Inalta Curte de Justiție a Camerei Lorzilor, Consiliul Judiciar al Consiliului Privat, Suprema Curte de Justiție și Inalta Curte.

In același timp e un om politic care vine și cade dela putere odată cu partidul din care face parte.

Dar dacă Lordul Cancelar e cel mai mare demnitar laic în stat, Primul Ministru e cel mai însemnat membru al Cabinetului. Dacă Primul Ministru e un lord, atunci el ia totdeauna portofoliul Externelor; dacă e un membru al Camerei Comunelor, *(commener)* atunci ocupă oficiul de Prim Lord al Visteriei *(First Lord of the Treasury)*. Acesta este departamentul Finanțelor, constituit sub forma unui Consiliu de administrație *(board)*, compus dintr'un Președinte,—care e sau Primul Ministru sau un om politic de mâna întâi,—din Ministrul de Finanțe *(Chancellor of the Exchequer)*, din patru lorzi juniori (junior lords), și din așa numitul *Whip*.

[1] In Anglia nu există „Ministru de Justiție" în înțelesul continental. Atribuțiile acestui demnitar sunt împărțite între Lordul Cancelar, Secretarul de Stat dela Interne (Home Office), cei doi mari demnitari legiști ai Coroanei (Attorney general și Solicitor General), și Directorul Urmăririlor Publice (The Director of Public Prosecution).

In chestiuni privitoare la finanțe, singur Ministrul de Finanțe ia hotărâri, fără să convoace pe ceilalți membri ai Consiliului: astfel el, fără să fie Președinte, prezidează o Adunare fictivă,—căci ceilalți membri nu iau parte,—și el singur hotărește în numele Consiliului. Toți ceilalți demnitari ai Visteriei se ocupă exclusiv cu chestii politice: Președintele trebue să fie în permanență prezent în Camera Comunelor, la locul numit *The Treasury Bench*,—căci el e *leaderul* partidului dela putere; iar lorzii juniori și cu *Whip-ul* sunt exclusiv agenți politici de comunicație între membrii partidului și Banca Ministerială. Ministrul de Finanțe deși numit Cancelar al Visteriei n'are nici o atribuție de Cancelar.

Mai este un membru în Minister al cărui nume te poate induce în eroare asupra atribuțiilor lui, e: Plătitorul General *(The Paymaster General)*. Acesta nu numai că nu mânuește nici un ban, dar e singurul membru din Minister care nu primește nici un ban ca onorar: e demnitar onorific.[1]

Din cei cincizeci și patru membri ai guvernului, cinci sunt Miniștri Secretari de stat (titularii dela Interne, Externe, Războiu, Colonii, Indii), și sunt oarecum reprezentanții aceluiași Secretariat indivizibil, căci fiecare poate ține

[1] Cf. Mermeix, *L'Angleterre*, pp. 26—48.

locul altuia și iscăli hârtiile oficiale, fără forme de interimat ori autorizare specială. Toți sunt de drept membri ai Cabinetului.

Alți cinci sunt Președinți de Consilii *(presidents of boards)* administrative (titularii dela Comerț, Afaceri Locale, Agricultură, Educație Publică, Lucrări Publice). Și aceștia sunt de drept membri ai Cabinetului. Consiliile se constituesc oficial, prin acte speciale, din cei cinci Secretari de stat, pe care îl prezidează Președintele titular al departamentului respectiv, adică demnitar mai mic în grad și în leafă. Dar realitatea faptelor face din aceste Consilii niște ficțiuni; ele nu se întrunesc niciodată, și de aceia Președintele se prezidează singur și formează majoritatea necesară pentru a lua hotărîri. Rămâne însă o realitate, o deosebire de 75.000 lei în salariul anual: Secretarii de stat primesc anual 125.000 lei, iar Președinții de Consiliu numai câte 50.000. Un Președinte de Consiliu administrativ poate, dacă vrea, să însărcineze pe un Secretar de stat să-i țină locul, fără nici o formă legală. E curios însă că vicepreședinții acestor Consilii administrative se numesc subsecretari de stat, nu vicepreședinți.

Pe lângă cele cinci Consilii administrative fictive, există și un Președinte fictiv în Consiliul Amiralității. Acest Consiliu, după cum îi spune titulatura, e pentru „a aduce la îndeplinire îndatoririle Inaltului Lord Amiral al Regatului Unit" (*Commission for executing the office of Lord*

High Admiral of the United Kingdom). Acest lord amiral însă nu mai există din 1708, iar Președintele Comisiunii,—totdeauna un membru al Cabinetului (Primul lord al Amiralității),—e de obiceiu un civil, căci trebue să fie membru al Parlamentului. Ar putea fi și un militar, de oarece ofițerii au dreptul de a fi aleși membri ai Camerei Comunelor, dar.... de obiceiu e un civil[1].

Alți membri mai însemnați din Minister,—nu din Cabinet, — sunt cei trei Procurori și trei Avocați Generali *(Attorney General, Solicitor General),* reprezentând cele trei țări ale Regatului Unit. Apoi Irlanda mai e reprezentată

---

[1] De obiceiu și Ministrul de războiu e un civil. Fostul ministru de războiu, lordul Haldane, care, în cei șase ani, cât a condus acest departament, a dovedit o capacitate de organizare ce l-a pus printre marii miniștri de războiu, e unul dintre renumiții juriști din Londra și un distins scriitor, cu o vastă cultură filosofică. A tradus pe Schopenhauer și a scris studii asupra lui Kant și Hegel; și el crede, că culturii sale filosofice își datorește succesele sale ca Ministru de războiu. Lua parte activă la manevre, dar îmbrăcat civil și în trăsură, căci nu știa să călărească. Odată n'a putut primii invitația împăratului Wilhelm II de a călări împreună, din aceiași pricină. Ca complectare a personalității lui putem adăuga că, în timpul grevelor din anul trecut el a ținut la universitatea din Oxford o conferență, tratând despre deosebirea dintre cultura germană și cea engleză, și în acea conferență a susținut, că crearea Germaniei moderne se datorește, în primul loc, oamenilor de cultură: — fără puternica mișcare culturală germană n'ar fi fost posibil un Bismarck și un Moltke. a spus *Ministrul de războiu* al Angliei

printr'un Lord Locotenent *(Lord Lieutenant)*[1] şi un Cancelar.

Am văzut că în Anglia, guvernul nu poate fi format până acum decât de cele două mari partide de guvernământ. Ambele partide îşi trag puterea numai din masele cetăţeneşti şi au organizaţii permanente puternice, cu ramificaţii în toate oraşele şi comunele rurale, pentru a întreţine vie propaganda politică şi a păstra contactul neîntrerupt cu alegătorii.

Politica dar nu e condusă de o oligarhie redusă, ci întreaga masă cetăţenească e interesată în mod activ şi permanent în frământările ei. Cei aproape 8.000.000 de alegători îşi fac astfel educaţia politică şi sunt feriţi de a cădea pradă demagogiei într'o campanie electorală. „Federaţia Naţional-Liberală" şi „Uniunea Naţională Conservatoare", apoi „Partidul Muncii", „Partidul Socialist"... toate se întrec în propaganda de proselitism pentru ideile şi programele lor.

Care sunt mijloacele de propagandă şi de luptă ale partidelor politice?

Un partid politic în Anglia nu poate promite plasamente în budgetul statului, căci în toate administraţiile centrale, dependinte de guvern, nu se ivesc decât vreo 300 locuri vacante pe an, pentru care se cer titluri şi concurs. Numărul locurilor nu poate fi sporit prin concediarea funcţionarilor, căci un funcţionar, concediat fără

[1] Lordul Locotenent al Irlandei, deşi nu are o importanţă politică deosebită, nici nu face parte din Cabinet, are un onorar de 500.000 lei pe an.

motiv valabil, poate da în judecată pe șeful de serviciu, (nu pe Ministru),[1] și să fie reîntegrat prin justiție.[2]

De asemenea un guvern nu poate influența pe funcționari în perioada electorală, căci cea mai mare parte din ei aparțin autorităților locale, care sunt absolut autonome, iar cei din autoritățile centrale au stabilitate și norme fixe de înaintare.

Rolul Prefectului în alegeri nu se cunoaște în Anglia, căci guvernul nu are un asemenea brav reprezentant în districte.

Dar chiar dacă guvernul ar dispune de funcționarii tuturor administrațiilor, contingentul lor fiind prea mic, numărul lor n'ar putea hotărî soarta alegerilor generale.[3]

---

[1] In Anglia există răspunderea personală a funcționarului față de cetățean. Oricare cetățean dar, fie el particular ori slujbaș subaltern, are dreptul *(petition of right)* să dea în judecată pe acel care i-a pricinuit un rău: răspunderea e personală, nu a instituției.—Ministrul nu e angajat în proces. De altfel Miniștrii în Anglia guvernează și controlează, nu administrează. In fiecare Minister este câte un Secretar permanent, care nu se schimbă odată cu guvernele: aceștia conduc de fapt administrațiile împreună cu Directorii de serviciu. Salariile acestor Secretari permanenți variază între 38,500 și 62.500 lei anual.

[2] Un caz caracteristic: un elev dintr'o școală de marină, eliminat sub o acuzare infamantă, a dat în judecată pe Directorul școlii. Justiția a găsit dreaptă plângerea elevului și i-a dat satisfacție completă.

[3] Anglia e țara clasică a descentralizării administrative. Guvernul central nu administrează, de fapt, ci supraveghează, controlează, dă sfaturi și indicații autorităților locale, care se conduc singure prin Consiliile alese și funcționarii locali. Controlorii statului nu pot

Guvernul în Anglia nu dispune, în timpul campaniei electorale, de alte mijloace de luptă

măcar verifica veniturile tuturor celor 25.000 de autorități locale, care se urcă la trei miliarde cinci sute de milioane lei pe an, căci din această sumă un miliard trei sute șaptezeci și cinci milioane sunt veniturile orașelor cu chărți de libertate. Comisiuni alese de cetățeni fac acest serviciu de control. Numai în Londra diferitele Consilii de întâia însemnătate alese de cetățeni, pentru diferite administrații locale, conțin vreo 3000 de membri. Caracteristica administrațiilor engleze e mulțimea Consiliilor alese de cetățeni *(boards, bodies of managers)* și, relativ, redusul număr de funcționari numiți. Descentralizarea administrativă lasă în puterea autorităților centrale numai numirea funcționarilor poștali și fiscali, din toată țara, — controlați încă și aceștia de verificatori locali. Guvernul varsă în visteriile autorităților locale sume pentru anumite plăți de personal, fără să aibă dreptul să se amestece la numirea acelui personal: astfel guvernul varsă în casa diferitelor administrații locale aproape 300.000.000 lei pe fiecare an pentru învățământul primar, fără să aibă dreptul de a numi un singur învățător.—Iată un exemplu care poate arunca lumină asupra raportului de independență între autoritățile locale și guvern: poliția din toată Anglia e locală, afară de cea din Londra (fără City), care e națională,—ea atârnă direct de Ministerul de Interne. Cu toate aceste dacă această poliție e trimeasă de Ministerul de Interne în afară de Londra, pentru a aduce serviciile ei, fiecare polițist trebue să depună jurământ de supunere Primarului local,—altfel orice arestare ori alt act săvârșit de un polițist e ilegal, și polițistul poate fi dat în judecată de cel atins în libertatea lui individuală.

In total, proporția funcționarilor din Anglia față de numărul locuitorilor e de unul la o sută șasezeci; această proporție în Franța, de pildă, e ridicată, de cei peste 900.000 funcționari publici, până la unul față de treizeci și opt. Numai a cincisprezecea parte din acei aproape 300.000 de funcționari ai diferitelor administrații publice din Anglia sunt numiți de autoritățile centrale, ceilalți sunt numiți de administrațiile locale.

decât de acele pe care le are și în opoziție: budgetul și administrațiile statului nu-i pot veni în ajutor.

Toate luptele politice se dau aici pe chestii de principii și programe, care nu sunt anunțate *ad-hoc* în ajunul alegerilor generale, ci sunt puse în discuția opiniei publice prin ziare, broșuri, întruniri publice, cu ani de zile înainte.

Programele partidelor revoluționare sunt foarte îndrăznețe, de oarece aceste partide nu au perspectiva viitoarei răspunderi de guvernământ;— în ele se oglindesc interesele exclusive ale unei clase sociale.

Programele celor două mari partide care pe rînd duc răspunderea guvernării Angliei, ca toate programele de guvern, nu pot susține brutal numai interesele unei clase și lovi în interesele altora. In Anglia toate clasele sociale sunt trezite politicește, și prin stadiul de civilizație a țării, și prin educația politică a maselor, făcută de partide. In programele acestor partide trebue să se oglindească interesele tuturor claselor sociale după raporturile lor de putere.

Desigur că, dacă în starea actuală ar veni un guvern socialist în Anglia, el va trebui să țină seamă de interesele lorzilor,—oricât de mult luptă împotriva lor în opoziție,—întrucât lorzii reprezintă încă o clasă socială reală.

Programele partidelor politice nu pot să oglindească numai niște păreri personale ale unor

oameni politici, ci trebue să țină seamă de interesele reale ale claselor sociale.

De sigur nu urmează de aici nelegitimitatea deosebirilor profunde între programele partidului conservator și liberal din Anglia. De când există omenirea, nemulțumirile și nevoile prezentului au făcut pe unii să caute leacul în trecut, iar pe alții să-și îndrepte privirile spre viitor.

*

Odată alegerile generale terminate și Camera Comunelor constituită, nici guvernul, nici deputații nu se găsesc în situația de a îndeplini ori călca făgăduinți și angajamente personale. Libertatea guvernului față de deputați și a acestora din urmă față de cetățeni e completă, în această privință. Nu poate fi vorba decât de aducerea la îndeplinire a reformelor din program. Apoi, organizarea de partid și regulamentul pe care și l-a dat Camera Comunelor împiedică izbucnirea ambițiilor și răzbunărilor personale prin atacuri și interpelări neprevăzute din partea partizanilor. Ca în orice luptă,—și e luptă în Camera Comunelor, — armatele trebue să fie disciplinate.

Poporul acesta, la care independența și libertatea personală au ajuns o pasiune națională, are cel mai disciplinat Parlament din lume. A știut să împace aceste două noțiuni, care pentru unele popoare par contrazicătoare.

Un membru din partidul guvernului, indife-

rent de ce păreri personale are, trebue să voteze cu guvernul în chestii mari care privesc soarta guvernului și a partidului. Nu-i impune nimeni cu forța această disciplină, dar el trebue să înțeleagă că trebue să și-o impună singur. E liber să procedeze altfel, dar trebue să declare de mai înainte, și declarația corespunde cu demisia sa din partid.

Discursurile, atât ale partizanilor guvernului cât și ale opoziției, se hotăresc în sînul organizației din partid, și *whip*-ul partidului dela guvern, ori cel care va fi *whip* în guvernul viitor, prezintă lista lor Președintelui Camerei (Speaker).

Nu poate nimeni transforma lupta din Cameră în sport oratoric de satisfacție personală, nici a știrbi prestigiul guvernului prin aerele de independență debitate sonor și suficient în incinta Camerei. Asemenea atitudini implică demisia din partid.

Raporturile între guvern și partidele de opoziție, în Cameră, nu sunt numai raporturi de luptă, ci și de colaborare. *Whip*-ul guvernului stă necontenit în contact cu organizațiile opoziției și cu Banca Ministerială, pentru a fixa cât mai multe puncte de înțelegere.

Surprinderi nu pot veni guvernului, nici din partea partizanilor, nici din partea adversarilor. Lovituri pe ascuns, cum se dau în Camera franceză, nu se dau în Parlamentul englez.

In Anglia, e imposibilă o cădere dela putere ca a lui Clémenceau ori Briand.

Independența pe care, în Franța, o arată deputații față de Guvern, și Prefecții față de Miniștri, e cu totul de altă natură decât independența cetățenească din Anglia.

In desfășurarea istoriei și organizației instituțiilor lor, Francejii totdeauna au arătat înclinări tutelare. Spiritul de independență francez înseamnă mai mult lipsa respectului de autoritate, — un spirit de *frondă*. Francezului îi place să nu se supună, nu să fie independent; el trăește sub autoritate, dar își bate joc de ea. In alegeri cetățeanul francez râde de Guvern, dar votează mai curând cu Prefectul.

Mermeix recunoaște influența guvernului asupra cetățeanului francez și constată că, expresiunea cinică „a face alegeri" (faire les élections), adică a falșifica expresiunea voinței cetățenilor prin autoritatea administrativă, nu-și are echivalentul în limba engleză. El, deși e francez, nu neagă că schimbările de guvern în Franța sunt cele de mai multe ori pricinuite de intrigi personale și de atacuri perfide date pe ascuns.

Politica parlamentară engleză are o înălțime neajunsă încă nici într'un alt Parlament din lume. Miniștrii franceji trăesc cu frica de a nu cădea într'o cursă pregătită în umbră, pecând libertatea de care se bucură Miniștrii engleji le sporește încă mai mult autoritatea.

In această atmosferă se desbat și se fac legile în Parlamentul englez.

*

O parte curioasă pentru un continental în legislația engleză e faptul că, cele de mai multe ori legile au un caracter local. Se votează o lege anume pentru Anglia și Țara Galilor, alta pentru Scoția, alta pentru Irlanda, — cu privire la organizarea aceleiași instituții. Așa s'a întâmplat, de exemplu, cu legea organizării învățământului public.

Odată legile promulgate, aplicarea lor cade în seama autorităților locale, iar controlul îl exercitează autoritatea centrală.

Guvernul englez nu are reprezentanți în țară așa cum sunt Prefecții în Franța și la noi, adică slujbași plătiți de Ministerul de Interne, pe care îi poate schimba oricând.

In districtele engleze sunt doi reprezentanți ai Majestății Sale, — după formula obișnuită. Unul e Lordul Locotenent *(Lord Lieutenant)*, totdeauna făcând parte din marea nobleță. El este prezentat regelui de Lordul Cancelar și e numit pe viață.

Dacă Regele moare înaintea lui, el nu e schimbat de Guvern. Când un alt Rege se urcă pe pe tron, noul Rege trebue să-și numească pe reprezentanții lui în districte.

Această înaltă demnitate nu numai că este onorifică, dar reclamă mari cheltueli de protocol. Nu este un oficiu, ci o demnitate socială, care obligă foarte mult și moralicește și bănește pe cel care o primește. Popularitatea și influența lui socială în district atârnă de purtarea

și prestigiul lui, nu de puterea pe care o deține ca reprezentant al guvernului, de oarece nu are nici o putere oficială,—nu e funcționar public.

Alt reprezentant *social* al guvernului e *Sheriff*-ul, totdeauna făcând parte din burghezia cuprinsă. Numirea lui se face în urma unei recomandări speciale a trei candidați. Regele alege unul,—după formula știută.—Numirea lui în realitate, o face Lordul Cancelar,—Ministrul Justiției. Rolul lui social de asemenea reclamă mari cheltueli. El e considerat ca șeful judecătorilor din district, și are față de ei obligația morală să-i invite uneori la el, să le înlesnească în casa lui prietenia și bunele raporturi. Are apoi și alte obligații de execuție în materie penală, care îi cer sacrificii de bani și de timp. Le face toate însă pentru că-i crește *respectabilitatea,* atât de caracteristică burgheziei engleze.

Mai e un demnitar onorific în district; acesta e judecătorul de pace. Judecătorul de pace din district nu e un profesionist, ci este un om de bine care primește ca în localitatea lui, în mod cu totul gratuit, să aplaneze conflictele ce se ivesc între concetățenii săi. El e de obiceiu un cetățean cu mare prestigiu în localitate; puterea lui izvorește numai din încrederea pe care o insuflă concetățenilor. Judecătorul de pace e numit de Lordul Cancelar, în urma recomandării Lordului Locotenent. Orice guvern nou trebue să facă numiri nouă de judecători de pace, totdeauna însă integritatea și imparțialitatea po-

litică a acestor judecători îi lasă la locul lor, căpătând întărirea de la noul Lord Cancelar.

*

Garanţia cea mai temeinică a respectării libertăţilor individuale au găsit-o Englejii totdeauna chiar în însuşirile caracterului lor. Păzirea acestor libertăţi în organizarea instituţiilor constituţionale o au însă, în ultima instanţă, magistraţii superiori dela Inaltele Curţi. Corpul înalţilor magistraţi e, de fapt, cea mai mare putere în statul englez.[1] Magistraţii superiori, care ating onorarii anuale până la 325.000 lei pe an, au o situaţie absolut independentă.[2] Puterea executivă nu le poate face nimic.

In caz de conflicte grave, numai Camera Comunelor unită cu Camera Lorzilor poate cere Regelui, adică Guvernului, revocarea magistratului care ar fi provocat o atât de extraordinară necesitate de stat.

De obiceiu însă aceşti oameni, recrutaţi din ilustraţiile Baroului, au un foarte înalt presti-

---

[1] In total sunt treizeci şi şase înalţi magistraţi în cele şase „Curţi Centrale de Justiţie din Westminster".

[2] Acesta e onorariul pe care-l primeşte *the Attorney General*, care nu e cel mai înalt în grad deşi e cel mai bine plătit. E Ministru, dar nu e în Cabinet; e totdeauna un mare advocat şi om politic, dar nu e magistrat de profesie, căci se schimbă odată cu guvernul. Salariul lui fix e de 175.000 lei pe an, şi pledează numai în procesele mari unde sunt angajate interesele statului: de aceia are încă un onorar, ca avocat, de 150.000 lei pe an. Inainte putea să aibă şi clientelă privată.

giu, izvorît nu numai din grandoarea oficiului, dar și din valoarea și integritatea lor personală.

Nimeni nu e cruțat de magistrați, când e vorba de a aduce lumină. Regele Eduard al VII-a, când era prinț de Wales, a fost citat înaintea Curții de Justiție ca martor, și a trebuit să se prezinte și să se supună la toate întrebările puse de avocați, într'o afacere pe care o cunoștea.

De multe ori Miniștrii au trebuit să apară ca martori în fața tribunalului,—în Franța, judecătorul se transportă la domiciliul Ministrului, când mărturia lui e necesară justiției. Orice reprezentant al puterii Statului, fie judecător, soldat, ori alt agent al forței publice e tras la răspundere în fața Inaltei Curți, când a săvârșit un abuz de putere. Ordinul superiorului ierarhic nu scutește de răspundere, în fața magistratului, pe cel care a comis un abuz, ci aduce la bara justiției încă un acuzat. Dacă o autoritate judecătorească a încălcat libertatea individuală a cuiva, ordonând o arestare, fără un început de dovadă materială a vinovăției celui bănuit, atât judecătorul care a dat mandatul de arestare, cât și agentul care a făcut arestarea, precum și temnicerul care a primit pe arestat în închisoare pot fi trași la răspundere ca delicvenți comuni, în fața magistraților dela Inalta Curte, și... condamnați. Despre vinovăția celebrului asasin Dr. Crippen nu se îndoia nimeni, cu toate acestea mult timp el s'a primblat liber pe străzile Londrei, spionat numai discret de poliție. N'a putut fi arestat până când

n'a fost găsit un început de dovadă materială, în care timp vinovatul își pregătise fuga. Soldații care ar săvârși un abuz de putere, prin întrebuințarea armelor,—fie chiar din ordinul ofițerilor lor, —pot fi trași la răspundere înaintea magistraților și condamnați, împreună cu șefii lor ierarhici.

Nici rangul social, nici oficiul statului nu dă vre-un privilegiu acuzatului în fața justiției, când drepturile cetățenești au fost încălcate.[1]

*

Astfel în această împletire încurcată și complicată a supraviețuirilor celor mai arhaice,—în care instituțiile când se ajută, când își zădărnicesc funcționarea lor,—Justiția engleză proclamă principiul suprem al libertăților cetățenești.

In concurența puterilor Statului, instinctul de independență și de libertate personală, atât de adânc sădit în sufletul Anglo-Saxonului din timpurile cele mai vechi, a asigurat Justiției precăderea supremă. Simțul instinctiv de conservare al

[1] Când un particular vrea să tragă la răspundere o autoritate publică are două căi: 1) sau se adresează (petition of right) Ministerului de Interne (Home Office), pentru a reteri cazul Directorului Urmăririi Publice (Director of Public Prosecution), care imediat convoacă un juriu pentru a hotărî dacă e prejudiciu și de a fixa despăgubirea; 2) sau se adresează direct unui magistrat dela înalta Curte.

Ministerul de Interne ori Directorul Urmăririi Publice nu poate pune plângerea la dosar, căci în acest caz, în urma reclamării celui interesat, Inalta Curte cheamă la răspundere, ca acuzați, pe aceste autorități.

libertăților cetățenești, atât de strâns legate de concepția organizării de stat a Englezului, face din Justiție astăzi garanția permanentă de înfrânare efectivă a oricărei încercări de uzurpare a acestor libertăți, în numele interesului Statului. Rațiuni de stat care ar cere, măcar temporar, să se restrângă libertățile cetățenești dobândite, cu greu pot să fie recunoscute ca legitime în Anglia, de oarece rațiunea însăși a existenții Statului este apărarea și garantarea acestor libertăți.

VI

Caracteristice naţionale din limbă şi literatură

Pentru un continental, poporul englez se distinge înainte de toate printr'o neîntrecută putere de caracter: voinţă tare, iniţiativă îndrăzneaţă, tenacitate neînfrânată, simţ moral sever. Scriitorii franceji, mai mult decât alţii, au insistat cu admiraţie asupra acestor însuşiri naţionale ale poporului englez, ridicându-le până la înălţimea unui ideal intangibil pentru Continent.

Fără îndoială că această neîntrecută tărie de caracter a pus Anglia în fruntea tuturor ţărilor; şi desigur nimeni nu crede mai adânc în puterea caracterului, ca factor de progres şi de învigorare a unei naţiuni, decât însuşi poporul englez: — în această privinţă o singură opinie domină în Anglia.

Cu această credinţă în sufletul său, poporul englez a început să-şi organizeze viaţa într'o mică insulă izolată de Continent, şi azi a ajuns să creeze cel mai mare imperiu pe care un

popor a izbutit să-l întemeeze vreodată; iar limba lui este acum vorbită de o optime din întreaga omenire. De asemenea, principiul libertăţii şi independenţii personale, care a pus o temelie solidă şi uniformă pentru organizarea statelor de astăzi, este una din contribuţiile poporului englez ce a regenerat civilizaţia Continentului.

Toate aceste sunt o dovadă convingătoare despre valoarea tăriei caracterului în evoluţia istorică a acestui popor insular, pe care o vom urmări străbătând prin limba şi literatura lui şi lăsând înregistrate urme caracteristice.

Imperiul Britanic are o suprafaţă de treizeci milioane kilometri pătraţi, pe care trăesc şi propăşesc patru sute treizeci milioane de supuşi: e recordul în istoria universală a omenirii.

Civilizaţia anglo-saxonă,— sub toate înfăţişările ei originale,—normele ei de viaţă, limba şi literatura engleză s'au format încetul cu încetul, pe un teritoriu puţin mai întins decât suprafaţa ţării noastre, în cursul mai multor veacuri de lupte interne, de cuceriri şi influenţi străine, de amestecuri de rase, de umilinţi şi suferinţi sângeroase.

Romanii cuceresc Britania în veacul întâiu sub Imperiu, dar cele peste trei sute de ani de stăpânire romană n'au izbutit să desnaţionalizeze vechea populaţie celtică, nici să astâmpere avântul războinic şi instinctul de independenţă naţională al Cymrilor şi Gaelilor din Ţara Albionului.

Violenţa crudă şi brutală a Teutonilor păgâni

a împins aceste populații celtice în părțile de apus și de nord ale Insulii, unde, după cincisprezece veacuri de luptă de exterminare războinică și de asimilare pacinică, ele nu și-au părăsit încă cu totul nici limba, nici obiceiurile deosebite, nici aspirațiile naționale.

Năvălitorii Daneji din veacul al IX-lea sporesc elementul teutonic de pe insulă, și distrug începuturile culturii romano-creștine. Fiind de aceiași origină, vorbind aproape aceiași limbă, și reprezentând cam același grad de civilizație cu Anglo-Saxonii, ei dispar încurând în masa populației teutonice, fără a aduce mari schimbări în caracterul și limba ei.

Cuceritorii Normanzi întroduc prin sabie regimul medieval al feodalității în veacul al XI-lea, și răpun deodată trufia anglo-saxonă, aruncând pe foștii stăpâni nemiloși ai Celților în rândul robilor pământului.

Invinșii Anglo-Saxoni au suferit veacuri apăsarea și umilința dar, în cele din urmă, prin masa lor compactă și prin tenacitatea rasei, ei au ieșit biruitori, formând poporul englez de azi. E greu de fixat o dată sfârșitului acestui proces istoric: în orice caz însă, ea nu poate cădea înainte de veacul al XIV-lea.

Acest popor ridicat din păturile adânci și vechi, care absoarbe iute pătura stăpânilor Normanzi, de îndată ce ea nu mai găsește puterea de rezistență în legăturile politice cu Franța, e un popor de țărani:—Londra abia pe timpul lui

Shakespeare ajunge la 150.000 locuitori, când populaţia Angliei întregi nu trecea de 6.000.000 locuitori.

Astfel, dela cucerirea romană până în veacul al XIV-lea, Anglia apare ca un vast alambic, în care se frământă deosebite elemente etnice, pentru a ieşi din acest amestec un nou popor: poporul englez modern.

In această insulă, în timp de aproape cincizeci de generaţii, Celtul, Romanul, Danezul, Anglo-Saxonul, Normandul s'a luptat, s'a asuprit, s'a răzbunat unul împotriva altuia; au suferit şi s'au închinat toţi aceluiaşi Dumnezeu,—singurul fir de unire neîntrerupt din veacul al VI-lea până azi.

Roma a sămănat aici credinţa în Hristos, şi nicăeri ea nu s'a prins mai adânc. Franţa şi Italia, în epoci deosebite, au întrodus sub cerul pâclos al acestei insule nordice cultura sudică, şi roadele ei n'au fost mai îmbelşugate sub cerul senin al Mediteranei. Aici răsună întâiu cuvintele „drepturile omului", şi ecoul lor, repercutat târziu şi zgomotos de Revoluţia Franceză, schimbă viaţa politică a Europei.

Din această insulă pleacă în veacul al XVI-lea Raleigh şi alţi colonizatori îndrăzneţi, şi azi întreg globul pământesc e încins de coloniile lui John Bull.

Din amestecul de rase, de însuşiri, de limbi deosebite a eşit un nou popor, cu o forţă de expansiune necunoscută în istoria omenirii, cu o varietate de expresie în toate ramurile culturii

omenești neîntrecută, cu o literatură bogată, adâncă, de unde Shakespeare privește peste timpuri și hotare.

Aceste sunt unele din evenimentele mari ale vieții istorice a vechiului și noului popor englez. Ecoul lor sufletesc a rămas înregistrat în limba și literatura lui.

*

Limba engleză,—ca oricare alta,—a crescut din viața sufletească însăși a poporului care o vorbește de veacuri. Autorii ei sunt masele anonime ale națiunii engleze, și acei reprezentanți autorizați,—involuntari dar firești,—ai geniului național care defilează în istoria literaturii engleze...

Limba unui popor e poate cel mai direct exponent al vieții sale complexe; ea oglindește exact mișcările sufletului și împrejurările vieții lui istorice.

Limba nu e un product artificial, creat de știința gramaticilor și filologilor ori de pedantismul școlilor și al academiilor; ea nu recunoaște alt izvor de inspirație decât sufletul poporului care-i dă viață. De multe ori *numai* ea poate răspunde la întrebările pe care istoria și sociologia le pun asupra organizărilor societăților din trecut.[1]

Limba engleză, — cu structura ei gramaticală teutonică, cu vocabularul ei latin mai cu seamă pentru sfera intelectuală, și german cu deosebire

[1] Cf. Otto Jerpersen, *Progress in Language*, Chap. I.

pentru cea emoţională, — poartă în ea mărturia atâtor veacuri de viaţă istorică a popoarelor care au trăit pe pământul Insulelelor Britanice.

Limba vorbită în Anglia e adusă de Anglo-Saxonii păgâni de pe ţărmurile continentale ale Mării Nordului în veacul al V-lea. In această limbă ei cântau vitejiile lui *Beowulf*, care le-a inspirat marele epos, ce în unele privinţi se poate compara cu poemele bomerice[1]; şi, după cinci secole, proza anglo-saxonă ajunge să fie consacrată într'o literatură bogată, nu lipsită de valoare artistică, pe timpul regelui Alfred[2]. Dar în veacul al XI-lea, Anglia încearcă o mare nenorocire naţională: îşi pierde independenţa, sub cucerirea normandă. Intreaga populaţie găsită în Insulă de cuceritori e despoiată în mod brutal de avutul său, şi vechea ei diferenţiare în clase sociale dispare, de oarece toţi învinşii sunt aruncaţi în starea robilor pământului[3].

Noua societate constituită are clasele de sus străine de limbă şi de neam.

Limba engleză urmează soarta celor care o vorbeau: din limbă literară de Curte, vorbită de o clasă cultă, învăţată în şcoli şi mănăstiri, păstrată într'o literatură scrisă, ea ajunge limba unor ciobani care, în ignoranţa lor, nu aveau

[1] Cf. W. P. Ker, *Epic and Romance*, p. 10 sq; p. 158 sq.
[2] Cf. Bernhard Ten Brink, *History of English Literature*, vol. I., p. 71 sqq.
[3] Cf. Alfred H. Welsch, *Development of English Literature and Language*, vol. I, p. 64 sqq.

alte mijloace de păstrare decât limba, urechea și memoria lor.

Limba nu-și urmează evoluția independent de soarta poporului care o vorbește, de aceia și limba engleză a fost degradată oarecum din rangul ei, caşi poporul cucerit. Unitatea ei ajunge deodată frântă în nenumărate dialecte rustice, care se întrec unele pe altele în corupția pronunțării cuvintelor și formelor gramaticale, desființând în scurt timp bogatul sistem al inflexiilor, ajuns prea complex și prea greu pentru niște crescători de vite.

Această nouă limbă engleză nu apare în literatura scrisă până în veacul al XIII-lea, iar atunci e de nerecunoscut. Deosebirea între ea și limba regelui Albert e mai mare decât între limba franceză și cea latină.

Limba veche engleză avea declinări și conjugări numeroase, număr dual, unsprezece forme pentru ajectiv, gen gramatical. Nimic din toate aceste în noua limbă: declinările desființate ca și conjugările, genul gramatical și numărul dual suprimate, iar bietul ajectiv rămas cu o singură formă din unsprezece[1].

*

După cum Englezul de după Cucerire, gonit la turma de vite a stăpânului, fu silit să-și

[1] Cf. T. R. Lounsbury, *History of the English Language*, pp. 244—255.

schimbe şi să-şi simplifice modul de viaţă, tot aşa, constrâns de mărginirea orizontului intelectual, el se văzu nevoit să părăsească şi să schimbe mult din aparatul greoiu şi încărcat al limbii lui de mai înainte.

Operaţia aceasta de simplificare a gramaticii limbii o face un popor de ţărani inculţi, dar plini de energia şi vigoarea primitivă caracteristică rasei anglo-saxone şi vieţii aproape de natură a ţăranilor.

Această tărie a caracterului poporului englez, străbate în limba lui şi rămâne până azi una din caracteristicile distinctive ale limbii engleze. După părerea competentă a lui Iacob Grimm:

„Dintre toate limbile moderne, nici una n'a „câştigat atâta vigoare şi n'a ajuns aşa de ro„bustă ca limba engleză, prin nerespectarea şi „călcarea vechilor legi fonetice şi părăsirea a„proape complectă a inflexiunilor. Nu este nici „o limbă vie care să se poată compara cu bo„găţia, vigoarea sa intelectuală şi concisiunea „ei în expresie".

Energia deosebită a limbii engleze se simte imediat în structura ei gramaticală, în predominarea caracterului monosilabic al lexicului, şi în accentul concentrat pe tulpina cuvântului de mai multe silabe.

Structura gramaticală a limbii engleze moderne e pur teutonică, — e opera *exclusivă* a poporului cucerit de Normanzi:

„Nici o picătură de sânge străin n'a întrat în

„sistemul organic al limbii engleze. Gramatica, „sângele şi sufletul limbii, — e tot aşa de pură şi „neamestecată caşi atunci când limba era vor„bită pe ţărmurile oceanului german", spune Max Müller.

Vocabularul limbii engleze însă suggerează dela început, contopirea a două limbi din două trunchiuri cu totul deosebite: german şi latin (francez). Acest aspect împestriţat şi unic pune dela sine unele întrebări istorice.

*

Când şi din ce pricină s'a făcut acest amestec?

Influxul cuvintelor franceze, în limba engleză, apare abia în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, şi e accelerat în prima jumătate a veacului al XIV-lea, când acest proces e oprit aproape deodată.[1]

Timp de două veacuri după Cucerire, limba supuşilor Engleji nu absoarbe deloc cuvinte din limba stăpânilor Normanzi. Inceputurile literaturii engleze din prima jumătate a veacului al XIII-lea, scrise într'o limbă cu caracter local, de nişte preoţi de ţară, sunt aproape complect lipsite de cuvinte de origină franceză[2]. Limba engleză modernă, cu triumful ei asupra dialectelor

[1] Cf. T. R. Lounsbury, *The History of the English Language*, p. 104.

[2] Cf. Layamon, *Brut;* Orm sau Ormin, *Ormium;* Richard Poor, *Ancren Riwle;* Robert of Glouster, *Chronicle of England,* (scrisă în a doua jumătate a veacului al XIII-lea,—prezintă acelaşi purism lexic).

locale şi cu complectarea lexicului prin elemente franco-normande, nu găseşte consacrarea literară până la Chaucer.[1]

Se poate spune că în cele două veacuri de după Cucerire, singura literatură naţională a Angliei e cea franceză. Limba care se vorbea la Curte şi în societatea cultă şi se întrebuinţa în şcoli şi în instituţiile statului era limba franceză. Limba engleză e dispreţuită, considerată aproape ca un stigmat social.

Normanzii cuceritori, caşi vechii Romani, introduseră un sistem de administraţie şi creară o atmosferă specială pentru desnaţionalizarea populaţiei găsite. Ei aveau de partea lor puterea dominaţiunii politice şi superioritatea culturală, adică: cele mai puternice mijloace de a asimila un popor cucerit. Stăpânirea lor a fost mai mult decât energică, a fost absolutistă şi impilătoare. Nu se poate spune că erau prea puţini, dimpotrivă: proporţia lor era cu mult mai mare decât a vechilor colonişti din ţările curerite de Romani, care, într'un timp mult mai scurt, reuşeau să asimileze populaţiile cucerite şi să le impună limba lor. Elementul francez sporeşte apoi necontenit în Anglia, după Cucerire, până în veacul al XIII-lea; şi se poate spune că Franţa întreagă apăsa asupra Angliei, de oarece aceste ţări nu erau de fapt deosebite. Mulţi dintre marii seniori feodali franceji aveau proprietăţi şi în

[1] A doua jumătate a veacului al XIV-lea.

Anglia, iar regele Angliei ajunsese să stăpânească trei cincimi din teritoriul Franței.

Cu toate aceste, puternica rasă a țăranilor englezi rămâne neatinsă în ființa ei etnică, și timp de două veacuri limba vorbită de ei nu admite nici cea mai mică invazie lexică străină.

Cât timp legăturile feodale cu Franța dădeau putere dominațiunii franceze în Anglia, populația engleză a trebuit să sufere viața umilită și cu orizont mărginit de supuși ai vechilor cuceritori Normanzi. Pentru viața lor simplă, limba redusă ce o vorbeau nu avea nevoe de cuvinte nouă[1]. Dar din veacul al XIII-lea, puterea dominațiunii

[1] John Wallis în *Gramatica Linguae Anglicanae* (1653), citată de Jespersen, face cel dintâiu observația,—de atunci de multe ori repetată de alții,—că în timp ce cuvintele pentru animalele vii: vacă, bou, viței, oaie, porc, mistreț, cerb, *(cow, ox, calf, sheep, pig, swine, boar, deer)* sunt teutonice în limba engleză, aceste animale apar cu nume franceze când carnea lor e întrebuințată pentru pregătirea bucatelor: *beef, mutton, pork, bacon, brawn, venison*. Wallis conchide de aici că stăpânii Normanzi lăsau țăranilor englezi grija de a crește vitele, dar nu le lăsau și carnea lor, pe care preferau să o mănânce ei. Jespersen explică această dublare a cuvintelor,—la început identice,—prin superioritatea *bucătăriei* stăpânilor franceji, ceia ce se dovedește prin foarte multe alte cuvinte de origină franceză, pentru sosuri și feluri de bucate. De asemenea cuvântul *breakfast*, care e masa simplă de dimineață a Englejilor, e de origină teutonică, în timp ce *dinner, supper* și *feast*, — mese bogate, — sunt de origină franceză. E de observat apoi că cuvintele referitoare la *plăcere, petrecere, repaos, vânătoare, jocuri de omorât timpul, îmbrăcăminte luxoasă* — sunt de origină franceză: ceia ce arată, desigur, că Normanzii trăiau mai bine decât Englejii, în timpul Cuceririi.

franceze în Anglia începe să scadă, din cauza perderii provinciilor şi domeniilor pe care Regele şi feodalii franceji din Anglia le aveau în Franţa. Pe de altă parte, odată cu scăderea apăsării de sus şi închegarea unei clase naţionale avute,[1] începe o mişcare de emancipare a poporului de jos, urmată de o colaborare a claselor sociale prin obţinerea libertăţilor publice, şi de o apropiere etnică între vechii cuceriţi şi cuceritori, pentru a rezista împotriva Franţei. Înainte de începerea războiului de o sută de ani, în Anglia, se născuse şi sentimentul libertăţilor publice şi sentimentul naţional, — ca popor deosebit de cel francez.

In această epocă turbure, cu perspective de schimbări adânci în istoria Angliei, soarta masei ţăranilor engleji[2] se schimbă: emanciparea şi lărgirea orizontului vieţii ei începe şi se desăvârşeşte foarte iute. Limba engleză înregistrează această epocă istorică prin absorbirea în orga-

[1] Feodalul normand din Anglia prefera să-şi arendeze moşia, împărţind-o la mai mulţi fermieri, în loc să o exploateze singur. „Acest obiceiu al cuceritorilor „de a-şi arenda pământurile oferi prilej acelora din„tre cuceriţi, care voiau să se îmbogăţească, să se „ridice la o situaţie egală cu a stăpânilor lor de „odinioară. Intrebuinţarea tot mai des a cuvintelor „fermă" şi „fermier", de prin veacul al XII-lea, a„rată cei dintâi paşi ai revoluţiunii ţărăneşti". (Alfred H. Welsch, *Development of English Literature and Language*, vol. I, p. 64.).

[2] „Oraşul englez era la început o porţiune din ţa„rină, unde lumea se întâmpla să se adune în număr „mai mare decât în alte părţi, fie pentru schimburi „de mărfuri ori pentru apărare". (*Op. cit.* vol. I, p. 56).

nismul ei a unui mare număr de cuvinte franceze, în secolul al XIII-lea și al XIV-lea.[1]

Cu toată confuziunea raporturilor politice dintre Anglia și Franța în epoca medievală,—confuziune care ștergea hotarele naturale dintre aceste două țări, — caracterul țăranului anglo-saxon pătrundea din ce în ce mai mult și dădea nota specifică caracterului viitorului popor englez modern.

„Fie în parte din cauza situației insulare a „Angliei, fie și din cauza vieții politice intense „care din perioada cea mai veche a însuflețit „pe locuitorii ei, în această țară s'a format de „mult un tip de caracter bizuit pe puterile „proprii care din epoci îndepărtate e în mod „esențial deosebit de cel obișnuit pe Continent, „—protivnic umilinților impuse de religie și mai „puțin supus fricilor ei bolnăvicioase. Ca ur„mare, superstițiile întunecoase, care au predo„minat pe Continent, și care au influențat atât „de tragic imaginația secolului al XV-lea și al „XVI-lea nu au încolțit în Anglia".[2]

Cât timp vechii Anglo-Saxoni au fost supuși și reduși la o viață simplă și incultă, ei și-au simplificat gramatica și au lepădat multe din cuvintele ce nu le erau trebuincioase, dar cât au păstrat din limba lor de înainte de Cucerire,

[1] Cf. T. R. Lounsbury, *History of the English Language*, pp. 51—81.
[2] Alfred H. Welsh, *Development of English Literature and Language*, vol. I, p. 73.

au păstrat curat şi cu îndărătnicie. Când au ajuns din nou stăpâni în ţara lor, pe care încep să o organizeze pentru o nouă viaţă, ei îşi complectează vocabularul limbii, treptat-treptat, cu cuvinte din limba foştilor lor stăpâni.

Limba engleză a triumfat în Anglia, nu limba cuceritorilor, pentru că poporul care a triumfat politiceşte a fost cel *anglo-saxon*, nu cel franco-normand [1].

Astfel poporul englez a putut rezista şi eşi la urmă victorios, mulţumită însuşirilor lui etnice. Dominaţiunea politică [1] şi superioritatea cul-

[1] Introducerea lexicului franco-normand în limba engleză e o nouă dovadă a teoriei lui Windish, care în scurt se poate rezuma: un popor, caşi un individ, nu amestecă limba străină pe care o învaţă, cu cuvinte din limba maternă, dar îşi amestecă limba lui maternă cu cuvinte din limba străină, mai cu seamă când consideră acea limbă ca superioară în cultură. In Anglia a triumfat poporul de jos cu limba lui engleză: de aceea limba engleză s'a amestecat cu cuvinte din limba franco-normandă. In Franţa şi Spania, Francii şi Goţii au fost desnaţionalizaţi. Ei au învăţat limba străină a triumfătorilor Romani, şi au învăţat-o fără să o amestece cu limba lor naţională: de aici lipsa cuvintelor france şi gotice în limba franceză şi spaniolă modernă. Pentru acelaşi motiv, cuvintele galice n'au străbătut în limbile engleză, franceză şi spaniolă, şi cuvintele daneze în limba franco-normandă din Normandia, măcar că Normandia a fost cucerită de Daneji. Tot astfel se poate explica şi lipsa cuvintelor dacice în limba noastră. Cunoscutul linguist Jespersen dă exemplu pe Frederick cel Mare, care scria cea mai pură limbă franceză, dar amesteca totdeauna limba lui maternă cu cuvinte franceze. Cam acelaşi lucru face orice Român care ştie franţuzeşte.

[1] Faptul că de obiceiu dialectul vorbit în capitală ajunge să se impună ca limbă literară a ţării întregi

turală sunt cei mai puternici agenți pentru a asigura triumful unei limbi, dar numai atunci când vigoarea poporului care aplică aceste mijloace de desnaționalizare a altuia e mai mare. Puterea de asimilare a poporului roman e uimitoare pe timpul Republicei, dar ajunge mult mai scăzută pe timpul Imperiului, deși Imperiul roman ajunsese la apogeul culturii și desvoltării sistemului său de dominațiune asupra popoarelor supuse.

*

Poporul englez cucerit de Normanzi nu era un popor barbar: el întemeiase cea dintâi civilizație printre popoarele creștine. Cele dintâi monumente literare apar în Anglia cu patru sute de ani înainte de La *Chanson de Roland*. Pe timpul lui Carol cel Mare școala din York avea reputație neîntrecută pe Continent: ea îi trimete Regelui franc pe marele învățat Alcuin; iar Beda „cel mai învățat om din lume", pe care Papa l-a chemat să-l consulte, era un călugăr englez, dintr'o umilă mănăstire din Anglia.

Cucerirea normandă intervine ca un accident în desvoltarea istorică a poporului englez, care, dacă îi oprește avântul timp de trei veacuri, în

---

dovedește același lucru. Acest fapt se poate observa și la noi. Dar un lucru care se poate observa numai la noi e, să zicem, *capitalizarea* limbii scriitorilor moldoveni din edițiile nouă ale scriitorilor vechi. Acest fenomen e foarte interesant și caracteristic, mai cu seamă din punct de vedere cultural.

schimb îi întăreşte puterea de viaţă prin acea vigoare pe care omul o adună în organismul lui, când trăeşte în strânsă legătură cu natura.

Iată de ce poporul englez poate să aibă, îndată după emanciparea lui politică, pe Chaucer, şi după o sută cincizeci de ani să producă cea mai bogată şi mai strălucitoare înflorire literară pe care a avut-o vreodată un popor, şi care a dat omenirii pe Shakespeare.

Ecoul Renaşterii italiene, şi schimbările profunde urmate în viaţa întregului Continent, după Revoluţia Franceză, au atins şi viaţa poporului englez. Limba engleză resimte aceste schimbări, prin nouă invazii de cuvinte străine de origină romanică în veacul al XVI-lea şi pe la sfârşitul veacului al XVIII-lea.[1]

*

Uşurinţa cu care Englezul împământeneşte în limba lui cuvintele străine aminteşte puterea caracterului lui de asimilare. De altfel, aceasta nu e singura suggestie de apropiere între limba şi caracterul poporului englez. Otto Jespersen, profesor la Universitatea din Copenhaga, cunoscut ca unul din marii linguişti ai timpului, dovedeşte, cu prudenţă ştiinţifică şi cu argumente scoase din o vastă erudiţie, legăturile fireşti ce există între unele caracteristice ale limbii en-

[1] Cf. T. R. Lounsbury, *History of the English Language*, pp. 175—180.

gleze și anumite însușiri sufletești ale poporului englez:

„Fără îndoială, e imposibil să caracterizezi o „limbă printr'o formulă; limbile, cași oamenii, „sunt prea complexe pentru a putea concentra „toată esența lor într'o expresie scurtă. Cu toate „aceste, este o expresie care îmi vine în minte „ori de câteori mă gândesc la limba engleză și „o compar cu alte limbi: îmi pare în mod po- „zitiv și hotărît *bărbătească:* e o limbă a unui „bărbat în putere și are foarte puțin copilăresc „ori femeesc în ea. Foarte multe lucruri contri- „buesc împreună să producă și să confirme a- „ceastă impresie: fenomene fonetice, gramati- „cale, lexice, cuvinte și construcții care se găsesc „și care nu se găsesc în limbă. Cel ce studiază „limba engleză adeseori își amintește de carac- „teristica scrisului de mână la poporul englez: „după cum femeia engleză, aproape totdeauna, „scrie într'un chip care în orice altă țară nu „poate fi decât scrisul mânii unui bărbat, în a- „celași chip limba engleză este mai bărbătească „decât oricare altă limbă din câte cunosc".

„Din punct de vedere fonetic, limba engleză „se poate caracteriza ca având energie bărbă- „tească, nu însă forță brutală"...

„Limba engleză are sobrietate în expresie... „Englezului nu-i place să se compromită arătân- „du-se prea entuziast ori prea descurajat, și ast- „fel limba lui ajunge sobră, prea sobră poate, ba „chiar rigidă când scopul e de a exprima emoții.

„E în această trăsătură un amestec curios de „ceva ce e considerat ca vrednic de laudă pe de „o parte, — dorinţa de a fi strict exact fără a „exagera ceva ori a promite mai mult decât poţi „ţinea, — iar pe de alta, de ceva ce e privit că „trebue să fie dezaprobat, — ideia că e ceva a„fectat, copilăros şi femeesc de a-ţi da pe faţă „sentimentele. Intră aici şi frica de a părea ri„dicul prin arătarea emoţiilor puternice...

„E de observat faptul: cât de puţine diminu„tive are limba engleză şi cât de rar le între„buinţează".

„Ordinea şi consecvenţa caracterizează stadiul „modern al limbii engleze... Lăudând consec„venţa limbii engleze însă, nu trebue să pierdem „din vedere faptul că, în cele mai multe cazuri, „în care logica faptelor ori a lumii exterioare „este în dezacord cu logica gramaticii, limba en„gleză este liberă de pedantismul îngust la „minte, care, în cele mai multe limbi, sacrifică „pe cea dintâiu pentru cea de a doua, ori face „pe oameni sfioşi de a vorbi sau scrie lucruri „care nu sunt strict gramaticale".

In privinţa jurămintelor, imprecaţiilor, exclamaţiilor injurioase şi injuriilor, acelaşi autor dovedeşte că „Englejii înjură mai puţin decât ce„lelalte popoare europene şi că expresiile în„trebuinţate în asemenea împrejurări sunt mai „inocente în Anglia decât în oricare altă ţară... „Nu poate fi îndoială că limba Englezului din „clasa mijlocie e mai puţin pătată de indecenţe,

„de orice fel, decât cea a Continentalului din „aceiași clasă". [1]

Astfel caracterul bărbătesc și tenace, stăpânirea de sine până la înăbușirea emoțiilor, — izvorâtă din același caracter tare al rasei, — lipsa trăsăturilor femenine, dar și a brutalității crude ori indecente, — însușiri atât de cunoscute ale caracterului englez, — Jespersen le găsește reflectate în structura intimă a limbii engleze.

*

Mai departe, autorul arată printr'un studiu foarte amănunțit al fenomenelor fonetice și lexice, cum limba engleză oglindește anumite raporturi din societatea engleză, stabilite prin spiritul democratic și pasiunea libertății individuale, atât de caracteristice poporului englez:

„Tendințele aristocratice ori democratice ale „unui popor adeseori se arată în limba lui. De „multe ori se spune, pe Continent cel puțin, că „tipica îngâmfare de sine a Englezului se arată „prin faptul că limba lui e singura în care pro- „numele personal de persoana întâiu se scrie cu „literă mare, în timp ce în alte limbi a doua „persoană e onorată de această distincție. Weise „merge până a spune că „Englezul, care, ca „stăpân al mărilor, se uită cu dispreț la restul „Europei, nu scrie nici un cuvânt cu literă mare

[1] Otto Jespersen: *Growth and Structure of the English Language*, pp. 2—12; p. 242.

„afară de scumpul *Eu*". Dar această afirmare „are ceva din calomnie. Dacă îngâmfarea de „sine ar fi fost cauza reală, pentru ce acest „pronume nu se scrie cu literă mare şi în alte „cazuri decât nominativul? Cauza pentru care se „scrie *I* (Eu) este mult mai nevinovată, adică: „obiceiul ortografic din evul mediu de a între„buinţa un j ori I, ori de câteori acest sunet era „izolat sau termina un cuvânt. Aşa că, din a„ceastă particularitate, nu se poate trage nici „o concluzie sociologică".

„Pe de altă parte, obiceiul de a se adresa u„nei singure persoane printr'un pronume plural „a fost cu siguranţă, la început, semnul unei ten„dinţi spre deosebirea de clasă. Obiceiul a por„nit dela împăraţii romani, care obligau lumea să li se adreseze ca la unele fiinţi de o valoare „mai mare decât un singur om; şi curtenia fran„ceză a propagat acest obiceiu, în evul mediu, „în toată Europa. In Anglia, caşi în alte ţări, „acest pronume plural (*you, ye,* voi, dumnea„voastră) mult timp a fost semnul unui respect „deosebit: se întrebuinţa faţă de persoane supe„rioare ori străine; *thou* (tu) arăta sau inferiori„tatea persoanei adresate, ori familiaritatea sau „chiar intimitatea şi afecţia între cei care vor„besc. Limba engleză e singura limbă care a „scăpat de această deosebire nefolositoare; ea a „obţinut singurul chip de a se adresa cuiva în „mod demn de un popor care respectă dreptu„rile elementare ale fiecărui individ. Acei care

„regretă că n'au un pronume pentru raporturile „intime și afectuoase și care se gândesc cât de „drăguț e în alte limbi, când, de exemplu, doi „amanți trec dela *vous* la familiarul *tu*, să nu „uite că nici o limbă nu are un pronume ex- „clusiv pentru relațiunile intime. Acolo unde „ambele forme ale pronumelui trăesc, *tu* este „foarte adeseori, cele mai de multe ori poate, în- „trebuințat fără iubire reală, mai mult chiar „ca semn de dispreț și de francă injurie. Pe lângă aceasta, e de multe ori greu de a alege „între amândouă formele: uneori cineva se poate „simți jignit de tonul prea familiar, alteori de „tonul prea distanțat".

„Limba franceză e ca o grădină artificială, stil „Ludovic al XIV-lea, pecând limba engleză e „ca parcul englez, care se întinde fără a arăta „un plan definit, și în care ți se permite să te „primbli în toate părțile după propriul tău gust, „fără să-ți fie frică de severul guardian, că te va „sili să respecți regulamentele riguroase. Limba „engleză n'ar fi fost ceia ce este dacă Englejii „n'ar fi deprinși, de veacuri, cu respectul liber- „tăților individuale, și dacă oricine n'ar fi fost „liber să-și deschidă căi nouă".

„Aceasta se vede de asemenea și în vocabu- „lar. Cu toate sforțările multor scriitori de înaltă „valoare literară, Englejii niciodată n'au su- „ferit să se institue la ei o Academie ca cea fran- „ceză, ori ca cele italiene, care aveau ca scop „principal regularea vocabularului, așa că orice

„cuvânt ce nu se găsea în dicţionarele lor, era „considerat ca nedemn de a fi întrebuinţat în „literatură. In Anglia fiecare scriitor este, şi tot- „deauna a fost, liber de a-şi lua cuvintele de „unde voeşte, fie din stocul obişnuit al cuvin- „telor întrebuinţate în viaţa de toate zilele, fie „din dialecte ori autori vechi, sau din alte limbi „moarte ori vii. Urmarea este că dicţionarele „engleze cuprind un număr mai mare de cu- „vinte decât ale oricărui alt popor şi că ele pre- „zintă un tablou variat de cuvinte, din cele patru „părţi ale globului pământesc". [1]

Creşterea lexicului englez nu este numai un semn de putere de viaţă a limbii engleze în sine; [2] ea arată puterea de expansiune a popo-

[1] Otto Jerspersen: *Growth and Structure of the English Language*, pp. 235—246; pp. 15—16.

[2] Uşurinţa şi libertatea cu care limba engleză primeşte cuvinte din alte limbi pentru a-şi îmbogăţi vocabularul, aminteşte curajul rasei de a se avânta în regiuni necunoscute, pentru a-şi îmbunătăţi viaţa şi a deschide drumuri nouă expansiunii naţionale; iar puterea de fertilizare ce capătă cuvântul străin introdus aminteşte puterea de propăşire a regiunilor colonizate de Engleji. In adevăr: cuvântul *mutin*, în limba franceză a dat două cuvinte derivate; introdus în limba engleză, a dat zece derivate. Cuvântul *clique*, în limba franceză a rămas sterp; în limba engleză a dat unsprezece alte cuvinte. Din cuvântul *due*, Francezul n'a derivat nici un cuvânt; Englezul a format opt cuvinte. Dryden, unul din marii scriitori şi mai cu seamă unul din marii constructori ai limbii engleze moderne, exprimă foarte plastic capacitatea limbii engleze de a înghiţi cuvinte din alte limbi: „Eu negociez şi cu cei vii şi cu cei morţi pentru îmbogăţirea limbii noastre materne". Unele cuvinte străine din limba engleză încă nu sunt fixate în vor-

rului englez însuși. Următoarea tabelă comparativă a răspândirii deosebitelor limbi moderne e foarte suggestivă (Cifrele din coloana limbilor reprezintă datele statistice în milioane):

Anul	L. engl.	L. gem.	L. rusă	L. fr	L. span.	L. ital.
1500	5	10	3	12	8½	9½
1600	6	10	3	14	8½	9½
1700	8½	10	15	20	8½	11
1800	40	33	31	31	26	15
1900	123	80	85	52	58	54

Urmărind istoria desvoltării limbilor, din punct de vedere *strict filologic*, următoarea constatare apare evidentă: „In general limbile evoluează „dela flexiunea polisintetică, prin aglutinare, la „izolarea fără flexiune". Autorul însuși găsind această propoziție prea tehnică și prea greoae adaugă: „Dar poate e de preferat a formula a„ceiași idee astfel: *Evoluția limbii arată o ten„dință progresivă dela conglomerațiile neregu„late și nedespărțibile spre elemente scurte ce „se pot combina liber și regulat*".[1]

Legea cuprinsă în aceste două formule,—din care e greu de spus care e mai greoae,—pune implicit limba engleză în fruntea tuturor limbi-

bire, — trăesc însă sub o formă hotărâtă numai în limba scrisă. Astfel Muray povestește că la o întrunire de savanți a auzit cuvântul *gaseous* pronunțat în șase chipuri. Cuvintele *hegemony* și *phtisis* se găsesc în dicționare pronunțate în nouă feluri.

[1] Otto Jespersen: *Progress in Language*, p. 127.

lor europene, din punct de vedere al structurii ei filologice: căci caracteristicile ei esenţiale şi distinctive sunt tocmai monosilabismul şi lipsa inflexiunilor.

Privită ca document al psihologiei naţionale, limba unui popor e un index al vieţii lui, şi istoria formării şi desvoltării ei nu e decât un capitol al istoriei. Formele cuvintelor, schimbările fonetice, construcţiile gramaticale nu sunt decât un limbaj special prin care poporul însuşi îşi povesteşte viaţa trăită.

E drept, însă că acest limbaj uneori e încurcat ca un oracol şi dă loc la interpretări deosebite, ba chiar contrarii. Vina însă desigur nu e a poporului: el e singurul istoric care nu greşeşte când îşi povesteşte istoria.

*

Mai complexe încă şi mai cuprinzătoare sunt documentele sufleteşti cuprinse în literatura unei ţări. Nimic mai personal decât opera unui scriitor. Cu toate aceste, istoria literaturii unui popor nu e un studiu biografic ori bibliografic, ci e însăşi istoria caracterului lui naţional. Cu cât personalitatea scriitorului e mai puternică, cu atât el pătrunde mai adânc înţelesurile vieţii şi ajunge astfel mai trainic şi mai *reprezentativ*.

Un geniu, fie el cât de personal, spune Renan, întotdeauna aparţine unei epoci şi unui popor, chiar atunci când reacţionează împotriva epocii în care trăeşte şi a poporului din care face parte.

„Fiecare e cetățeanul unei epoci tot așa ca și al „unei țări", e formula mai concisă a lui Goethe.

Oricât de variate ar fi personalitățile scriitorilor și oricât de deosebite sau de puternice ar fi influențile străine și spiritul trecător al epocilor, filiația sufletească a poporului se continuă peste veacuri în tot ce merită numele de literatură,— și face din toate aceste opere izolate, un singur document omenesc: biografia sufletului național al poporului însuși.

Un scriitor de spirit, englez, a spus că în literatură totul e adevărat afară de nume și date, iar în istorie nimic nu e adevărat afară de nume și date. Sfidarea aceasta aruncată istoriei, cu tot sofismul ei (căci cuvântul „adevărat" e întrebuințat cu două înțelesuri deosebite), nu e numai un paradox, dar e și o caracterizare. Istoria urmărește adevărul obiectiv, autenticitatea faptelor, — fotografiarea lor, dacă cuvântul se poate primi; pecând literatura artistică nu cere decât sinceritatea în simțire și putere de suggestie în expresie, din care se naște misterioasa ei însușire de evocare a vieții. Istoricul povestește, literatul face o confesiune. Pe istoric îl controlăm cu izvoarele autentice, pe literat cu propria noastră simțire. Dacă scrisul lui ne răscolește sufletul și ne face să trăim cu toată personalitatea noastră, atunci e scriitor adevărat; dacă nu reușește să ne dea *iluzia... unei vieți reale,* cu toată redarea exactă a *realității,* el nu e decât un fotograf,—oricât de *frumos* și-ar încadra fotogra-

fiile. Literatura adevărată e făcută din *viaţă*, şi chiar când reprezintă „un colţ de natură", ea trebue „să-l treacă printr'un temperament", — nu printr'un aparat fotografic *realist*. Pe orice operă literară *trebue* să se poată pune ca etichetă cuvintele lui Musset: *C'est moi qui ai vécu...*

Dar legături misterioase prind sufletul scriitorului de sufletul poporului în a cărui limbă el îşi spune *viaţa lui personală*, şi legăturile sunt atât de organice, încât el ajunge reprezentantul firesc al acelor milioane de simţiri care vibrează în acelaşi *tempo* cu al lui. Astfel, opera unui scriitor se naşte din viaţa lui personală, dar nota ei fundamentală capătă amploare numai prin acele nenumărate armonice care îi măresc ecoul în încăperile infinite ale timpului.

Istoria şi ştiinţa ne dau comunicări de fapte şi explicaţii de raporturi,—adică cunoştinţi unilaterale. Dincolo de domeniul lor se întinde domeniul tainic al literaturii, unde ochiul nu vede decât iluzii,—dar iluzii curioase care ne fac să simţim natura intimă a lucrurilor şi înţelesul real al vieţii mai mult decât toate povestirile istoriei şi explicările ştiinţii.

In adevăr: ce ne va face să simţim mai adânc şi mai complex impresia unei zile frumoase de vară?

Datele termometrice şi barometrice ale unui observator meteorologic ori frumoasele versuri din *Vara* lui Coşbuc?

Priveam fără de țintă'n sus —
Intr'o sălbatecă splendoare
Vedeam Ceahlăul la Apus,
Departe'n zări albastre dus.

. . . . . .

Și ca o taină călătoare
Un nor cu munțele vecin
Plutea 'ntr'acest imens senin.

Și n'avea aripi să mai sboare!
Și tot văzduhul era plin
De cântece ciripitoare.
Privirile de farmec bete
Mi le-am întors către pământ —
Iar spicele jucau în vânt.

. . . . . .

In lan erau feciori și fete,
Și ei cântau o doină'n cor.
Juca viața'n ochii lor
Și vântul le juca prin plete.
Miei albi fugeau către izvor
Și grauri suri sburau în cete.

De unde cetitorul generațiilor viitoare va înțelege mai bine și mai în întregime viața societății descrise de Caragiale? Din paginile numeroșilor noștri istorici, ori din operele marelui nostru scriitor?

Și oare descrierile stepelor rusești de Turgheniev și Gogol nu sunt mai suggestive decât

datele precise ale tuturor geografilor şi botaniştilor, care le-au studiat?

Istoria şi ştiinţa se adresează la o facultate a noastră; literatura adevărată pune în mişcare *omul* întreg, pentru că în ea stă închisă o viaţă *trăită*, cu puterea misterioasă de a vibra din nou ori de câteori un suflet în stare să o înţeleagă se apropie de dânsa.

Istoria relatează faptele unui popor; literatura, — marea literatură, — te întroduce în viaţa lui intimă. Aici simţi, cu fiorul *realităţii*, bucuriile şi durerile, aspiraţiile şi idealurile generaţiilor care au trăit odată.

*

Trecând oricât de nesistematic şi de grăbit prin literaturile popoarelor, impresii şi caracterizări deosebite se lămuresc şi se clasifică de la sine ca şi acele ce se capătă din călătorii prin ţări străine. Deosebirile între popoare le poţi vedea trecând peste hotarele ţărilor, deosebirea între epoci n'o poţi simţi decât păşind peşte graniţile vremurilor.

Pentru întâia călătorie ai nevoe de... multe, pentru a doua numai de un bun volum de literatură. După cum, prin mijlocirea muncii câtorva generaţii, călătoriile prin ţări străine se pot face azi uşor şi sistematic, tot aşa mulţumită hărniciei şi priceperii *studioşilor*, *literaturile* străine sunt sistematizate şi *selectate* în colecţii

reprezentative care-ți arată direcțiile căilor[1] pe care voești să le străbați.

Nu trebue să fii adânc cunoscător al literaturii franceze, și e destul să fii familiarizat cu literatura engleză, ca să simți deosebirea caracteristică ce există chiar și în stilul celor două literaturi, — căci stilul se deosebește nu numai de la om la om și dela epocă la epocă, dar și dela popor la popor.

Stilul nu e decât *un aspect* al *fondului* în literatură; aderența între *formă* și *fond* e atât de organică încât orice încercare de separație ucide *viața* operei literare însăși. Definiția lui Buffon, dată stilului, va rămânea veșnic adevărată. Carlyle, într'o limbă mai vulgară dar mai plastică și mai suggestivă, exprimă aceiași idee când spune că stilul nu e surtucul scriitorului ci pielea lui.

Există desigur o știință și o tehnică a scrisului, și un studiu al acestei tehnici, cu care literatura nu trebue însă să se confunde. Sunt cunoscători abili și savanți ai acestei tehnici, care însă nu pot izbuti decât să contrafacă opere literare; iar pe de altă parte sunt literați adevărați

[1] Pentru literatura engleză, între altele, sunt bunele colecții ale Prof. Henry Morley, *Library of English Literature*, 5 vol. in-folio. Multe lămuriri critice se pot căpăta din cele 11 vol. in-octavo ale aceluiași autor, — *English Writers*. Pentru proza engleză, sunt foarte bune de asemenea colecțiile lui Herny Craik, 5 vol. in-quarto, în care pot folosi mult și luminoasele „Introduceri" ale marelui istoric literar G. Saintsbury.

care nu posedă această dexteritate: numele lui Balzac şi Tolstoi vin desigur pe buzele cetitorilor. Lângă ei s'ar putea pune chiar şi numele lui Shakespeare şi al lui Carlyle,—dacă luăm în seamă stilul „babilonic", din opera lui principală *Sartor Resartus*, care totodată e şi una din cărţile mari ale literaturii universale.

Fără îndoială că nici o literatură nu dovedeşte o atât de perfectă ştiinţă a scrisului ca literatura franceză: stilul, în acest înţeles, pare un dar natural al poporului francez. El nu numai că dă strălucire şi farmec deosebit operelor de adevărată valoare literară, dar reuşeşte să insufle o viaţă trecătoare şi scrierilor care n'au ce căuta în literatură, — şi care trec ca atare mai cu seamă în *ţările tinere*...

Tehnica a progresat în toate industriile şi'n toate artele, dar desigur tehnica, în arta scrisului, n'a ajuns nicăeri la acel grad de perfecţie la care a ajuns în Franţa. Insă după cum perfecţionarea tehnicii în industrie a contribuit nu numai la îmbunătăţirea ei, ci a dat şi posibilitatea falşificării şi imitaţiilor produselor naturale, tot aşa în artă, perfecţionarea tehnicii poate îngădui şi celor nechemaţi... să *pastişeze*. Astfel s'a creat industria artelor. Ca să fii artist, trebue, în primul loc să ai talent, — să pui viaţă în opera ta; ca să fii fabricant de artă trebue să cunoşti tehnica. Care elev din şcolile de Arte-Frumoase de azi nu ştie mai multă tehnică a

picturii decât maeștrii Renașterii? Și, desigur, desemnează mai bine decât ei.

Tehnica scrisului poate ajuta în *a da o formă fondului*, dar poate servi și pentru a ascunde lipsa acestui fond. Dela *distanță* o statue bine poleită se poate confunda cu una turnată în aur masiv... și cât de neegală e valoarea lor! Timpul însă roade poleiala și gipsul fără valoare iesă la suprafață.

*

Stilul, în literatura franceză, excelează mai cu seamă prin însușirile lui intelectuale și estetice.

Poți lua, la întâmplare, o carte franceză pentru a găsi în ea exemple de claritate și preciziune, muzică în cuvinte, grație, armonie și fluență în fraze, farmec în spirit. De umlte ori îți atrage atenția și puterea de suggestie, dar nu tot atât de adeseori te impresionează puterea, energia și acea căldură care se ridică din credința adâncă a sufletului și dă tonalitatea emoțională stilului.

In toate manifestările vieții lui, poporul francez se deosebește prin superioritatea gustului său estetic. Simțul proporției, al armoniei, al perspectivei, al combinării culorilor... apare încă mai evident la poporul francez când îl compari cu poporul englez. Cine a fost în Londra anul trecut, pe timpul serbărilor încoronării, a avut prilejul să observe multă lipsă de gust în arta decorativă și în combinația culorilor.

In *Notes sur l'Angleterre*, Taine vorbește de

lipsa de estetică a statuilor din Londra, şi compară statuia lui Nelson din Trafalgare Square cu un guzgan într'o prăjină. Dacă Taine ar putea vedea piaţa numită *George Square* din Glascow, desigur că s'ar declara încântat de statuia lui Nelson din Londra. Pe o suprafaţă de câţiva metri pătraţi, închisă priveliştii în trei părţi de zidurile clădirilor înalte, sunt ridicate treisprezece statui. In mijlocul tuturor se ridică o înaltă columnă dorică, care, prin asemănarea ei cu un obişnuit furnal de fabrică, pare a simboliza caracterul industrialului oraş al Angliei. Pe vîrful columnei, ce priveşte peste acoperişul caselor, e aşezată statuia lui Walter Scott. Numai cei din mansardele caselor vecine pot să-i vadă faţa. După atitudinea corpului pare că se uită mirat în jos la regina Victoria, care călăreşte atât de disgraţios pe lângă piedestalul înalt al marelui scriitor. Celelalte statui, prea îngrămădite, ies la marginea trotuarului, şi, având zidul caselor în faţă, regretă desigur că nimeni nu le poate ceti expresia figurii dela distanţa cerută de perspectiva artistică. Singur Robert Peel, stând la deschiderea unei străzi, poate fi înţeles din privire pentru ce ţine o mână ridicată.

Lipsa de gust a statuilor din Londra nu poate fi întrecută decât de acel cortej funerar în marmoră albă, aşezat pe două rînduri atât de simetrice, pe Aleea Victoriei din Berlin. Şi, o culme îmi vine în minte: nu ştiu care împărat german, ne mai găsind nume de generali care să nu fi

fost eternizate în bronz pe străzile și pieţele Potsdamului, a ridicat manechine îmbrăcate în uniforme cu coifuri pe capete fără feţe.

*

Anglia are stiliști, dar desigur nu în calităţile pur estetice ale stilului trebuesc căutate însuşirile literaturii engleze. Lipsa acelui gust estetic, pe care-l găsim atât de ascuţit la poporul francez, e un deficit naţional şi caracteristic al poporului englez. Ceia ce caracterizează stilul literaturii engleze e ceia ce caracterizează întreaga viaţă a poporului englez: însuşirile morale, nu estetice. Energia, vigoarea, acel curaj de a spune lucrul direct şi simplu, seriozitate adâncă până în a alunga spiritul, simţ metafizic... tot ce caracterizează sfera unei lumi sufleteşti morale: aceste sunt compensaţiile, dacă nu chiar cauzele, lipsei de gust estetic, în înţelesul precizat.

Concepţia literară, pe care scriitorii engleji o ilustrează în mod firesc prin operele lor şi criticii o formulează prin teoriile lor, e mai strânsă de fondul moral şi adânc al vieţii decât de aspectul ei estetic.

Un adânc cunoscător al literaturii engleze, studiind opera poetului Langland, face o digresie foarte luminoasă asupra caracteristicilor literaturii poporului englez:

„Pentru acei care cred că forma este singura „parte importantă a poeziei, Langland abia pare „să fi fost un poet; dar în orice caz el a avut

„în mare măsură acele calităţi care au contri-
„buit atât de mult să facă Anglia şi literatura
„ei mare. Căci geniul naţional englez e mai mult
„religios şi moral, decât artistic. El excelează
„nu pentru că are dispoziţie pentru fraze fru-
„moase, ori pentru artificiul stilului, ori o plă-
„cere deosebită în căutarea frumosului pentru
„frumos, ci pentrucă priveşte viaţa cu curaj şi
„în mod serios, şi se sileşte în mod cinstit să afle
„ce este ea şi ce înseamnă. Sunt puţini flecari
„(triflers) printre scriitorii de geniu ai Angliei;
„şi, de obiceiu, cei mai mari—Spencer, Milton, Bu-
„nyan, Wordsworth, Tennyson, Carlyle, Ruskin,
„Browning—sunt predicatori, oameni profund se-
„rioşi, preocupaţi de propagarea unei învăţături.
„Insuşi Shakespeare, deşi învăţătura lui pare să
„fie mai puţin clară, este, chiar în spiritul şi rî-
„sul lui, tragic de serios şi profund moral. Ori-
„care sunt lipsurile lui Langland ca artist, oricât
„de aspru, nearmonic şi neegal e versul lui, el tre-
„bue pus totuşi în acest grup nemuritor, prin vir-
„tutea seriozităţii sale morale, pasiunea sa pentru
„dreptate, tenacitatea sa în urmărirea scopului".

„Este o putere în el; cu toată neîngrijirea
„versurilor lui, vigoarea caracterului lui ne stă-
„pâneşte; avem în faţă un om care gândeşte şi
„ne face să gândim, care simţeşte şi ne face să
„simţim, care vede şi ne face să vedem".[1]

---

[1] Henry S. Pancoast, *An Introduction to English Literature*, pp. 131—132.

Înțelesul adânc al vieții e temelia literaturii engleze; nu urmează de aici însă că înfățișarea artistică a literaturii n'are importanță esențială. Puterea ei însă de viață și de trăinicie izvorește din însăși viața omului.[2] Tennyson, întrebat odată să-și dea părerea asupra teoriei „artă pentru artă", a răspuns că nu cunoaște altă artă decât *arta pentru om.* Carlyle nu admite nici poeziei libertatea de a se emancipa de legăturile adânci cu viața, de aceia o definește „cugetare muzicală"; iar marele critic Mathew Arnold,—Sainte-Beuve al Angliei,—îi aplică și el definiția generală pe care a dat-o literaturii și care astăzi e admisă de criticii mari de artă din Anglia:

„Poezia este în fond o critică a vieții; mări-
„mea unui poet stă în aplicarea puternică și fru-
„moasă a ideilor la viață — la întrebarea: Cum
„să trăim? Adeseori morala e tratată într'un

---

[2] Browning e considerat ca unul din cei mai mari poeți ai Angliei; cu toate aceste, în multe din poeziile lui, e atât de obscur că aproape nu poate fi înțeles. Un poem ai lui, înainte de a-l publica, l-a dat d-nei Carlyle să-l cetească. D-na Carlyle l-a cetit într'o noapte și a doua zi, înapoindu-l poetului, îi spuse că e admirabil din toate punctele de vedere, dar îl roagă să-i dea o lămurire: „Numele eroului e al unei cărți, al unui oraș ori al unui cine"?

Obscuritatea cunoscută a poetului n'a descurajat pe Engleji, ci i-a făcut să întemeeze o societate literară, încă pecând poetul trăia,—pentru explicarea poeziilor lui. Într'o zi un cetitor al poetului adresându-i-se pentru a fi lămurit asupra înțelesului unei poezii, Browning luă poezia, o ceti, și apoi îi spuse: „Nu pricep, adresează-te la Societatea Browning".

„chip îngust şi falş; e legată cu sisteme de gân-
„dire şi de credinţă care au trăit; e căzută în mâ-
„nile pedanţilor şi traficanţilor de profesie; a-
„junge plicticoasă pentru unii din noi. Uneori
„simţim plăcere chiar în o poezie de revoltă îm-
„potriva ei; în o poezie care şi-ar putea lua ca
„motto: „Hai să ne desdăunăm în cârciumă de
„timpul pe care l-am pierdut în moschee". Ori
„ne place o poezie indiferentă faţă de morală;
„ori o poezie în care conţinutul poate să fie ori-
„care, numai forma să fie îngrijită şi elegantă.
„Ne înşelăm în fiecare caz; şi cel mai bun mij-
„loc de prevenire a greşelei noastre este să lăsăm
„mintea noastră să cerceteze marele şi cuprinză-
„torul cuvânt *viaţă* până ce vom ajunge să pă-
„trundem în înţelesul lui. O poezie de revoltă îm-
„potriva ideilor morale e o poezie de revoltă îm-
„potriva *vieţii;* o poezie de indiferenţă faţă de
„ideile morale este o *poezie de indiferenţă faţă*
„*de viaţă*".

Concepţia, sau chiar instinctul, unei legături strânse dintre literatură şi viaţa naţională a maselor poporului a ferit pe scriitorii engleji să-şi îngusteze orizontul, sau să-şi piardă independenţa faţă de patronii încoronaţi.

Semnul peceţii poleite a unei literaturi de Curte ori de clasă restrânsă, rafinată, în general, lipseşte din literatura engleză. De obiceiu ea se adresează marelui public. Acest lucru a făcut pe un scriitor german să spună că literatura en-

gleză e cea mai națională dintre toate literaturile, dela nașterea lui Hristos până azi.

Același spirit al rasei anglo-saxone, care a născut libertățile publice și a ridicat libertatea de conștiință la dogmă de credință, mai presus de existența statului, a pătruns și în literatura engleză.

Prestigiul literar nici al unui scriitor englez nu s'a putut transforma într'o tiranie literară, așa cum s'a întâmplat cu Boileau în Franța, al cărui spirit aproape două sute de ani a impus sclăvia pseudo-clasicismului scriitorilor franceji. Incercarea lui Pope n'a izbutit, și autoritatea Academiilor asupra formațiunii limbii e un lucru necunoscut în Anglia.

Apoi servilismul de Curte, ca al strălucitoarei mișcări literare franceze de pe timpul Regelui-Soare, n'a pătat niciodată o mișcare literară din Anglia. Inflorirea literară franceză de pe timpul lui Ludovic al XIV-lea se sprijinea pe un cerc mult mai restrâns decât mișcarea literară din Anglia, din timpul Elisabetei. E clar că publicul lui Corneille și Racine nu putea să fie atât de numeros ca auditorul lui Shakespeare. Se poate spune, comparând aceste două istorice mișcări literare, că cea din Anglia a fost mai independentă și mai democrată, cu rădăcini mai adânci și în sufletul omului și în al poporului; pe când cea din Franța nu poate fi caracterizată prin aceste însușiri, deși a fost desigur mai rafinată și mai disciplinată de regulele clasicismului lui Boileau.

Libertatea de spirit a literaturii Renaşterii engleze faţă de Curte se vede şi din faptul că Shakespeare aduce pe scena teatrului pe regii din dinastia domnitoare, — pe însuşi tatăl reginei, — şi nu-i cruţă în faţa publicului. In Franţa, până după Marea Revoluţie, nici un rege al Franţei n'a apărut pe scenă.

Dar Shakespeare nu este mai curajos decât înaintaşii lui. Henry of Bracton, Justiţiar al Angliei sub Regele Henric al III-lea,—în însemnata şi caracteristica sa operă scrisă pe la jumătatea veacului al XIII-lea, —[1], defineşte astfel rolul Regelui:

„Regele nu trebue să se supună nimănui afară „de lui Dumnezeu şi Legii, căci legea îl face „rege. Prin urmare regele să dea legii ceia ce „legea îi dă lui: stăpânire şi putere, căci nu e „rege acolo unde voinţa şi nu legea conduce" [2].

In veacul al XIV-lea, „poetul poporului", Wiliam Langland, considerat ca unul din cei mai mari scriitori ai Angliei, nu cruţă în celebra lui satiră alegorică *(The Vision of Piers Plowman)* autoritatea Statului [3].

---

[1] Cea dintâi carte despre legile şi obiceiurile engleze e a lui Ralph Glanville, Prim Justiţiar al Angliei sub regele Henric al II-lea. A fost scrisă în a doua jumătate a veacului al XII-lea, şi tratează despre procedură şi despre câteva principii pe care se bazează legile. Aparitia literaturii legiste de atât de demult e caracteristică pentru poporul englez.

[2] Cf. Henry Morley, *A First Sketch of English Literature*, p. 82.

[3] *Ibid.*, p. 132.

In același secol, „moralul Gower", cunoscutul poet contemporan și prieten al lui Chaucer, în cel mai bun poem al lui *(Vox Clamantis)*, nu se sfiește să adreseze regelui Richard al II-lea, versurile:

„Fii liber, o rege, de păcatul lăcomiei, alungă „inerția și împotrivește-te ispitelor cărnii, și cu „bărbăție ține-te pe drumul cel drept" [1].

Faimoasa *Utopia,* opera cu reputație universală a lui Thomas Morus, scrisă pe la începutul veacului al XVI-lea, nu-i decât un atac travestit al Cancelarului Angliei împotriva Regelui Henric al VIII-lea [2].

*

Brandes, vorbind de marii scriitori englezi din veacul trecut, arată că, toți, afară de Keats, — care a murit însă la vrâsta de 25 de ani, — au fost nu numai luptători pentru idealuri sociale, dar chiar oameni de partid. Apoi el observă că, importanța chestiilor pur literare (ca meritele respective ale Clasicismului și Romantismului), deslipite de înțelesul *vieții* însăși, n'a fost atât de mult exagerată în această epocă în Anglia, cum a fost în Germania, Danemarca și Franța. Aceste fapte, Brandes le explică prin „practicitatea națională" a poporului englez.

Desigur însă că această „practicitate națio-

[1] Cf. Henry Morley, *A First Sketch of English Literature,* p. 142.
[2] *Ibid.,* p. 232.

nală" are un înţeles mai adânc, şi apare, după cum am văzut, sub diferite înfăţişări, în deosebitele forme de viaţă ale poporului englez.

„De asemenea e multă fantezie în lucrurile „practice ale poeţilor engleji; dar desigur e mai „multă practicitate în morala lor şi în atitudi„nea lor faţă de viaţă decât la poeţii altor „popoare. E mai mult bun simţ în operele lor. „Toţi, fără excepţie, se deosebesc prin o pu„ternică *dorinţă de dreptate.* Wordsdworth o „moşteneşte dela Milton; Campbell, Byron şi „Shelley o simt intuitiv, şi sunt gata prin pu„terea simţirii lor să sfideze lumea. Acest sen„timent nu joacă nici un rol în viaţa marelui „înaintaş german al lui Byron—Goethe, nici în „a mult înzestratului său urmaş francez, — „Musset. Nici unul din aceşti doi n'a chemat „vreodată monarhi ori guverne înaintea tribu„nalului dreptăţii" [1].

H. Morley, analizând poemul lui Gower, — *Vox Clamantis,* — spune că în el:

„Auzim vocea care se sileşte prin întreaga „literatură a poporului englez, să sprijinească „dreptatea şi să lupte împotriva nedreptăţii".[2]

Dar interesante şi desigur foarte caracteristice sunt rîndurile citate de Brandes din scrierea poetului Shelley, *Speculations on Morals:*

---

[1] George Brandes, *Naturalism in England,* Chap. II. p. 14.

[2] Henry Morley, A *First Sketch of English Literature,* p. 142.

„Dacă un om stăruește să întrebe *pentru ce* „trebue să contribue la fericirea omenirii, el „cere un motiv matematec ori metafizic pentru „o acțiune morală. Absurditatea acestui scepti- „cism este mai puțin aparentă, dar nu mai „puțin reală decât cererea unui motiv moral „pentru un fapt matematec ori fizic."

Aceste cuvinte ale etereului Shelley nu formulează o doctrină morală, ci arată o stare sufletească, un mod de simțire al celui mai mare poet englez, poate nu numai din veacul al XIX-lea.

Sentimentul libertății, atât de bărbătește și de covârșitor întrupat în opera literară a lui Byron, e caracteristic întregii literaturi engleze. Ne-am putea întreba: care dintre scriitorii mari ai Angliei n'a ridicat imnuri libertății? Cuvintele lui Wordsworth: „Trebue să fim liberi ori să murim, noi care vorbim limba pe care o vorbea Shakespeare", răsună în toată literatura engleză, dela Chaucer până azi.

„Nici un popor nu e atât de pătruns de sen- „timentul neatârnării personale ca poporul en- „glez... Transmiterea acestei independenți în li- „teratura engleză a făcut, în momente hotărâ- „toare, din arta ei o artă de caracter („Charac- „ter-art"); și în perioada de care ne ocupăm „(secolul al XIX-lea), această calitate par- „ticulară produce în realitate noua mișcare în „literatura Europei" [1].

[1] George Brandes, *Naturalism in England*, Chap. II. II. p. 11.

Sentimentul naturii e de asemenea una din vechile caracteristice esenţiale şi evidente ale literaturii engleze. El se găseşte în mare măsură în literatura semipăgână a Anglo-Saxonilor din veacul al VIII-lea, şi stăpâneşte atât de puternic pe marele reprezentant al literaturii engleze din acel veac: — pe *Cynewulf*[1]. Poeţii engleji, spune Brandes, toţi fără excepţie, sunt observatori, iubitori, adoratori ai naturii"[2]. In ce literatură natura a inspirat mai des muza poeţilor şi a scos accente mai puternice şi mai înalte decât în versurile lui Burns şi ale lui Shelley?

Brandes observă că sentimentul naturii transportat în domeniul social e revoluţionar: astfel s'a întâmplat cu Rousseau. Această observaţie poate da multe suggestii asupra mişcărilor sociale şi literare din veacul al XVIII-lea şi al XIX-lea din Anglia şi de pe Continent.

O caracteristică distinctivă a literaturii engleze, la care a contribuit fără îndoială şi pătrunderea moralei creştine în viaţa poporului, e desigur acel spirit de umanitate şi simpatie adâncă pentru cei ce sufăr, de care am vorbit în alt capitol.

*

Raporturile între morală şi estetică în literatură sunt foarte delicate şi complexe; şi ele nu pot fi cu

[1] Cf. Stopford A. Brooke. *English Literature, from the beginning to the Norman Conquest*, p. 96 sq.
[2] George Brandes, *Naturalism in England, Chap II.* p. 6.

totul despărțite nici prea mult conexate, fără să nu dăuneze operei literare. In Anglia, morala exagerată a Puritanismului a stricat mult desvoltării literaturii pe timpul Restaurației; în Franța, alungarea eticei din literatură a contribuit desigur la întronarea concepției „artă pentru artă", și, poate, și la libertinajul unei anumite literaturi decadente.

Addington Symonds, un critic cu autoritate, discutând formula lui Matthew Arnold că, „arta e critica vieții", trage toate concluziile din ea, cu privire la raportul dintre morală și estetică în artă:

„Dacă un lucru e dovedit cu siguranță de în-
„treaga istorie a literaturii până în timpurile
„noastre, acesta e că instinctul de conservare de
„sine al omenirii respinge arta care nu contribue
„la hrana ei intelectuală și la susținerea ei mo-
„rală. Omenirea nu poate sta mult timp în con-
„tact cu idei care se îndreaptă împotriva prin-
„cipiilor propriului ei progres. Orice artă pen-
„tru a fi în adevăr mare, trebue să fie morală —
„trebue să fie în armonie cu acele principii de
„conduită, cu acel ton de simțire, pe care in-
„stinctul de conservare de sine al omenirii civili-
„zate trebue să-l întărească. Aceasta nu în-
„seamnă că artistul trebue să fie în mod con-
„știent didactic ori inoportun etic. Scopul eticei
„nu se confundă cu scopul artei. Cea dintâi ana-
„lizează și instruește; cea de a doua întrupează
„și desfătează. Dar pentru că toate artele dau
„formă ideilor și sentimentelor, urmează de aici

„că cea mai înaltă artă este aceia care cuprinde „în sinteza ei cele mai complexe idei şi senti- „mente. Cu cât un poet va cuprinde mai com- „plect natura omenească ca tot, şi cu cât pre- „zentarea acestei vieţi în complexitatea ei or- „ganizată va fi făcută de dânsul mai complect, „cu atât el va fi mai mare. Ori, toată lupta rasei „omeneşti dela barbarie la civilizaţie este o ne- „întreruptă sforţare de a desvolta demnitatea ei „morală. Numai prin păstrarea şi întreţinerea „însuşirilor morale noi progresăm. Organizarea „tuturor facultăţilor noastre într'un tot perfect „e armonia morală. Deci artiştii care aspiră „la mărire nu pot fi nici potrivnici, nici indi- „ferenţi faţă de morală".

*

Literaturile deosebitelor popoare se influenţează între ele, fără ca prin aceasta să-şi piardă caracterul lor original şi naţional.

Literatura engleză a primit în desvoltarea ei, în mare măsură, influenţa literaturilor clasice,[1] a celei ebraice,[2] reprezentate prin Biblie, şi a literaturii franceze şi italiene,[3] de asemenea şi a literaturii spaniole,[4] pentru o scurtă perioadă; şi, *mai târziu, în măsură mai mică,* a celei germane[5].

[1] Cf T. G. Tucker, *The Foreign Debt of English Literature*, pp. 5—116.
[2] *Ibid.*, p. 253 sqq.
[3] *Ibid.*, pp. 136—216.
[4] *Ibid.*, p. 217 sqq.
[5] *Ibid.*, p. 231 sqq.

Influența literaturii engleze asupra literaturilor europene a fost la rîndul ei mare, cu scăderi și apogeuri în diferite epoci. In veacul al XVIII-lea și al XIX-lea au fost timpuri când, se poate spune că, ea domina în Europa.[1] Cu dispariția marilor scriitori ai epocii reginei Victoria, influența ei scade, cedând locul Franței.

Franța și-a stabilit reputația că are talentul de a propaga ideile, pe când Anglia e... insulară. In adevăr, ideile Revoluției Franceze s'au răspândit din Franța, dar pentru Anglia ele erau lucruri de mult cunoscute. Mai mult: Voltairianismul n'ar fi existat, dacă Voltaire n'ar fi trăit trei ani în Anglia; Rousseau și Diderot datoresc foarte mult filosofiei lui Locke și inspirațiilor literare din Richardson; iar *L'Esprit des Lois* al lui Montesquieu e tot atât de mult pătruns de spiritul libertăților engleze, cași „întoarcerea la natură" a lui Rousseau de iubirea de natură a Englejilor. E greu de determinat care e partea originală a lui Rousseau, în marea mișcare de regenerare a Europei ce pleacă de la el. Veacul al XVIII-lea, până la Revoluție, e epoca *anglomaniei* în Franța; iar Rousseau datorește atât de mult influenții engleze, și are o psihologie atât de asemănătoare cu a scriitorilor engleji tipici, și atât de deosebită de a poporului francez, încât, nu fără temeiu, unii istorici literari îl pun în rândul scriitorilor nordici.[2]

---

[1] *Vezi capitolul următor.*

[2] Cf. L. P. De Julleville, *Histoire de la langue et de la littérature française*, vol. VI. p. 750 sqq.

Dacă Renaşterea clasicismului pleacă din Italia, renaşterea medievalismului romantic pleacă din Germania. E poate însă mai exact de dat Germaniei, în această mişcare, rolul pe care l-a avut Franţa în Revoluţia Franceză: de propagatoare,— nu de iniţiatoare. Inainte de a se începe curentul romantismului german, Percy publică *The Reliques of Ancient English Poetry;* şi în ce priveşte Germania însăşi, numai spiritul vechilor balade engleze şi scoţiene şi geniul lui Shakespeare au salvat-o de jugul sclăviei literaturii franceze. Din aceste izvoare s'au inspirat Goethe, Herder, Bürger... Goethe şi Schiller recunoşteau pe Shakespeare de model şi de maestru. Influenţa pe care Goldsmith a avut-o asupra sa, Goethe o mărturiseşte singur[1]. Germania sufere şi ea de *furor anglicanus,* în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, când Richardson era considerat în Germania ca cel mai mare scriitor al omenirii, — „mai nemuritor decât Homer".[2]

*

Astfel dacă ideile celor două mari mişcări de după Renaştere au fost propagate în Europa de Franţa şi de Germania, ele însă s'au născut pe pământul britanic. Amândouă au răsărit din

[1] Cf. Henry Morley, *English Writers,* vol. I, pp. 107—108.

[2] Cf. Joseph Texte, *Jean-Jacques Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire,* p. 179 sq.

două sentimente puternice, care se găsesc dominante în viața publică și privată a poporului englez cași în viața lui ideală cuprinsă în limbă și'n literatură: iubirea de libertate și de natură. Ele sunt caracteristicele naționale vechi ale rasei anglo-saxone, păstrate neatinse în formele ulterioare de civilizație a poporului englez. Legătura între dânsele este atât de organic strânsă încât ele de multe ori se identifică ori se simbolizează în versurile poeților.

Care poet mare englez n'a cântat natura și libertatea!

In unul din sonetele dedicate Libertății, Wordsworth pune Marea și Munții să ridice imnuri Libertății:

„Două voci sunt; una e a Mării,
„Alta a Munților; fiecare o voce puternică:
„De amândouă, din epocă în epocă, tu ai fost desfătată,
„Ele au fost muzica ta aleasă, o Libertate!" [1]

---

[1] Two Voices are there; one is of the Sea,
One of the Mountains; each a mighty voice:
In both from age to age thou didst rejoice,
They were thy chosen music, Liberty!

VII

Relaţiuni între literatura engleză şi literaturile continentale

Produsele minţii omeneşti ce formează literaturile diferitelor popoare,—din ţări şi epoci deosebite, — nu sunt simple creaţii disparate, ieşite accidental, numai din puterea spontană a geniului creator. Teoria generaţiei spontanee n'a putut fi verificată de ştiinţă; şi, religia creştină s'a expus coborând pe Sfîntul Spirit din Cer ca să dea un nimb divin Mântuitorului şi-o originalitate imaculată fecioarei născătoare. Nici capul frământat al lui Jupiter n'a putut naşte pe strălucitoarea Minerva până ce sârguitorul Vulcan n'a izbit cu securea.

Nimeni nu poate spune căror împrejurări se datoreşte capricioasa apariţie a geniilor: orbitele lor ştiinţa nu le poate calcula cu precizie, ca pe a meteorilor cereşti; însă, fără colaborarea lor, o literatură nu poate străbate în Pantheonul marilor literaturi, prin acele opere la care culoarea

naţională şi a epocii nu sunt decât încrustări pe nestrămutatul fond etern al umanităţii.

Dar, *geniu creator* înseamnă, în primul loc, receptivitate şi capacitate mare de absorbire, nu o minune *ex nihilo*. *Personalitate* nu înseamnă decât o anumită putere de asimilare, de combinare şi transformare a energiilor infinite ce radiază din lumea şi viaţa actuală, sau stau închise în tezaurele de cultură ale trecutului sub sigiliul marilor dispăruţi.

Originalitate nu e o putere de creaţie *imanentă;* o astfel de însuşire absolută nu există, — când ea e invocată, atunci poartă alt nume. Cele mai mari genii ale omenirii sunt acele care au primit mai mult şi mai din adânci depărtări razele de lumină: de aceia marii scriitori sunt şi mai cu înţeles reprezentativi şi mai trainici; pe când scriitorii care n'au absorbit decât luciul suprafeţelor apropiate nu pot ajunge faruri de lumină, orice culoare *originală* ar adăuga personalitatea lor, ca o nouă existenţă în seria fenomenelor naturale.

Ceia ce cel mai mare scriitor aduce nou în opera sa nu e decât numai o mică contribuţie faţă de ceia ce el datoreşte. E drept că, fără „scînteia divină", marile energii adunate zac inerte, dar totodată e adevărat că „scînteia divină" nu face decât să *aprindă*,—nu să hrănească, „les feux de nos foyers", cum spune Voltaire.

Ceia ce-i adevărat în psihologia personală a scriitorilor e adevărat şi'n desvoltarea literaturi-

lor tuturor popoarelor: „Presque tout est imitation", exclamă marele om citat, dacă nu cu dreptate desăvârşită, fără îndoială cu mult înţeles.

„Dacă Voltaire datoreşte mult Angliei, Dide-„rot îi datoreşte încă mai mult. Mai general: „desvoltarea literaturii noastre în veacul al „XVIII-lea nu se poate explica în întregime „decât dacă o comparăm cu literatura engleză. „In definitiv, se pare că literaturile epocii mo-„derne, — şi poate ale oricărei epoci, — nu se „desvoltă şi nu propăşesc fără împrumuturi şi „imitaţii: imitaţie a antichităţii, ca în Franţa „în veacul al XVII-lea, — împrumuturi din lite-„raturile vecine, ca în Germania în secolul al „XVIII-lea. Pentru a face să se nască opere o-„riginale, e nevoe de un *humus* compus din elemente de provenienţă deosebită".[1]

N'am enunţat o teorie, ci am expus constatările unui cunoscut cercetător specialist. Atât de strânsă apare legătura între epoci şi între ţări, în desvoltarea literaturii fiecărei ţări în parte, încât punctul de vedere *strict* naţional, în cercetări de istorie literară, nu corespunde totdeauna cu punctul de vedere exact ştiinţific. Studiul unei literaturi naţionale nu trebue privit decât ca un capitol al marei literaturi universale.

Operele literare, caşi ideile şi curentele literare, nu recunosc bariere politice şi naţionale

[1] Joseph Texte, *Etudes de littérature européenne*, p. 17.

decât când sunt slabe și superficiale. Născute fatal din complexul vieții naționale a unei țări, ele cu cât sunt mai viguroase, cu atât ajung mai internaționale: au putere mai mare de circulație peste hotare cași peste epoci; și astfel de invazii nicăeri nu au făcut rău, deși în unele locuri și timpuri pot stârni furtuni de protestare.

Diferitele popoare se deosebesc prin caracteristice naționale pe care literaturile lor le prind și le fixează; dar cu cât scriitorul pătrunde mai adânc în sufletul omului și în înțelesul vieții, cu atât aceste deosebiri rămân estompate în umbră de marea lumină care vine din regiunile ce sunt aproape aceleași pretutindeni și totdeauna. Literatura care izvorește din asemenea profunzimi e mai mult decât națională: ea reprezintă sufletul și viața omenească din toate țările, din toate epocile. Shakespeare e produs de Anglia, într'o epocă anumită, dar aparține tuturor țărilor și veacurilor de după el pentru că a pătruns, prin viața epocii lui, înțelesuri fără epoci și fără hotare.

Când ridicări de nivel se produc în rândul literaturilor deosebitelor popoare, prin însuși acest fapt o tendință de absorbire, de influențare și de imitație se naște în literaturile cu putere de viață, care însă au rămas în urmă. Literaturile ce nu manifestă această tendință nu dau dovadă de naționalism înțelept, ci de lipsă de acea vitalitate robustă care îndeamnă la absorbire cu încredere în puterea proprie de asimilare.

Marele Gaston Paris, vorbind de literatura

franceză, formulează în câteva cuvinte o adevărată teorie de politică literară, pentru orice ţară:

„A cunoaşte şi a înţelege tot ce este mare, „frumos şi nou dincolo de hotare, a folosi fără „a imita, a asimila, a transforma după firea ei „proprie, a-şi păstra personalitatea lărgind-o şi „a fi astfel totdeauna aceiaşi şi totdeauna în „schimbare, totdeauna naţională şi totdeauna eu„ropeană, e (pentru o literatură) a-şi dovedi ti„nereţa şi forţa vitală, a-şi asigura un viitor „de reînoire şi de influenţă în afară".

Originalitatea unei literaturi nu exclude ideia împrumuturilor ei dela altele. Nici o literatură mare modernă n'a ajuns la maturitate decât după nenumărate influenţi străine, — şi cu toate acestea, fiecare îşi are originalitatea şi fizionomia ei bine definită.

*

Uneori influenţile între literaturi sunt pricinuite de factori pur literari; alteori sunt determinate şi de cauze cu totul străine de literatură. O dominare ori o cucerire politică totdeauna atrage cu sine o influenţă ori o tiranie literară.

Vom urmări în linii mari unele din relaţiunile literare dintre Anglia cu ţările continentale, fără a tăgădui originalitatea naţională a vreuneia din aceste literaturi.

Dela cucerirea normandă până către sfârşitul veacului al XIV-lea, influenţa literaturii franceze e atât de covârşitoare în Anglia, încât nici puter-

nicul şi originalul geniu al lui Chaucer nu i se poate sustrage. Primele opere ale celui dintâiu mare poet englez nu sunt decât nişte imitaţiuni ale truverilor franceji, iar titlul lui de glorie în faţa contemporanilor era că a tradus faimosul *Roman de la Rose.*

Pentru această traducere, lipsită azi de orice valoare literară, el a fost cinstit de epoca sa cu celebritatea, fără răsunet azi, de a fi „marele traducător, nobilul Geoffrey Chaucer". Intr'un timp când Anglia nu scăpase încă de îndelungata şi profunda influenţă franceză care-şi avea origina într'o cucerire politică şi'n superioritatea culturală a Franţei; într'o epocă când scriitorii doritori de nemurire nu credeau că şi-o asigură scriind în limba engleză; când însuşi „moralul Gower" prefera limba franceză şi latină celei naţionale,—nu-i de mirat că a traduce din limba stăpânilor era un lucru mare şi nobil.

Posteritatea a ridicat pe Chaucer până la înălţimea lui Shakespeare, nu însă ca traducător al trubadurilor franceji, ci ca autor al capodoperei nepieritoare *Canterbury Tales.*

Dar numele lui Chaucer are un înţeles atât de comprehensiv!

Reprezentant clasic al caracteristicilor geniului naţional, el înseamnă totdeodată urmele a două influenţi străine în istoria desvoltării literaturii engleze. Dacă întâia perioadă a activităţii lui literare ilustrează strălucit şi final continuitatea influenţii franceze, scrierile sale de după

călătoria în Italia,—inspirate atât de aproape şi de intens de trinitatea marilor premergători ai Renaşterii,—marchează adânc, în literatura engleză, data începutului influenţii lui Dante, Petrarca şi Boccaccio. Această înrîurire, — care se prelungeşte crescând prin Renaştere,—a lăsat urmele încă a două nume mari străine în istoria literaturii engleze: Ariosto şi Tasso.

Până după jumătatea veacului al XVII-lea,— dela Chaucer la Milton, — toţi marii scriitori ai Angliei, cu toată originalitatea lor netăgăduită în istoria literaturilor comparate, datoresc mult înrîurilor marilor maeştri al Italiei. Imaginaţia aprinsă a Sudului şi tradiţia disciplinii literare a culturii latine din Italia sunt absorbite, în această epocă, de cea mai mare din literaturile nordice. Chaucer, datoreşte mult, mai cu seamă, lui Boccacio; Wyatt şi Surrey, — creatorii sonetului englez, — atât de mult, lui Petrarca. Şi în rîndul acelor puţine mari capodopere ale literaturii universale, n'ar putea sta astăzi *Faerie Queene* şi *Paradise Lost*, dacă Spenser n'ar fi fost inspirat de Ariosto şi Tasso, iar Milton de Dante. Insuşi Shakespeare nu poate fi ingrat faţă de influenţa italiană.

Chaucer stă ca un far, izolat şi mare, între sfîrşitul şi începutul a două epoci literare, deschizând totodată, prin *Canterbury Tales*, epoca modernă a literaturii engleze, care nu-şi găseşte reprezentanţi de aceiaşi valoare decât peste o sută cincizeci de ani, în Spenser şi Sha-

kespeare. Lumina ce el o răspândește în literatura engleză pornește tot atât din crepusculul evului mediu cât și din aurora timpurilor moderne. Chaucer delimitează hotarul unde o epocă istorică de civilizație apune și o alta nouă se arată.

*

Tradiția clasicismului antic totdeauna a găsit reprezentanți în Anglia; și chiar în epoca extraordinarei expansiuni a dramei naționale, teatrul clasic își găsește un reprezentant mare în Ben Jonson.

Influența literaturii clasice grecești datează în Anglia din epoca întemeerii mănăstirilor,—din perioada anglo-saxonă a istoriei literaturii engleze; și, fie în mod direct ori indirect, ea n'a încetat până azi să se exerciteze asupra literaturii engleze. Dintre literaturile moderne nici una nu se resimte atât de mult de această influență ca literatura engleză. Studiul literaturii grecești aproape totdeauna a fost mai în floare în Anglia decât pe Continent. In veacul al XV-lea reputația Angliei în această privință îl face pe celebrul Erasmus din Roterdam să vină la Oxford, anume pentru a învăța grecește[1].

Influența literaturii latine a străbătut atât de intim în însăși substanța literaturii engleze, încât de multe ori cu anevoe se poate specifica partea ei în operele marilor scriitori. Creștinis-

[1] Cf. J. Wells, *Oxford and Oxford life*, p. 18.

mul a contribuit mult la susţinerea acestei influenţi; precăderea ce se dă şi astăzi clasicismului în învăţământul superior din Anglia îi asigură încă continuitatea.

Dar mai veche şi mai adâncă decât orice altă înrîurire asupra literaturii engleze e cea ebraică, desăvârşită exclusiv printr'un singur factor,— prin creştinism. Toate literaturile creştine se resimt de ea, dar nici una atât de profund ca cea engleză.

„Literatura noastră engleză n'ar fi putut fi ceia „ce este, dacă substratul sufletesc şi atitudinea „ei morală ar fi altele decât ceia ce sunt. Şi a„ceste au fost determinate în cea mai mare „parte de Vechiul Testament al Ebreilor".

„Inchipuiţi-vă pentru un moment că Biblia „n'ar fi existat; că nici un Englez n'ar fi cetit „vreodată un singur rînd dintr'însa; că noţiu„nile religioase pe care ea le cuprinde n'ar fi fost „exprimate aşa cum sunt. E evident că chipul „nostru de a privi viaţa şi lumea suprasensibilă, „maximele noastre de conduită, idealurile şi as„piraţiile noastre ar fi cu mult deosebite de cele „ce le avem astăzi. Literatura unui popor este „expresia sufletului lui. Să ni se dea un alt su„flet şi *expresia* lui va arăta această schimbare. „Nu putem despărţi literatura de concepţiile mo„rale şi de tonul moral, şi prin urmare, într'un „înţeles, Ebreii au înrîurit literatura noastră „mai mult decât toate celelalte influenţi combi„nate la un loc. Şi între influenţa Bibliei şi a

„oricărei alte opere există această evidentă și „foarte importantă deosebire: ideile din Biblie „au pătruns în cea mai elementară, mai fragedă „și mai plastică parte a sufletului nostru. Ne „naștem în ele, creștem prin ele,—ele fac parte „din natură pentru noi. Sufletul și mintea En- „glezului sunt acum în parte formate din ideile „și idealurile Ebreilor. Acest fapt e atât de evi- „dent că nu-i nevoe de a-l urmări mai departe. „In alte literaturi noi am căutat modele de imitat „și idei de împrumutat; cu literatura biblică „„însă ne-am impregnat întreaga noastră cu- „getare".

„Dar există și un efect pur literar al Bibliei. „Cine poate măsura puterea imensă cu care ima- „ginile și fraza biblică,—ceia ce se numește stil „biblic ori ebraic,—au influențat stilul scriitori- „lor engleji?... Intr'adevăr dacă am ceti pe scri- „itorii noștri mai mari, cu creionul în mână, și „am însemna cuvintele, imaginile și construc- „țiile pe care le simțim că vin conștient ori in- „conștient din versiunea engleză a Bibliei ebra- „ice, am rămâne uimiți cât de mult din puterea „și dignitatea pur literară, o singură carte numai „a adaus limbii noastre... Trebue să recunoaș- „tem că atât în privința stilului cât și a senti- „mentului moral, influența unei singure cărți „ebraice e fără paralelă. In același timp scrierile „în versuri și proză care și-au găsit titlurile, su- „biectele, suggestiile ori inspirațiile lor în Bi-

„blie, formează o listă ce nu se mai sfâr-
„şeşte" [1].

*

Până la jumătatea veacului al XVII-lea, când peste toată Europa începe să domnească suveranitatea literară a Franţei, literatura engleză şi-a asimilat şi alte elemente din literaturi cu mai puţină strălucire, şi cu o expansiune de mai mică intensitate şi de mai scurtă durată decât a literaturilor clasice, a acelei franceze şi italiene ori a Bibliei.

Am amintit de literatura truverilor şi trubadurilor franceji, care era încă în floare în Anglia pe timpul lui Chaucer,—când începe să se cunoască şi literatura italiană.

Ciclul arthuric, cu personagiul legendar al *Regelui Arthur* şi cu misterele cavalerilor *Mesei Rotunde,* arată că, pe lângă contribuţia etnică pe care Celţii au dat-o în aşa de mare măsură substratului amestecat al poporului englez, în perioada istorică de înainte de cucerirea normandă,—renaşterea literaturii bardice din Ţara Galilor, în veacul al XII-lea [1] a suggerat noi inspiraţii literaturii engleze, după cum a aprins imaginaţia celei franceze.

De asemenea numele lui *Havelock* şi al *Regelui Horn* arată o influenţă ce vine din literaturile

[1] T. G. Tucker, *The foreign debt of English Literature,* p. 253 sq.

scandinave; după cum povestirile isprăvilor lui *Alexandru cel Mare* își trimet ecoul în literatura engleză medievală, din îndepărtatul Orient.

Nici literatura spaniolă nu și-a trăit perioada ei de aur fără să influențeze desvoltarea literaturii engleze; și nemuritorul *Don Quixote,* încetățenit în toate literaturile, și-a plâns nobilele lui deziluzii și'n literatura engleză. Vulgarul *Hudribas* a căutat chiar să-l imiteze.

Singură literatura germană, care—lucru într'adevăr surprinzător,—își atinge maturitatea atât de târziu, aproape n'a avut nici o influență asupra literaturii engleze, până în pragul secolului al XIX-lea. E, fără îndoială, uimitor că poporul german, care dă dovezi de atâta putere intelectuală ,n'a produs nici o operă literară de valoare europeană până spre începutul veacului al XIX-lea. Pe când Italia începe să prevestească atât de strălucit Renașterea, de pe la începutul veacului al XIV-lea; când, în veacul al XVI-lea, în mijlocul celei mai bogate efloreșcenți literare din Europa, Anglia culminează cu Spenser, Shakespeare și Bacon, Germania,—care în alte domenii a putut produce mai târziu pe Beethoven și Kant,—așteaptă până spre începutul secolului al XIX-lea pe autorul lui *Faust.*

Inflorirea literaturii germane, în perioada ei europeană, se reduce numai la scurta epocă dintre 1770—1820, când numele lui Lessing, Schiller și Goethe intră în toate literaturile.

Apoi, pe când în câmpul literaturii europene,

în jurul lui Dante, Shakespeare, Milton, Goethe, scriitori, aproape de mărimea acestor luceferi, vin în legiuni din toate ţările mari, călcând hotarele veacurilor, Goethe rămâne izolat între contemporanii lui, neînţelegând desigur pentru ce şoviniştii germani îi trimet pe Luther. Poate Heine, ar fi mai bine ales, mai cu seamă că e admis în literatura europeană... unde râde atât de luminos de obtuzităţile gravilor săi compatrioţi.

Influenţa Germaniei e mare acum în întreaga Europă, nu numai în Anglia, dar numai în domeniul ideilor filosofice şi-al ştiinţilor. Contribuţia ei la literatura fără hotare a omenirii e nemăsurat mai săracă decât a celorlalte ţări mari de pe Continent.

*

Relaţiunile literare dintre Anglia şi Franţa au un caracter aproape permanent, dela Cucerire până azi. Situaţia geografică şi împrejurările istorice au apropiat aceste ţări în chip firesc. In cursul atâtor veacuri de raporturi literare, între cele două ţări de pe ţărmurile opuse ale Canalului Mânecei, se pot distinge perioade bine definite prin caractere cu totul deosebite.

Astfel întâia perioadă a influenţii franceze în Anglia, care începe odată cu cucerirea normandă şi ţine până la Chaucer, nu se reduce numai la o simplă influenţă literară. Ea este mult mai complexă şi mai adâncă. Drept vor-

bind, literatura engleză, în înţelesul de literatură cultă, nici nu există în acel timp.

Literatura anglo-saxonă apusese odată cu Aelfric, spre sfârşitul veacului al X-lea, şi Anglia nici nu are o limbă literară până la Chaucer. Această limbă literară, fără de care literatura ongleză modernă cultă n'a putut să se nască, e făurită prin colaborarea atât de intensă a limbii franceze, încât ea îi procură aproape jumătate din lexic. Intâia perioadă de influenţă literară a Franţei peste Canal nu-i, de fapt, o perioadă de influenţare a literaturii engleze prin cea franceză, ci-i o perioadă de expansiune a literaturii franceze în ţara Anglo-Saxonilor. Ea e urmarea fatală a unei cuceriri militare violente şi a unei stăpâniri politice brutale. Atâta dispreţ aveau cuceritorii Franceji faţă de poporul cucerit din Anglia, şi prin urmare şi de limba lui, încât chiar în actele guvernanţilor de pe la sfârşitul veacului al XII-lea se găseşte imprecaţia: „să ajung englez de voiu face aceasta" [1],—ca o garanţie de a nu călca angajamentele luate solemn.

Dela Chaucer până pe la jumătatea veacului al XVII-lea, literatura engleză se desvoltă sub influenţa celei mai mari literaturi din Europa în acea epocă: literatura italiană. Influenţa aceasta este pur literară. E lipsită de sprijinul unei tiranii politice, şi-i impusă, pe de o parte de pu-

[1] T. R. Lounsbury, *History of the English Language*, p. 54.

terea de expansiune a literaturii italiene, ce rezultă din superioritatea ei; iar pe de alta de puterea de absorbţie a tinerii şi viguroasei literaturi engleze moderne, care începe printr'un geniu atât de mare ca al lui Chaucer.

Aceasta este cea mai puternică influenţă literară, în înţelesul de literatură la literatură, pe care a suferit-o Anglia vreodată, şi-i şi cea mai fericită. Din îmbinarea spiritului nordic cu cel sudic, în Anglia, s'a născut epoca Elisabetei. Această contopire fixează pentru totdeauna caracterul literaturii engleze care, deşi e literatura unui popor de origină teutonică, se deosebeşte atât de profund de literatura germană.

*

Atât raporturile politice duşmănoase dintre Anglia şi Franţa din timpul războiului de-o sută de ani, cât şi strălucirea Renaşterii italiene contribuiră să slăbească influenţa franceză în Anglia. Indată însă ce fluxul literaturii italiene, care inundase întreaga Europă, se retrage, literatura franceză îi ia locul. Franţa, dintre toate ţările de pe Continent, ştie să se folosească mai mult de moştenirea literară a Renaşterii italiene.

Franţa, după întărirea monarhiei absolute politice între propriile ei hotare, reuşeşte să-şi întemeeze, în veacul al XVII-lea, o adevărată dominaţiune literară în toată Europa. Cea mai mare strălucire a clasicismului francez corespunde cu culmea absolutismului monarhic. După

cum Ludovic al XIV-lea găsește formula politică de guvernare în *l'état c'est moi*, Boileau, — se poate spune, — impune literaturii europene formula *la littérature c'est moi*.

Literatura întregului Continent trăește în atmosfera clasicismului francez, până aproape de pragul Revoluției Franceze.

Influența literaturii clasice franceze asupra celorlalte literaturi continentale e mult mai puternică decât a literaturii italiene. In Anglia însă, clasicismul, sau mai bine zis pseudo-clasicismul francez, n'a avut decât o influență parțială și superficială; și nici nu se poate compara cu profunda și îndelungata influență a marilor scriitori italieni.

Absolutismul Regelui-Soare a creat o literatură strălucitoare, care orbea prin eticheta ei literară, ca și Curtea pompoasă a Regelui și Grădinile minunate dela Versailles, prin artificialitatea lor artistică.

Cei care doreau să fie admiși în societatea ce dădea tonul în Franța lui Ludovic al XIV-lea trebuiau să îmbrace haine brodate în fir și catifea, să poarte peruci pudrate, să-și boiască buzele și să-și fardeze fața; trebuiau să păsească într'un anumit chip pragul palatului și să vorbească după regule fixe. Pentru această societate scriu marii scriitori clasici ai Franței, și pentru a nu ofensa sensibilitatea ei literară, Boileau le prescrie regule severe. Literatura trebue să placă prin măsură, proporție, muzică, nu să

zgudue prin izbucniri de simţire sinceră. *Caracterele* create de scriitori trebue să fie buni actori, nu oameni adevăraţi. Nici pe scenă nu-i permis eroilor să se poarte după firea lor, trebue să ştie şi ei că există un cod, şi numai acesta îl interesează pe public. Rîsul, plînsul, gestul ajung potriviri, nu expresii. Se trăeşte frumos şi se moare decent pe scenă, ca la o adevărată paradă dată pentru oamenii bine crescuţi. Simţirea, pasiunea, vijelia sufletească n'au ce căuta în artă, dacă nu încap în formule prestabilite şi nu ţin seamă de etichetă. *Omul* trebuia să se supună şi el la procesul ce făcuse ca şi copacii parcului din Versailles să fie tunşi în forme de bizare păseri verzi, pentru a plăcea Curţii şi celor din jurul ei.

Atotputernicia clasicismului francez are ca substrat politic şi social o apăsare monarhică, o oligarhie rafinată şi îmbătrânită, slugarnică şi parazitară, care-şi plasa copiii din leagăn în budgetul Regelui, cu rangul şi salariul de ofiţeri superiori în armata Coroanei, trăind ea singură fără demnitate în serviciul palatului, sau ca *hobereaux*, la ţară, jefuind clasa rurală. E un regim care începe să se prăbuşească chiar din timpul domniei Regelui-Soare. In afară, clasicismul s'a sprijinit pe acelaşi absolutism monarhic, pe splendoarea artificială a Curţilor şi pe formalismul solemn al oligarhiilor.

Rigurozitatea clasicismului francez, în mare

parte, arată mai curând închistarea senilă decât disciplina severă a maturității unei literaturi.

Spiritul Renașterii italiene n'a fost atât de încătușat ca al clasicismului francez. Renașterea pleacă dintr'o țară unde viața, în general, e mișcată puternic de temperament; și epoca Renașterii corespunde cu aurora unei forme nouă de viață socială, pe când clasicismul, cu sfârșitul uneia vechi,—aproape în toată Europa apusană. Se simte tinerețe în Renaștere, cu toată reînvierea clasicismului vechiu; e un elan sufletesc și un romantism literar ca în toate epocile de tinerețe ale literaturilor; pecând clasicismul francez e savant de artistic, e rafinat, dar e lipsit de viața, de spontaneitatea tinereții. Peruca, fardurile, cochetăria portului, de pe timpul înfloririi lui, au eșit dintr'același suflet al epocii.

Marii scriitori ai clasicismului francez erau pensionari ai casetei regale; marii scriitori ai Renașterii italiene au suferit de multe ori mizeria și exilul.

*

Atât însușirile de rasă ale poporului, cât și forma alcătuirii sociale, în Anglia, nu ofereau clasicismului francez un teren destul de larg și de favorabil. Influența lui nu străbate atât de adânc, nici nu se face pe o suprafață așa de mare ca cea a literaturii italiene, de mai înainte. Cu toate aceste clasicismul francez a făcut cuceriri, deși pentru o perioadă relativ scurtă, și în literatura engleză; și aceste cuceriri n'au fost totdea-

una în dauna desvoltării literaturii engleze. In ce priveşte stilul şi elasticitatea limbii,—adică tehnica artistică a literaturii, — această influenţă i-a folosit.

Pe Continent, influenţa clasicismului francez are un caracter mai absolut şi mai dăunător, şi durează dealungul secolului al XVII-lea şi 'n întâia jumătate a secolului al XVIII-lea,[1]—pe unele ţări aproape înăbuşindu-le. Starea literaturii germane, înainte de renaşterea marilor ei romantici, poate arăta partea rea a influenţii clasicismului francez asupra unei literaturi străine. In special teatrul clasic francez cucereşte pretutindeni scena pe Continent, iar Boileau ajunge suveranul literaturii europene.

Dryden şi Pope sunt reprezentanţii de întâia mărime a acestei perioade de influenţă a clasicismului francez, în Anglia; dar spre deosebire de alte ţări, Corneille şi Racine n'au fost niciodată mult apreciaţi de publiccul englez; influenţa lui Boileau însă asupra stiliştilor a fost într'adevăr mare. Cultul excesiv al *formei,* de multeori a răcit inspiraţia artistică la scriitorii engleji din această epocă, dându-i un caracter de artificicialitate artistică, care formează caracteristica clasicismului francez, în special.

Nici prin origină, nici prin însuşiri, curentul literar al pseudo-clasicmului nu se putea răs-

[1] Cf. L. P. de Juleville, *Histoire de la langue et de la littérature française,* vol. VI. p. 739 sqq.

pândi prea mult în Anglia; el reprezintă în special gustul literar al cercurilor superioare și al Curții, nu un curent literar național cu rădăcini adânci în sufletul poporului ca romantismul, care începea să crească la umbra lui în straturile sociale mijlocii ale burgheziei.

Anul 1660 e data Restaurației: a reîntoarcerii la tronul Angliei a Stuarților. Acest an se ia de obiceiu ca dată și a introducerii în Anglia a clasicismului francez. Carol al II-lea aduce cu el, din Franța, toate gusturile și obiceiurile Curții franceze. Catolicismul Stuarților apoi apropie tot mai mult Curtea engleză de cultura franceză și o îndepărtează necontenit de simpatia țării, până ce în 1688, prin Marea Revoluție engleză, — o revoluție fără vărsarea de sânge a Revoluției Franceze, dar aproape cu același adânc înțeles istoric, —Anglia pășește pragul Istoriei contemporane, cu o sută de ani înainte de Franța. Clasicismul continuă însă pe timpul reginei Anna, care, ca o descendentă a Stuarților, cu gustul format printr'o educație franceză, i-a acordat înaltul său patronaj: așa numita *augustan age* e inspirată de clasicism.

Există totdeauna un substrat complex social la baza marilor curente literare: un popor, o clasă socială, o epocă istorică... vorbește prin ele. Răspândirea clasicismului francez, aproape în toată Europa, nu se explică numai printr'o simplă contagiune literară: aceiași clasă socială dominantă, care ajunsese la regimul absolutismului

monarhic al Regelui-Soare, caracterizează pretutindeni faza evoluţiei istorice a Europei apusene, până la Revoluţia Franceză. In Anglia, ţara care de veacuri e înaintaşa tuturor ţărilor în drumul istoric al popoarelor, substratul social al clasicismului, ce e acelaşi cu al monarhiei absolute, era mult mai slab decât în alte ţări; de aceia şi puterea, durata şi fizionomia curentului clasic se deosebesc aici în mod caracteristic.

In Anglia, cu o sută de ani înaintea Franţei începe să se formeze clasa societăţii care va da o bază socială atât romantismului literar cât şi libertăţilor constituţionale, în toată Europa. Clasicismul şi romantismul sunt *fapte* europene, deşi nu sunt aceleaşi în toate ţările. Identitatea ar fi absurdă, căci ar cere exclusiv numai imitaţiunea literară ca obârşie a unui curent literar. La baza clasicismului însă, pretutindeni stă înţelesul istoric al formulei *l'état c'est moi;* precum la temelia romantismului din toată Europa se găsesc *Drepturile omului.* Să nu uităm că un curent literar, o şcoală literară, ca şi o operă literară, e o expresie sufletească, nu numai un procedeu de tehnică artistică. Acolo unde s'a născut un curent literar,—cum a fost clasicismul în Franţa şi romantismul în Anglia,—el a isvorît dintr'o anumită complexitate sufletească, căreia îi serveşte ca mijloc de expresie; acolo unde a imigrat, n'a fost adoptat numai prin imitaţie mecanică, ci s'a prins pentru că a găsit un substrat istoric înrudit cu cel din care s'a născut, şi căruia

îi poate servi ca mijloc de expresie sufletească.

Acest înțeles îl au marile influenți literare între deosebitele țări în diferite epoci. Astfel se explică pentru ce literatura franceză a exercitat o adevărată suveranitate în Europa, în veacul al XVII-lea și în întâia jumătate a veacului al XVIII-lea; pentru ce aceiași suveranitate a exercitat-o Anglia într'al XVIII-lea și 'n întâia jumătate a veacului trecut,—când i se alăturează și Germania, pentru un sfert de veac; pentru ce influența unui curent literar cași a unui scriitor are perioade de creștere și de descreștere, de încetare și de renaștere. Soarta lui Shakespeare în Europa, cu numeroasele lui uitări și reînvieri, poate fi un exemplu doveditor.

Imprejurările istorice din orice țară pot produce formațiuni sufletești ce nu se găsesc exprimate în literatura națională, dar se găsesc în alte literaturi străine. E evident că cercurile societății cu o asemenea psihologie vor ajunge în mod firesc promotorii influenților străine. Folosul acestor influenți, pentru desvoltarea marii literaturi naționale a unui popor, atârnă însă atât de valoarea intrinsecă a literaturii importate, cât și de puterea ei de influențare, precum și de porositatea de absorbire a literaturii naționale respective.

Faza istorică, prin care trece acum literatura poporului nostru, poate servi de exemplu pentru un asemenea caz, și ridică o problemă asupra

căreia criticii şi istoricii noştri n'au căzut încă de acord, cu toate că, sau pentrucă, discută atât de viu.

*

Nici o formă de cultură ori literatură modernă nu s'a impus cu atâta putere şi atât de general în Europa, până în veacul al XVIII-lea, ca acele care reprezintă spiritul Franţei moderne. Pentru celelalte continente, acolo unde civilizaţia a încolţit, influenţa nici a unei ţări europene nu se poate acum compara cu influenţa covârşitoare a Angliei. In Europa însă, până în veacul al XVIII-lea, Anglia nu intră în concurenţă cu suveranitatea culturală şi literară a Franţei,—numai asupra literaturilor scandinavice avusese oarecare influenţa. Anglia trăia în „splendida ei izolare".

Revocarea edictului de Nantes, în 1685, care are un înţeles mai mult politic decât religios, dovedeşte, în veacul al XVIII-lea, că a însemnat o dată epocală şi în desvoltarea literaturii franceze. Marele act istoric al Regelui-Soare aruncă o punte de trecere permanentă peste Canal, între Franţa şi Anglia, şi contribue, în mare măsură, la pregătirea Franţei pentru cea mai puternică influenţă străină pe care Franţa şi întreaga Europă apusană au primit-o vreodată de undeva, în timpurile moderne. Literatura, filosofia şi ştiinţa engleză pregătesc şi explică în Franţa triumful lui Rousseau, şi suggerează idealurile Revoluţiei Franceze din veacul al XVIII-lea.

Revocarea edictului de Nantes e inaugurarea acestui epocal proces istoric. Emigranții franceji formează o colonie de peste 80.000 de oameni în Londra, care devin în curând cei mai mari admiratori ai civilizației engleze, și cei mai principali agenți de introducere a influenții engleze peste Canal.

„Când Ludovic al XIV-lea moare, în sfârșit, „poporul francez a ajuns aproape nebun de bu„curie... Era în Franța o generație, care își în„toarce în mod firesc privirile spre singura țară „unde libertatea se practica. Hotărârea ei de a „o căuta în singura țară unde se putea găsi „naște acea unire între intelectul francez și cu„englez care, dacă luăm în seamă urmările „ei imense, este cel mai important fapt în istoria „secolului al XVIII-lea". [1]

M-me de Staël vede aceiași însemnătate epocală în puternica influență engleză din Franța, în veacul Revoluției Franceze. Ea o consideră ca întâia mare contopire a literaturii Sudului cu a Nordului, ori a spiritului popoarelor latine cu al popoarelor germane, într'o nouă literatură, într'un nou suflet. Când vorbește de influența lui Rousseau, n'o desparte de curentul englez; totdeauna spune „Rousseau și scriitorii engleji". Pe Rousseau îl consideră ca fiind sufletește un „scriitor nordic", care a introdus o „sevă străină"

---

[1] Buckle, *Histoire de civilisation en Angleterre*, vol. III, p. 71 sq.

în literatura franceză. *La Nouvelle Héloïse,* spune tot M-me de Staël, „caracterizează geniul unui om, nu moravurile unei naţiuni"; şi geniul lui Rousseau se găsea în „fondul sufletului său", — un suflet ce nu era francez.

Rousseau, care de o sută cincizeci de ani stă în pragul literaturii europene, şi care nu e numai „părintele tuturor romanticilor", dar e şi „părintele spiritului întregii literaturi contemporane", nu era Francez,—nici prin naştere, nici prin temperament, nici prin educaţie, nici prin credinţa religioasă: aproape prin toate se apropia mai mult de Engleji. Se născuse şi trăise peste douăzeci de ani în Geneva,—cel mai englez oraş de pe Continent. Geneva încă din veacul al XVI-lea se umpluse de exilaţii Mariei Tudor; şi, în veacul lui Rousseau, relaţiunile dintre Londra şi Geneva erau mai strânse decât totdeauna. Numai limba oficială era franceză, încolo atmosfera întreagă a vieţii era engleză[1]. Cluburile, bibliotecile engleze, limba engleză... pretutindeni şi azi se găsesc ca în ţara lor de baştină, în Geneva. Manierele şi atmosfera culturală sunt şi acum engleze în acest oraş, care a dat pe Rousseau, pe M-me de Staël, pe Amiel—scriitori, *sufleteşte,* atât de engleji: prin credinţa, prin temperamentul lor stăpânit şi arzător, prin lirismul, melancolia... prin acea „tristesse enchanteresse", iubire de natură şi regret de trecut, preocupare

[1] Cf. Sismondi, *Consideration sur Genève dans ses rapports avec l'Angleterre et les Etats protestants.*

morală, idealism umanitar... tot ce formează fondul sufletesc tipic al marilor scriitori engleji, nu numai din veacul al XVIII-lea. Despre toți aceștia geniali scriitori se poate spune ceia ce M-me de Staël spunea despre ea însăși: „Naître Française avec un caractère étranger... c'est un contraste qui abîme la vie".

Ceia ce M-me de Staël afirmase despre *La Nouvelle Héloïse*, Joseph Texte admite pentru întreaga operă literară a lui Rousseau:

„S'ar putea spune același lucru despre toate „cărțile lui: ele nu sînt în tradiția franceză. O„pere ale unui străin, ele contrazic în chip stra„niu obiceiurile artei noastre clasice. Ele iau e„xact atitudinea opusă: sunt negația însăși a „clasicismului francez. Ce firesc ni-l putem re„prezenta pe Rousseau în rândul scriitorilor en„gleji! Cât de drept e să figureze printre ei prin „simțul adânc al „demnității interioare", prin „gustul pentru detaliu și prin observația pre„cisă a faptelor mici, prin iubirea acelui *home*, „pe care cu atâta pasiune el l-a lăudat, prin as„pirațiile sale spre natură — pe care Thomson „o descoperise cu treizeci de ani înaintea lui! „Prin desvoltarea bolnăvicioasă a eului, ce mult „se aseamănă cu Swift! Ce mult aparține lui „Milton ori Gray, prin bogăția poeziei inte„rioare! Și prin înclinarea spre reveria melan„colică, ce aproape e de Shakespeare![1]

[1] Joseph Texte, *Jean-Jaques Rousseau et les origines du Cosmopolitisme littéraire*, p. 111.

Rousseau vine la Paris în 1744, iar *La Nouvelle Héloïse* apare în 1761: un an memorabil în istoria literaturii franceze, care corespunde totodată cu apogeul *anglomaniei* în Franţa,— puternica influenţă străină care durează neîntrerupt, cu toată opoziţia lui Voltaire şi-a clasicilor, până la Revoluţie.[1]

„Dacă un telescop ca al lui Herschell, spune „Garat, şi un cornet acustic de aceiaşi mărime „ar fi existat la această epocă, ele ar fi fost în„dreptate spre Anglia mai des încă decât spre „lună şi celelalte corpuri cereşti".[2]

„Influenţa engleză a pregătit drumurile pentru „revoluţia literară săvârşită de Rousseau".[3]

Generaţia exilaţilor edictului de Nantes fusese urmată, în opera ei de propagare a civilizaţiei engleze, de doi oameni de talent şi unul de geniu: Muralt, Prévost şi Voltaire. Aceştia sunt marii premergători ai lui Rousseau, şi ei au contribuit, mai mult decât oricare alţii înainte de Rousseau, a introduce în Franţa *anglomania*, — pe care Voltaire mai târziu o combate atât de violent şi de exasperat, în numele naţionalismului şi al clasicismului.

Cu toate aceste anul 1726, când Voltaire a trecut Canalul, e privit ca o hegiră în istoria literaturii franceze,[4] şi: *La mort de César, Zaïre,*

[1] Cf. B. Rathery. *Des relations sociales et intellectuelles entre la France et l'Angleterre* ,p. 105 sqq.
[2] Joseph Texte, *Op. cit.* p. 285.
[3] *Ibid.* p. 311.
[4] Cf. B. Rathery. *Op. cit.* p. 99 sqq.

Mahomet, caşi alte lucrări ale lui Voltaire, se resimt de influența „hotentotului", „saltimbancului", „canaliei engleze",—calificative ce înlocuesc numele lui Shakespeare în gura lui Voltaire. Ultimii ani ai vieții lui Voltaire, înrăiți de slăbiciunile bătrâneții și de nesatisfacerea ambițiilor personale, prinse de luptele literare, aruncă o umbră de micime asupra acestui mare om.[1] Cu toate aceste: „Nu e nici o îndoială că Voltaire „a contribuit, mai mult decât oricare alt scrii„tor din veacul al XVIII-lea, pentru a familia„riza Continentul cu Shakespeare".[2]

Rousseau a fost marele reformator al ideilor și al artei Franței veacului al XVIII-lea; însă fără propaganda pentru cultura engleză a emigranților, și fără vulgarizarea acestei culturi de înaintașii săi, geniul lui Rousseau nu ar fi găsit Franța pregătită pentru noua eră care începe cu el.

Bacon, Locke, Newton,—care ajung cunoscuți Europei întregi cu mult mai înante de Revoluție, —fuseseră traduși și introduși în Franța, cu mare zgomot, de emigranți, înainte de venirea lui Rousseau la Paris. Ei detronează pe Des-

---

[1] In ședința dela 25 August 1776 a Academiei Franceze, d'Alembert după ce sfârși să cetească faimoasa scrisoare a lui Voltaire împotriva lui Shakespeare, se apropie de d-na Montague și o întrebă „si elle était fâchée de tout cela".—„Du tout, monsieur, je ne suis pas des amis de M. de Voltaire", răspunse ea (Joseph Texte).

[2] *The Cambridge History of English Literature*, vol. V, p. 287.

cartes şi conduc cugetarea Franţei, ca şi pe a Europei, în veacul al XVIII-lea, — întâiu în mod direct, apoi prin „enciclopediştі". Rousseau e elevul lor, — în special Locke îi inspiră idealurile lui sociale.

In ce priveşte mişcarea literară, clasicismul francez are încă mare putere în Europa în întâia jumătate a veacului al XVIII-lea; în Franţa însă el începe să fie serios concurat de literatura engleză, — înainte chiar de venirea lui Rousseau la Paris. Hărnicia antuziastă a emigranţilor şi a celor trei înaintaşi mari ai lui Rousseau contribue mult la aceasta.

Voltaire trecuse Canalul în 1726 ca să importe *anglomania;* şi, dela 1748 până la Revoluţie, curentul englez ajunge aşa de puternic încât acelaşi Voltaire vede o primejdie naţională în el.

Cu mult înainte de a apărea *La Nouvelle Héloïse, Anotimpurile* lui Thomson, *Nopţile* lui Young, *Elegia scrisă într'un cimitir de ţară* a lui Gray, care, după cum spune Byron, a plăcut „instantly and eternally" — stârniseră entuziasmul şi admiraţia până la lacrimi în rîndurile cetitorilor franceji. Un sentimentalism necunoscut literaturii franceze era acum sorbit cu delir din aceste poeme care ajung să cucerească toată Europa. *Ossian* al lui Macpherson începe să apară în 1759, şi înainte de 1763, când publicarea e terminată, celebritatea poemelor atribuite acestui poet gaelic, legendar ori inventat, ajunsese mondială.

Un nou *gust* literar se arată în veacul al XVIII-lea pe Continent, începând cu Franța. In această țară s'a închegat clasicismul, și tot aici i se aduce lovitura de către o literatură străină, pe care Anglia o produce pentru toată Europa din pragul Istoriei Contemporane.

In toată Europa transformări mari sociale se petrec în veacul al XVIII-lea: Revoluția Franceză nu vine pe neașteptate. O nouă clasă socială, — care în Anglia căpătase precumpănire politică, și începuse să-și exprime simțirile și aspirațiile într'o nouă literatură, cu un veac înainte, — începe să influențeze atmosfera politică și culturală a Continentului. Noul gust literar era simptomatic. *Furor anglicanus* și *anglomania* nu erau niște afectări ori *mode* trecătoare: Europa tînără își găsește în ele expresia propriului ei suflet.

*

Dintre toate genurile literare, un anumit gen convine mai mult gustului public din această epocă,—romanul; de aceia puțini scriitori pe lume au avut o așa de mare popularitate ca De Foe, Richardson, Fielding,—în special Richardson sfidează orice comparație. In Germania, e pus alături de Homer; în Franța, Diderot îi dă încă tovărășia lui Moise, Euripide și Sofocle; în veacul trecut, Villemain îl declară cel mai aproape de Shakespeare; în veacul nostru e recunoscut ca „fondatorul romanului mo-

dern"[1] şi, „dacă realismul înseamnă arta de a da impresia vieţii, Richardson e cel mai mare dintre realişt".[2]

Le Sage, Marivaux, Prévost sunt cu totul umbriţi de gloria lui Richardson, în Franţa. Rousseau se inspiră atât de mult din *Clarissa Harlowe*, în *La Nouvelle Héloïse*, încât paralelismul ce s'a făcut de critici între aceste două romane stabileşte în multe părţi compilaţia. Se admite că Rousseau trebue să-şi fi scris romanul său cu romanul lui Richardson pe masă. Fără îndoială că părinţii sufleteşti ai lui Rousseau sunt Locke şi Richardson. Nenumărate imitaţii, complicaţii şi plagiate din *Clarissa Horlowe* şi *Pamela*,—cele două romane celebre ale lui Richardson,—apar în Franţa înainte de Revoluţie, dovedind astfel, şi ele, marea înrîurire ce a avut-o în Franţa unul singur dintre scriitorii engleji care au exercitat o influenţă asupra literaturii franceze.

„Richardson a trecut în toţi cetitorii lui Rous-„seau. Trebue de observat că, timp de aproape „un secol, cea mai mare parte dintre discipolii „lui Jean-Jacques au fost de asemenea discipolii „lui. Toţi romanticii dinainte sau de după Revo-„luţie au asociat cu pietate numele lui cu al „gloriosului său imitator".

„Bernardin de Saint-Pierre a învăţat dela el „să iubească şi să imiteze pe autorul *Clarissei*.

---

[1] Joseph Texte, *op. cit.* p. 206.
[2] *Ibid.* p. 210.

„André Chénier îl laudă cu cuvinte pasionate. „M-me de Staël mărturisește că răpirea *Cla-*„*rissei* a fost marele eveniment al tinereții sale". „Oameni de noroi, femei depravate, scria Bal-„lanche, nu vă atingeți de cărțile lui Richardson, „...ele sunt sacre!" Chateaubriand se roagă fer-„binte lui Dumnezeu ca gloria lui să renască. „Charles Nodier admiră caracterele lui „naive și „sublime". Sainte-Beuve în primele lui versuri, „recheamă cu emoțiune „les purs amours" ale „*Clarissei* și *Clementinei*. Lamartine face din „Richardson autorul favorit al tinereții sale. „George Sand se entuziasmează pentru acel pe „care Villemain îl numea „cel mai mare și poate „cel mai involuntar imitator al lui Shakespeare", „și despre care Alfred Musset spune că a com-„pus cel dintâiu roman din lume".[1]

*

Romanul englez din veacul al XVIII-lea, care dă un impuls atât de mare literaturii europene, e clasificat cu nume deosebite de critici. In orice caz însă romanul social, reaslist, naturalist, modern al descripțiilor sociale, burghez... e un gen literar nou născut în Anglia,—acolo unde substratul istoric pentru o asemenea literatură se închegase mai de mult decât pe Continent. Desvoltarea imensă a acestui gen literar aproape a înăbușit azi desvoltarea altor genuri, și el continuă

[1] Joseph Texte, *op. cit.* p. 309.

să fie cel mai potrivit mijloc de expresie al literaturii epocii noastre, pretutindeni în Europa.

„Dintre toate creaţiile literaturii engleze din „veacul al XVIII-lea, cu siguranţă, cea mai origi„nală e romanul de moravuri burgheze, sau, cum „îl numeşte Taine, romanul antiromanesc. In „istoria literaturii europene, puţine revoluţii se „pot compara cu aceia pe care o fac, în acel „timp, De Foe, Richardson, Fielding, spirite pozi„tive şi observatori care, în locul aventurilor „după moda spaniolă şi franceză, introduc cu cu„raj studiul exact al societăţii contemporane. „Foarte puţine revoluţii, cu siguranţă, au avut „urmări atât de însemnate. Nu e o exageraţie a „spune despre această „severă cugetare bur„gheză" că, exprimându-se, a făcut efectul „vocii „unui popor îngropat sub pământ". In toate ţă„rile această voce a fost auzită. In Germania, în „Franţa, în ţările de Nord şi până în Italia, ro„manul englez dădu impresia de un gen nou,- „neasemănător cu oricare altul, liber, în desvol„tarea lui uimitoare, de orice model clasic, com„plect virgin de orice influenţă tradiţională. Se „părea că, în imaginaţia obosită a oamenilor, „Harlowe-ii şi Jones-ii uzurpară locurile ocu„pate de veacuri de eroii greci şi latini, ori de „paladinii epici. Romanul, acest gen ignorat, „sau aproape ignorat de cei vechi, ajunge, cu „Englejii, epopeia lumii moderne".

„Englejii sunt aceia, spune M-me de Staël, „care au îndrăznit să creadă cei dintâi că ta-

„bloul afecțiunilor private era îndeajuns pentru „a interesa spiritul și sufletul omului; că nici „celebritatea personagiilor, nici minunăția în„tâmplărilor nu erau necesare pentru a captiva „imaginația, și că, în puterea de a iubi se găsea „material îndeajuns pentru a reînoi necontenit „tablourile, fără a obosi vreodată curiozitatea. „Englejii, însfârșit, sunt aceia care au făcut din „romane, opere de morală, unde virtuțile și vie„țile obscure își pot găsi motive de exaltare „și-și pot crea un gen de eroism." [1]

„Prin acest gen, spune Joseph Texte, Englejii „sunt maeștrii oricărui romancier care ține astăzi „condeiul în mână... Literatura burgheză, adică „aproape întreaga literatură a timpurilor mo„derne, își are rădăcina în romanul englez". [2]

A recunoaște literaturii engleze o astfel de paternitate e a o pune în fruntea marilor literaturi, cu toate că nu ea strălucește azi mai orbitor în istoria universală a literaturilor.

*

După Revoluție, influența engleză scade în Franța până după Imperiu. Ceia ce nu izbutise să facă Voltaire o fac împrejurările politice: e o reîntoarcere la clasicism în Franța, după „Directorat", ca o protestare națională împotriva

[1] Joseph Texte, *op. cit.* p. 171.
[2] Joseph Texte, *op. cit.* p. 173.

Angliei. Shakespeare e huiduit pe scenă,—şi era aşa de firesc ca Napoleon să-l urască.[1]

Dar după 1827, Shakespeare, cu toate că găsise pe Schiller instalat pe scena franceză, cucereşte cu desăvârşire teatrul. Influenţa lui Shakespeare asupra romantismului francez se simte în critică, în imitaţiile nenumărate şi în orientarea generală a treatrului. Dumas exclamă: „Am înţeles că, în teatru, totul pleacă dela Sha„kespeare, cum în lumea reală totul emană dela „soare". Hugo îl numeşte: „l'homme océan". Vigny şi Musset se inspiră atât de aproape dela el, încât Sainte-Beuve spune despre cel din urmă, că-l pastişează. Toţi romanticii franceji au cetit pe Shakespeare.

Influenţa „lakiştilor" asupra romantismului francez, în veacul trecut, e de asemenea din cele mai însemnate. Puţine influenţi însă au fost atât de puternice, nu numai în Franţa, ca a lui Byron şi Scott. Musset, care „pastişa" pe Shakespeare, a fost acuzat că pe Byron îl „plagiază". Vigny, Lamartine, Hugo—sunt evident influenţaţi de Byron.

Succesul lui Scott în Europa a fost prodigios. Nici un scriitor în veacul trecut n'a fost atât de mult tradus, imitat, plagiat. Stendhal a găsit numai în Franţa peste două sute de discipoli direcţi ai lui Scott. La Paris, Heine găsea în Sa-

[1] Cf. L. P. de Julleville, *Histoire de la langue et de la littérature française*, vol. VII, p. 704 sqq.

lonul din 1831 peste treizeci de tablouri inspirate de romanele lui Walter Scott, despre care George Sand spunea că, „e poetul țăranului, soldatului, proscrisului, muncitorului".

Toți marii romantici ai Franței și ai Europei întregi, din secolul trecut, au fost influențați de Walter Scott.

Astfel când, după atâtea veacuri de influenți străine, literatura engleză începe să se arăte recunoscătoare către Continent, dărnicia ei nu o pune în umbră față de nici o literatură din lume. Astăzi chiar, când nu ea ține întâietatea, Shakespeare e cel mai răspândit scriitor dramatic în Germania, iar Shelley și Keats, Dickens, Thackeray, George Eliot, Carlyle, Ruskin—continuă să trăiască și în afară de Anglia, oriunde este un gust și o tradiție literară. Mai mult încă, scriitori noi, —neconsacrați în rîndul marilor talente de peste Canal,—străbat pretutindeni pe Continent, fie în propria lor limbă fie în a traducătorilor, indicând prin mulțimea edițiilor gradul lor de răspândire și puterea de expansiune a literaturii engleze.

VIII.

Concepţia tragică a vieţii

King Lear

King Lear cuprinde întreg geniul lui Shakespeare. Dacă printr'o catastrofă ar fi dispărut toate operele lui, afară de *King Lear*, complexitatea şi puterea geniului lui Shakespeare, pentru noi, n'ar fi cu nimic micşorate,—spune Bradley.

King Lear, fără îndoială, e cea mai vastă şi mai profundă din dramele lui Shakespeare. E triumful suprem al artei sale neperitoare.

Închegarea viziunii, individualizarea caracterului, simbolizarea ideii, suggestia marilor înţelesuri şi contemplaţia poetică se găsesc concentrate indisolubil în aceiaşi creaţie, în care bate viu pulsul etern al umanităţii, prin umbrele mistice ale misterului.

Din această înălţime stăpânitoare poţi privi toate puterile operante ale geniului lui Shakespeare, în întreaga splendoare a varietăţii, complexităţii şi imensităţii lor. Simţi cum elementele

se desfășoară tumultuos, închegând și distrămând viața umană cu repeziciune de vijelie, înaintea ochilor înmărmuriți de groază și milă, a minții frământată de întrebări și chinuită de mister, a imaginației dilatate și 'nfiorate de extazul oroarei sau sublimului, până la contemplația senină a frumuseților poetice, unice în literatura lumii.

Totul e viu. „Totul e în mișcare și mișcarea e cea de tempestă. Un cap grotesc care ne privește dintr'un loc aproape de noi, deodată își schimbă locul și expresia și-l vezi mânat estompându-se în depărtare cu buzele și ochii triști și patetici, în loc de grotești. Tot ce vedem în jurul nostru e în vârtej tempestuos și palpitant, și totuși simțim că o lege predomină aceste vicisitudini și incoherențe aparente. Devenim convinși că e o logică în această furtună. In timp ce orice lucru pare că e smuls din locul lui propriu, și că și-a perdut legăturile firești, că instinctele, pasiunile, rațiunea... totul s'a pervertit și deformat, totuși, fiecare lucru în acest chaos aparent își ia locul cu o siguranță și preciziune infailibilă. In *King Lear*, mai mult decât în oricare alta din piesele lui, Shakespeare stă în fața misterelor vieții umane" [1].

Aceasta e construcția și fizionomia piesei; aceasta e atmosfera; acesta e *tempo* în *King Lear*.

---

[1] Ed. Dowden, *Shakespeare: His Mind and Art*. pp. 257, 258.

Iată ce spune Hudson, despre limba în care e scrisă opera:

„Desigur în niciuna din piesele lui Shakespeare nu simţim mai mult prezenţa şi puterea acelei uimitoare dicţiuni, ca să nu zicem limbi, pe care el a lucrat-o şi construit-o ca organ adequat şi necesar al cugetării sale. Literatura engleză nu are nimic asemănător; şi limba din orice altă operă, pare anemică, rigidă şi mecanică, în comparaţie cu limba de *King Lear*" [1].

*

Citind *King Lear*, simţi că universul moral şi material e în convulzii.

„Tunetul care trăsneşte deasupra capetelor noastre nu se opreşte deodată, ci se dublează, se multiplică şi se întăreşte, bubuind prelung în depărtări, în reverberări infinite", — având viziunea furtunii, spune Schlegel.

Ai intuiţia că eroul piesei e parte integrantă [2]

---

[1] H. N. Hudson, *Shakespeare: Life, Art and Characters*, vol. II, pp. 353, 354.

[2] Sentimentul de integrare a noastră în natură, cu legile ei misterioase, e adânc în om şi apare vehement în momente de mari îngrijorări, de mari suferinţi şi dureri: *aici stă origina superstiţiilor*. Acesta e fondul psihologic etern omenesc, nu numai tradiţia populară, care tocmai conţine acest fond, întrebuinţat de Shakespeare, în procedeurile lui dramatice. Îngrijorarea tuturora, după uciderea bătrânului Hamlet, face ca lumea să stabilească legături între soarta ţării şi eclipsele de soare şi de lună, comete, pete în soare, stafii; chiar Horaţio, care era blindat cu filozofia lui sceptică, începe să admită dependenţa omului de Necunoscut. Acelaşi procedeu îl între-

a firii, supus convulzilor ei prin puterile elementare și misterioase ale existenții universale. Nu sunt două furtuni ci una. Furtuna din suflet se contopește cu uraganul elementelor naturii și biata viață zbuciumată a Regelui Lear, care e și a noastră, devastată de suferința deziluziilor și bântuită de viforul înghețat al urii și mâniei, găsește la sfârșit, alinarea, pentru o clipă, în îngereasca iubire a Cordeliei, — eroina de a cărei „frumuseță cerească a sufletului", Schlegel spune că „nu îndrăznește să vorbească".

Cordelia, cea mai superioară creație din galeria feminină a lui Shakespeare, prin discreția delicată și balsamică a iubirii și sacrificiului ei, mântue sufletul bătrânului Lear de scorpionii urii, — pe când înseși existența ei între noi apropie omenirea de Dumnezeire.

---

buințează Shakespeare în *King Lear*, când îl pune pe Gloucester să vadă o legătură logică de prevenire între fenomenele cerești și cele petrecute la Curtea Regelui Lear. Gloucester simte și crede aceasta, pentrucă era adânc mișcat și îndurerat, Edmund însă, care se bucura tocmai de ceiace se întâmplă, nu simte și nu crede: „Aceasta e extravaganta prostie a lumii, că atunci când suntem nenorociți — adeseori din cauza faptelor noastre — dăm vina pe eclipsele de soare, de lună și pe stele".

Același procedeu îl întrebuințează Shakespeare și în *Julius Caesar* și alte piese. Aceiași psichologie e și în momentele de mari încântări și transportări de fericire. In faimoasa scenă de iubire, din grădină, dintre Lorenzo și Jessica, din *Merchant of Venice*, cerul și planetele iau parte, în sufletul lor, la fericirea lor.

In *Macbeth* și *King Lear*, cadrul naturii, coordonat de Shakespeare cu starea sufletească a eroilor, implică voit aceiași unificare între individ și natură.

Ormuz a învins pe Ahriman; lumea care a creat pe Cordelia nu poate fi blestemată! Dar, apariţia neaşteptată pe scenă a bătrânului Lear, cu Cordelia moartă în braţe, încearcă sufletul omenesc peste puterile lui de a suporta durerea. Cele cinci cuvinte, strigate cu desnădejde de Regele Lear: „She is gone for ever!" (s'a dus pentru veşnicie), sunt inscripţia celei mai sfâşietoare scene de cruzime din literatura lumii. Natura înseşi pare mefistofelică, redându-i ironic bătrânului Rege, pentru un *moment*, *mintea* şi speranţa fericirii, ca îndată să-i zdrobească inima pe marginea propriului lui mormânt.

Asasinarea brutală a Cordeliei ne copleşeşte sufletul cu amarul desperării până la senzaţia unei violenţi fizice. Totuşi, când ne gândim că infinita frumuseţă a caracterului Cordeliei e posibilă tot în aceiaşi lume brutală, revolta îngenunche în adoraţie. Realitatea nu promite nimănui justiţia poetică, care rămâne numai în dulcegăria compoziţiei literare a lui Nahum Tate,[1] menită, în veacul al XVIII-lea şi al XIX-lea,

[1] Poetul care a prefăcut piesa lui Shakespeare într'o versiune, în care Cordelia nu e strangulată în închisoare, ci împerechiată cu Edgar, spre fericirea amândurora şi a publicului.

Această versiune a înlocuit pe scenă piesa originală, timp de o sută cinci zeci de ani, până la complecta restaurare în teatru a originalului lui Shakespeare de către Macready, în 1838. Marii artişti Betterson, Garrick, Kemble, Kean au jucat pe scenă numai versiunea lui Tate.

Despre această versiune, aprobată de Dr. John-

să aducă tihnitei burghezii serviciile distractive sentimentale ale cinematografului de astăzi. Bradley, deși condamnă vulgaritatea și impietatea lui Tate, găsește că, în adevăr, Shakespeare, în sfârșitul Regelui Lear, apasă așa de dureros sufletul nostru, încât se naște în noi dorința de o ușurare și legitimează umanitar, dacă nu estetic, tendința lui Tate.

*

Pentru a caracteriza valoarea piesei *King Lear*, în vastele și diferitele ei dimensiuni, chiar cele mai temerare superlative și comparații sunt insuficiente. Mai mult ca oricare altă operă, *King Lear* suggerează marile întrebări.

Ce e lumea, în tragedia lui Shakespeare? „O imensă scenă a nebunilor", nu numai pentru nefericitul Lear.

Viața? „O umbră rătăcitoare, un biet actor, care se îngâmfă și se agită un moment pe scenă și apoi nu se mai aude: e o poveste spusă de un idiot, plină de sgomot și de furie, fără înțeles", — blestemă cu desgust Macbeth, după atâta sete de mărire și atâta ruină în suflet!

Marele și nobilul Othello din fața Senatului venețian; victoriosul acoperit de glorie în Arabia și în Indii, la Aleppo și la Cypru, ale cărui

---

son, Lamb spune: „Tate a pus belciugul în nasul acestui Leviathan, pentru Garrick și urmașii săi, ca să-i tragă mai ușor pe scenă". (W. Hazlitt, Shakespeare's Characters, p. 125).

gânduri curg ca apele Ponticului spre Propontida şi Helespont; cuceritorul inimii celei mai frumoase nobile veneţiene, care „privea faţa lui în sufletul lui"; cel mai romantic poet dintre eroii lui Shakespeare, mai aprins în imaginaţia poetică a iubirii decât Romeo,—în culmea măndriei, pompei şi gloriei, ajunge o jucărie, şi se despreţueşte singur: „O nebun! nebun! nebun!

In *King Lear,* acest trist ecou al vieţii răsună dureros şi profund. Lear ajunge înţelept după ce-şi perde mintea; Gloucester spune că a ajuns să vadă după-ce şi-a perdut ochii; Bufonul şi Edgar spun adevăruri adânci, simulând nebunia caşi Hamlet. Şi nu e indiferentă, căci Shakespeare nu spune lucruri indiferente, exclamaţia lui Edgar, ascultând cuvintele lui Lear: „Raţiune în nebunie!"; nici observaţia lui Polonius, ascultând pe Hamlet: „Adeseori nebunia pătrunde ceiace mintea sănătoasă nu poate înţelege"; iar Ophelia, inocenta Ophelia, care niciodată nu exprimă o cugetare filozofică, în nebunia ei formulează lapidar cea mai adâncă cugetare asupra înţelesului bietei vieţi omeneşti: „Dumnezeule, ştim ce suntem, dar nu ştim ce putem deveni", — adevărat motto pentru toate tragediile lui Shakespeare. Chiar procedeul de a îmbrăca judecata profundă în haina nebuniei simulate, întrebuinţat în *Hamlet* şi *King Lear,* nu e indiferent în Shakespeare. Şi e semnificativ că Hamlet, cel mai adânc cugetător dintre eroii lui Shakespeare, — eroul geniu, — spune

ironic lui Horațio: „Sunt mai multe lucruri în cer și pe pământ, Horațio, decât se visează în filosofia ta", cuvinte care amintesc ironia cuprinsă în înțelepciunea nebuniei lui Lear, când spune Cordeliei: „Să luăm asupra noastră ex-explicarea misterului lucrurilor cașicum am fi spionii lui Dumnezeu".

Desigur toate frazele citate sunt ale personagiilor lui Shakespeare, dar fără să voim simțim că de acest prelung ecou de desperare, care străbate toată drama lui Shakespeare, sufletul lui nu e departe; că această atitudine ironică față de puterile minții omenești, dramatizată în atâtea feluri și în atâtea personagii nu e numai o caracterizare de individualizare a unui personagiu dramatic. Din întregul zbucium al vieții se încheagă întrebări fără răspuns; deasupra întregei drame umane plutește un mister de nestrăbătut, pe care voim să-l explicăm cași cum am fi „spionii lui Dumnezeu".

Unde e adevărul? „Nu e nimic bun sau rău, mintea noastră numai califică lucrul", răspunde Hamlet, decepționat de lumea în care Lear, Macbeth și Othello au cules cele mai amare deziluzii. „Intr'o coajă de nucă, Hamlet s'ar simți regele spațiului infinit numai să nu aibă visuri rele".

„Ce minune e omul! cât de nobil în rațiune! cât de infinit în puterile minții! cât de impunător și admirabil în chipul și fapta lui! în acțiune ca un înger! în înțelegere ca un zeu!

splendoarea lumii! regele animalelor! Şi totuşi pentru Hamlet, ce-i această quintesenţă de pulbere?" Prospero, din *Tempest*, răspunde: „Suntem din stofa din care sunt făcute visurile, iar biata noastră viaţă e înconjurată de întuneric".

Lear, nebun, când îl întâlneşte pe Edgar, gol şi sălbătăcit, în bătaia ploii şi furtunii, se întreabă uimit şi plin de milă: „Nu e omul nimic mai mult decât atât?" „Tu nu datoreşti mătasă viermelui, nici blană animalului, nici lână oii.... tu eşti lucrul în sine: omul fără lucruri accesorii nu e decât un biet animal gol şi zburlit ca tine", spune Lear lui Edgar.

Inţelesul vieţii noastre? Gloucester orb se tângue: „Suntem ca muştele pentru copiii care se joacă; zeii ne ucid din distracţie". Dreptatea? Credinciosul Kent, doborât de suferinţă în faţa Regelui Lear, cu Cordelia moartă în braţe, exclamă c'o întrebare: „Acesta e sfârşitul promis?" şi întrebarea ajunge deodată desperare.

Ce ne aşteaptă dincolo de viaţă, dincolo de lume? Ceva mai grozav decât sbuciumul mâniei şi deziluziilor lui Lear; decât tortura halucinaţiilor lui Macbeth şi chaosul din sufletul lui Othello. E înţelesul celor patru ultime cuvinte ale lui Hamlet: „The rest is silence". Pustiul inexistenţei veşnice, mintea noastră nu poate să-l cuprindă. Pe pragul infinitului etern şi'n desperarea marilor dureri, ţipătul strident al desnădejdei devine rugă umilă în faţa a ceiace nu putem înţelege. Inainte de a părăsi viaţa, per-

dem mândria inteligenței. Ne cutremurăm și ne plecăm în fața propriei noastre neputințe.

Și totuși idealismul și iubirea de oameni, nu scepticismul, e esența sufletească a marilor eroi ai lui Shakespeare. Câtă generozitate de cugetare și ce milă îndurerată pentru suferințele celor obijduiți și nedreptățiți, în solilocul to be or not to be! Hamlet, în criza deziluziilor amare pe pragul sinuciderii, nu se gândește la el ci la cei care sufăr.

Deziluziile lui nu sunt decât forme ale idealismului rănit. Numai marii idealiști pot încerca grozavele deziluzii în Shakespeare; marii sceptici, ca Jago și Edmund, niciodată.

Lear nebun, în urgia ploii și furtunii, se uită pe el și se gândește la „sărăcia fără adăpost", rugându-se pentru cei nefericiți:

„O voi nenorociți goi, oriunde ați fi, care sunteți expuși la această ploae și vijelie nemiloasă, cum capetele voastre fără adăpost, corpurile voastre fără hrană, hainele voastre rupte și găurite vă vor apăra de furtuni ca aceste?".

Aceiași milă; același suflet mare și bun; același idealism sublim, în Lear cași în Hamlet.

„E unul din acele pasagii care ne fac să adorăm pe Shakespeare", spune Bradley, care crede că, „în lumea poeziei, cu siguranță, nu există o figură atât de mare, atât de patetică și atât de frumoasă ca Regele Lear" [1].

*

[1] A. C. Bradley, Shakespearean Tragedy, pp. 287, 285.

Pe scena vastă ca lumea, a teatrului lui Shakespeare, se frământă mari figuri desamăgite. Sufletele lor nobile, generoase, superbe, ard pe rugul propriilor lor pasiuni şi idealuri.

Hamlet, — Prometheu, — în mintea căruia trăesc vii toate marile probleme; care, în nobilul lui idealism, vibrează pentru tot ce e mare, bun şi frumos; — înşelat de mari iubiri, simte dureros toate nedreptăţile şi nefericirile omenirii, ajungând să dorească drept locuinţă „o coajă de nucă, numai să nu aibă gânduri rele".

Majestuosul Lear, plin de putere, de mândrie, de nobleţă, de iubire, ajunge să urască şi să blesteme pe acei care-l iubeau şi venerau şi... nebun, la 80 de ani, înţelege să nu caute fericirea în pompă şi ambiţii, ci în închisoare, alături de Cordelia lui iubită „peste ale cărei sacrificii zeii înşişi aruncă tămâie", ca acolo „să îngenunche şi să ceară ertare... să se roage, să cânte, să spună poveşti de demult, să râdă uitându-se la fluturi poleiţi"... viaţa simplă şi caldă a iubirii!

Othello, romanticul erou al spadei, ajunge să caute mântuire în sinucidere, după ce a insultat, a lovit şi a ucis pe inocenta Desdemonă care-l adora, fără iubirea căreia „chaosul i s'a scoborât în suflet".

Macbeth, generalul loaial, viteazul curajos, ajunge asasinul chinuit de remuşcări, tremură de spaima propriilor lui halucinaţii şi aleargă la moarte cu sentimentul de salvare.

Pentru viața fiecăruia din acești eroi nemuritori ai teatrului lui Shakespeare, cași pentru viața fiecăruia dintre noi, răsună tristul refren al Opheliei nebune: „Știm ce suntem dar nu știm ce putem deveni".

Aceste caractere epice prin majestatea sufletului lor, care prin măsura superiorității în ce e mare, bun și frumos întrec tot ce omenirea a conceput ca înălțime, sunt pas cu pas sfâșiate înaintea noastră pe scena lui Shakespeare, — până la „quintesența de pulbere" și la „lucrul în sine".

Iubiri suave, arzătoare, dumnezeești, — pe care nici o nedreptate și nici o suferință nu le poate clătina, peste ale căror sacrificii și „zeii aruncă tămâie", — sunt chinuite, brutalizate, insultate, desconsiderate. Ophelia, Desdemona, Cordelia, Juliet, Imogen, Viola, Miranda, Perdita, Rosalinda... iată galeria martirajului feminin al iubirii cât timp va trăi omenirea.

Pentruce atâta suferință și distrugere tocmai pentru acei mari și buni? Triumful e pentru cei răi? Niciodată răul nu dobândește succesul final în teatrul lui Shakespeare: Claudius, Iago, Edmund, Regan, Goneril, Oswald, Cornwall își iau pedeapsa, dar după ce Hamlet, Othello, Lear, Gloucester cad victimele lor.

Concepția luptei eterne între bine și rău în natură pare astfel dramatizată de celebrii eroi ai lui Shakespeare, în viața umană. Nici într'o piesă această luptă nu e așa de semnificativă

ca în *King Lear,* în care sunt două grupe bine distincte: Lear, Cordelia, Kent, Gloucester, Edgar, Bufonul, Albany pe deoparte; iar pe de alta Edmund, Regan, Goneril, Oswald, Cornwall.

Cei răi sunt cauza tuturor convulziilor umanităţii şi suferinţilor celor mari şi buni, care în zbuciumul nefericirii lor desvălue o măreţie a sufletului uman, şi o putere de simpatie, ce ne face să-i admirăm, să ne identificăm cu ei, să trăim viaţa şi aspiraţiile lor prin propriile noastre emoţiuni, — să exclamăm: „ce minune e omul!"

In puterea artistică de a ne face să vibrăm cu toată fiinţa noastră pentru tot ce e mare, bun şi frumos şi de a simţi repugnare adâncă pentru tot ce-i egoist, mic, rău şi urât stă valoarea etică a lui Shakespeare, — nu în soarta vieţii personagiilor şi în distribuţia nedreaptă a justiţiei în lume.

Un lucru îl simţim adânc, cu toată puterea sufletului nostru: răul e cauza eternă a convulziilor umanităţii, care se frământă şi se zbuciumă pentru a-l expulsa, ca pe un toxic incompatibil cu esenţa vieţii,—cu preţul atâtor răstigniri a celor buni!

Această luptă, cu sarcificii divine, menţine etern în lumină scara valorilor sufletului uman şi formează esenţa tragismului în piesele lui Shakespeare, peste elementul senzaţional, justiţiar şi poetic.

Colaborând cu Shakespeare, în convieţuirea

sufletească cu creațiile lui neperitoare, o cută desigur rămâne și'n sufletul nostru, ce ne face să înțelegem majestatea morală eternă a umanității, peste tot ce-i trecător. *The myriad-minded* Shakespeare e cel mai mare artist și moralist. „El e singurul lui biograf; și nu poate spune nimic nimănui decât lui însuși din noi," spune Emerson, concentrat și plin de înțeles.

*

Criticii piesei *King Lear* întrebuințează superlativul hiperbolic, fără ezitare:

„Tot ce putem spune ori concepe despre *King Lear* e neputincios. A încerca să dai o descripție a piesei ori a efectului produs asupra minții noastre, e simplă impertinență: totuși trebue să spunem ceva: este deci cea mai bună din toate piesele lui Shakespeare" [1], spune Hazlitt, în desperare de a găsi „cuvântul ce exprimă adevărul".

„Este cu mult cea mai aeschiliană dintre operele lui Shakespeare; cea mai elementară, cea mai oceanică, cea mai titanică în concepție" [2], spune Swinburne, în paroxismul superlativizării calităților acestei piese.

„E cel mai înalt specimen pe care'l avem, de ceiace cu adevărat se numește dramă gotică" [3],

[1] W. Hazlitt, *Shakespeare's Characters*, p. 108.
[2] A. C. Swinburne, *A. Study of Shakespeare*, p. 171.
[3] H. N. Hudson, *Shakespeare: His Life, Art and Characters*, vol. II, p. 353.

spune Hudson, minunat de grandoarea concepţiei şi armonia construcţiei, în *King Lear*.

Dowden[1] vede în *King Lear* înţelesuri adânci şi eterne, ca în *Prometheu Inlănţuit* al lui Aeschil şi *Faust* al lui Goethe; iar Bradley[2] grupează această piesă cu *Divina Comedia* lui Dante, simfoniile lui Beethoven şi statuele lui Michel Angelo din capela Medicişilor.

Coleridge caracterizează astfel scena 4, Act. III, din *King Lear*, în care, subt furia vijeliei şi trăsnetelor cerului, divaghează înţelept: nebunia reală a Regelui Lear, nebunia simulată a lui Edgar, nebunia profesională a bufonului şi devotamentul desperat al lui Kent.

„Cu siguranţă o aşa scenă n'a fost concepută până la Shakespeare, nici după el! Dacă o considerăm pentru ochi numai, e mai grozavă decât orice un Michel Angelo, inspirat de un Dante, ar fi putut concepe, şi nimeni altul decât un Michel Angelo n'ar fi putut executa. Ori, dacă ar fi rostită orbilor, gemetele naturii ar părea că se transformă în glasul conştiinţii umanităţii".[3]

Voi aminti pe lângă această scenă, remarcată de Coleridge, o situaţie din Act. IV. sc. 2, uimitoare prin puterea ei dramatică. E o scenă de tandreţă amoroasă din care exală oroarea crimei, până la crispaţia fizică.

---

[1] Cf E. Dowden, *Shakespeare: His Mind and Art*, p. 259.

[2] Cf. A. Bradley, *Shakespearean Tragedy*, p. 244.

[3] S. T. Coleridge, *Lectures and Notes on Shakespeare*, p. 341.

Nici într'o piesă *răul* nu e așa de puternic și de respingător reprezentat ca în *King Lear*. In *Othello*, caracterul lui Iago e mai bogat deliniat, dar Othello era un străin pentru Iago, pe când oroarea pe care o inspiră Edmund, Regan și Goneril are savoarea ironiei satanice a paricidului. Apoi cruzimea grozavă a celor două eroine e mai teribilă decât orice a imaginat Shakespeare în descripția răului. Caracteristic spune Albany: „Diformitatea morală nu pare așa de oribilă în demon ca în femee":

Goneril dă o sărutare de dragoste lui Edmund, suggerându-i totodată să asasineze pe Albany, soțul ei: astfel el putea urca tronul prin căsătoria ei cu „*scumpul Gloucester*".

Ultimele două cuvinte de desmerdare amoroasă a Gonerilei au putere de trăsnet: ele evoacă brusc participarea lui Edmund, la scoaterea ochilor lui Gloucester, tatăl lui. Prin această crimă numai, Edmund ajunsese conte de Gloucester, după dreptul de moștenire.

Mi se pare o scenă unică, chiar în Shakespeare, ca concentrare de tot ce-i odios și respingător, în lumina ironiei tragice.

*

Și totuși această extraordinară capodoperă a omenirii nu e scutită de a trece pe subt furcile caudine chiar ale unora dintre acei critici care-i fac apoteoza. Azi e reprezentată pe scenă mai rar decât celelalte tragedii din repertorul lui

Shakespeare; iar în trecut nu s'a bucurat niciodată de o prea mare popularitate, decât doară travestită şi remorcată de Tate. E şi aici o ironie a soartei!

Voi transcrie exact cuvintele lui Bradley, care învederează succint şi precis problema ce se pune dela sine, când priveşti *King Lear*, în raport cu capacitatea şi putinţa technică a scenei.

„Când citesc *King Lear*, două feluri de impresii mi se impun minţii, care par că răspund la două categorii de fapte. *King Lear* mi se pare cea mai mare operă a lui Shakespeare, dar, în acelaşi timp, am impresia că *nu* este cea mai bună piesă a sa. Şi mă găsesc că înclin să o consider din două puncte de vedere diferite. Când o privesc strict ca dramă, mi se arată, deşi în anumite părţi covârşitoare, hotărât inferioară, ca tot, lui *Hamlet*, *Othello* şi *Macbeth*. Când simt că e cu mult mai mare decât oricare dintre aceste şi că e cea mai înaltă revelaţie a geniului lui Shakespeare, mă găsesc că nu o privesc numai ca dramă, dar că în mintea mea o pun alături de opere ca *Prometheu Inlănţuit*, *Divina Comedia* şi chiar de cele mai puternice simfonii a lui Beethoven şi de statuele lui Michel Angelo din capela Medicişilor" [1].

Impresiile lui Bradley, citind *King Lear*, sunt evident influenţate de conştiinţa limitării posibilităţilor de reprezentare a scenei teatrale şi

[1] A. C. Bradley, *Shakesperean Tragedy*, p. 244.

de codul dramatic obișnuit. Mai mult, din clasificarea impresiilor se vede că Bradley admite implicit numai criteriul sensorial, când judecă, după puterile de concretizare ale scenei, calitatea dramatică a unei piese de Shakespeare.

„Scena este proba calității strict dramatice, și *King Lear* e o piesă prea enormă pentru scenă".[1]

Din punctul său de vedere, Bradley desigur e consecvent în aserțiunea sa. In adevăr, a îndesa tot cuprinsul piesei *King Lear* în limitele scenei teatrale, pentru a o prezenta spectatorilor care așteaptă să *vadă* și să *audă* lucruri ce nu se pot decât *imagina*, însamnă să cerci a vârî Turnul Eifel într'o cutie de chibrituri.

De asemenea Bradley are dreptate, din același punct de vedere, când contrazice pe Hazlitt, care găsește că *King Lear* e cea mai bună din toate piesele lui Shakespeare.

Dar din acest punct de vedere, scena e mică pentru oricare din piesele lui Shakespeare, — *King Lear* deține numai recordul între ele.

Din studiul pieselor lui Shakespeare rezultă însă o altă concepție despre rolul scenei în teatru, care pare să fi fost și a lui Shakespeare, când a creat piesele lui pentru a fi jucate pe scenă, — căci Shakespeare era în primul loc om de teatru și a scris exclusiv pentru scenă.

Fără îndoială că Bradley recunoaște că *King Lear* nu e o piesă lipsită de scene dramatice per-

[1] A. C. Bradley, op. cit. p. 247.

fecte, din punctul său de vedere; totuşi „*King Lear*", ca tot, este o piesă imperfect dramatică şi e ceva chiar în esenţa ei în războiu cu simţurile".[1]

„Imensul cuprins al operei; massa şi varietatea experienţei intense pe care o conţine; interpenetraţia imaginaţiei sublime, a pathosului impresionant şi a humorului aproape tot atât de mişcător caşi pathosul; vastitatea frământării atât a naturii cât şi a pasiunii umane; nesiguranţa în determinarea locului unde acţiunea are loc şi a mişcărilor personagiilor care se perindă pe această scenă; strania atmosferă, rece şi întunecată, care ne izbeşte de îndată ce intrăm pe această scenă, învăluind aceste figuri şi mărindu-le formele ca o ceaţă de iarnă; înfiorarea cu suggestii ale existenţii unor vaste forţe universale, amestecându-se în lumea destinelor şi pasiunilor omului, — toate aceste împedecă claritatea dramatică, chiar când piesa este cetită, iar pe scenă nu numai că refuză să se reveleze complect prin simţuri, dar pare a fi aproape în contrazicere cu ele. Această nu se întâmplă cu celelalte mari tragedii".[2] „Adevărul este că Shakespeare, în această piesă are un material prea vast pentru a-l putea întrebuinţa cu o complectă eficacitate dramatică".[3]

Aşadar scena, fatal neîncăpătoare pentru un

[1] A. C. Bradley, op. cit., p. 248.
[2] A. C. Bradley, op. cit., pp. 247, 248.
[3] Id., Ibid., p. 256.

material atât de bogat și variat și pentru o acțiune atât de vastă, e dela început o cauză de scădere dramatică organică a piesei *King Lear*, după Bradley. O altă cauză de inferioritate dramatică, deși de natură deosebită, Bradley o găsește în faptul că: „Improbabilitățile în *King Lear* cu siguranță întrec cu mult pe ale celorlalte tragedii, în număr și grosieritate".[1]

Nu mai insist asupra altor multe diferite neajunsuri dramatice, găsite de Bradley în *King Lear*.

Aceasta-i analiza severă și competentă făcută piesei *King Lear* de către criticul Bradley.

Când însă criticul Bradley își lasă deoparte criteriile critice și se abandonează cu totul piesei *King Lear*, iată ce spune:

„Cum se face, totuși, că această dramă imperfectă ne copleșește într'atâta încât ori devenim inconștienți de defectele ei, ori le privim ca lucruri aproape neglijabile? Indată ce ne punem această întrebare recunoaștem, nu numai că piesa *King Lear* întrunește calități curat dramatice, care întrec cu mult defectele ei, dar că mărimea ei consistă în parte în efectele imaginative de o natură mai vastă. Și, căutând izvoarele acestor efecte, găsim printre ele unele chiar dintre acele lucruri care ne păreau din punct de vedere dramatic greșite ori dăunătoare. Astfel, pentru a lua de îndată două din cele

[1] A. C. Bradley, op. cit., p. 256.

mai simple exemple de acest fel, chiar acea nesiguranţă în determinarea localităţii de care am pomenit, şi acel exces în masa de material şi numărul personagiilor, evenimentelor şi acţiunilor, în timp ce împedică claritatea viziunii, au în acelaşi timp o valoare pozitivă pentru imaginaţie. Ele dau sentimentul vastităţii, sentimentul nu al unei scene ori al unui loc particular, ci al lumii; ori, pentru a vorbi mai exact, al unui loc particular care este deasemenea o lume. Această lume pentru noi e obscură, în parte din cauza imensităţii ei, în parte pentru că e plină de întunecime; şi în această obscuritate forme se apropie şi se depărtează, ale căror feţe văzute pe jumătate şi mişcări ne umplu de oroare ori de cea mai îndurerată milă, — simpatii şi antipatii pe care ni se pare că le simţim nu numai pentru ele dar pentru întreaga omenire. Această lume, ni se spune, se numeşte Britania; dar să nu o căutăm în atlas după cum nu căutăm Caucasus, unde Prometheu a fost înlănţuit".[1]

*

Astfel Bradley constată singur în *King Lear* o putere extraordinară de închegare a viziunilor şi înfiorare a sufletului cu emoţiuni, presimţiri, îngândurări stranii şi misterioase.... Cauzele? Chiar dintre acele care sunt considerate de

[1] A. C. Bradley, op. cit., p. 261.

Bradley erori dramatice, pentrucă nu sunt lucruri de esență dramatică, ci de o altă natură. In orice caz însă, dacă cauze ce nu sunt de natură dramatică, produc totuși un așa covârșitor efect asupra noastră, piesa, nu se poate spune, că se prezintă cu deficit dramatic. Oricare ar fi nomenclatura efectului, evocarea vieții umane prin închegarea viziunilor și 'nfiorarea sufletului sunt cele mai caracteristice efecte dramatice, care consacră puterea dramatismului piesei. Căci nu e vorba aici, chiar după Bradley, de provocarea în noi a unei stări sufletești de meditație filosofică numai, caracteristică literaturii alegorice și simbolice, ci de înfrigurarea întregei noastre ființi, în toate capacitățile sufletului, până la halucinații.

De fapt, nu materialul piesei contribue la acest efect dramatic, ci procedeul artistic al scriitorului. Shakespeare, ca toți marii artiști, se servește de materialul compoziției numai ca mijloc în creația unei vieți sufletești verosimile; materialul îl deformează uneori până la contrazicerea brutală a probabilităților realității. Totul e ca legile spiritului să nu fie încălcate, ele singure sunt eterne; aici stă imponderabilul talentului artistului creator de adevăruri veșnic valide, nu în forma mulajelor peritoare.

Numai imaginația dramatică dă trăinicie spirituală operelor de artă, — de orice fel de artă și în orice gen sau școală literară, din orice epocă.

Valoarea artistică a poemelor homerice nu stă în miturile zeilor, ci în caracterul dramatic al personagiilor terestre, create de imaginaţia dramatică a poetului, caşi expresia Jocondei de aceiaşi imaginaţie a pictorului.

Ceiace-i viu într'un mare epos, într'un roman modern, nuvelă ori piesă de teatru nu e naraţiunea faptelor, ci sufletul omenesc, înurnat în operă, cu secretul magic de a tresări şi vibra în unison cu cel care se apropie de el cu înţelegere.

„Succesul poeziei epice atârnă de puterea autorului de a imagina şi reprezenta caracterele. Fără reprezentarea dramatică a caracterelor, creaţia epică e naraţie simplă sau romantică. Esenţa poemelor homerice nu se găseşte între zei, ci în drama caracterelor. Izvorul tuturor variaţiilor e imaginaţia după care caracterele se disting. Viaţa şi individualizarea caracterelor aduc cu ele toate celelalte feluri de variaţii".[1]

Evidend că şi valoarea dramatică a piesei lui Shakespeare, nu se poate califica după distribuţia materialului şi exigenţile de concretizare ale scenei, care sunt accesorii, ci ea trebue căutată, în primul loc, în înseşi esenţa dramatică, a operei, care constă în puterea de evocare a vieţii, prin resorturile imaginaţiei dramatice. Atunci raportul dramatic dintre *King Lear* şi scenă poate fi privit din alt punct de vedere

[1] W. P. Ker, *Epic and Romance*, pp. 17, 19.

decât al lui Bradley. Nu punem întrebarea dacă *King Lear* corespunde scenei, ci întrucât scena corespunde dramei *King Lear;* sau, până unde *King Lear* se poate realiza dramatic prin senzații, și dacă realizarea acestei piese prin vasta scenă a imaginației nu e o realizare dramatică?

Drama, pe timpul lui Shakespeare, cerea foarte puțin sprijin dela scenă, pentru realizarea ei dramatică. Arta scenică și arta istrionică erau foarte rudimentare. Dramele lui Shakespeare se adresează mai mult imaginației pentru închegarea viziunilor și evocarea vieții. Scena teatrală se reducea la o platformă, fără decoruri simbolice și fără cortină care întrerupe și distribue acțiunea. Pe această platformă, fiecare actor venea și-și recita pasagiul. Această platformă era atât de puțin agresivă asupra simțurilor, încât rolurile femeilor erau jucate de bărbați. Jocul imaginației era lăsat complect liber ca să realizeze piesa. Scena nu prindea ochiul, distrăgând atenția și concentrarea internă, prin elemente cinematografice. Spectatorul trebuia să fie activ, să trăiască piesa cu propria lui imaginație. Publicul era educat în acest sens. Progresul technic a perfecționat scena și-a făcut din spectator un privitor pasiv, interesându-i simțurile și adormindu-i imaginația.

In Apus, scena modernă face azi sforțări de adaptare în două direcții, pentru repertoriul lui Shakespeare. Sunt teatre în care s'au suprimat complect și decorurile și costumele; în

altele ingeniozitatea technicei americane e pusă să concureze cu imaginaţia lui Shakespeare. Ambele direcţii arată acelaşi lucru: actualitatea lui Shakespeare, în preocupările intelectuale şi artistice în ţările cu mari literaturi.

*

Dar, orice piesă bună face ca scena să nu se mărginească în teatru ci să se prelungească în imaginaţia noastră. Aici, şi numai aici, efigia abia schiţată de autor capătă suflul vieţii organice specifice, desvoltându-se în caracter, deliniindu-se în personagiu dramatic. Fermentul vieţii cuprins în cuvântul magic al scriitorului, dacă nu are în el puterea tainică de a răscoli adânc puterile noastre sufleteşti, din care să-şi tragă singur seva vitalizării şi creşterii, opera creată e fără vigoare; e inertă pentru mintea şi imaginaţia noastră, în care viziunile nu se vor *închega*, *inspiraţiile nu* se vor *trezi* să ne şoptească. Ne găsim în faţa unei simple compoziţii literare, nu în a unei creaţii vii dramatice.

Desăvârşirea individualizării personagiilor nu se isbuteşte numai prin cuvintele care le fixează câteva momente pe scenă, înaintea noastră, ci prin colaborarea imaginaţiei noastre explodate prin prezenţa lor. Dacă scriitorul nu poate să ne turbure, să ne frământe sufletul şi să ne facă colaboratorii lui, el nu e creator, ci fotograf, — şi fotograful, oricâtă fineţă ar

avea în meșteșugul său, n'are decât meritul aparatului, care nu-i creația lui. Marii creatori în literatură sunt pictori, nu fotografi. Fotograful înghiață viața omenească în expresia unui moment dat, pictorul lasă fluidul ei viu să curgă la infinit, neistovit, în opera lui. De zeci și sute de ani se scriu comentarii asupra Jocondei, Madonei Sixtine, Hamlet, Prometheu, Faust.... asupra statuelor lui Michel Angelo, simfoniilor lui Beethoven.... cu interpretări și concluzii diferite, pentrucă viața operelor neperitoare o trezim și o dinamizăm noi, prin sufletul nostru, când știm să ne apropiem intim de aceste creații ale geniului artistic. Prin ele se păstrează vie continuitatea sufletului uman din generație în generație, trecând peste hotarele timpului.

Numai operele ce nu produc soluții de continuitate în istoria sufletului omenesc trăesc peste epoci, iar autorii lor au creat etern, — și Shakespeare e cel mai mare dintre ei. E vechi și actual și... viitor creator de viață. A izbutit să încrusteze cea mai autentică psichologie umană, dramatizând-o chiar în cele mai absurde povestiri romantice. In *King Lear* a realizat și minunea de a dramatiza stări sufletești în însuși procesul nașterei lor, când abia le simțim fiorul vag și nedeslușit în noi. A dramatizat sufletul omenesc în elementele lui cele mai abstracte, mai neboluoase și mai chaotice, prin

imaginaţia dramatică a intuiţiilor adânci şi misterioase din domeniul subconştientului.

E de observat de asemenea că în *King Lear*, Shakespeare întrebuinţează maximum de sobrietate în deliniarea caracterelor scenice, tinzând oarecum spre imaterializarea procedeului de creaţie, prin întrebuinţarea a cât se poate mai puţine cuvinte. Şi cu toate aceste schiţele din *King Lear* se desprind singure din vastul cadran de reliefuri; se încarnează şi trăesc cu o putere de viaţă egală cu a celor mai pletorice figuri din galeria lui. Recordul acestei metode de creaţie îl deţine Cordelia care, din douăzeci şi şase de scene din piesă, apare numai în patru şi nu i se acordă decât o sută de versuri. Şi cu toate aceste e tot aşa de vie în teatrul lui Shakespeare caşi Hamlet, Othello ori Macbeth. Sufletul ei îl simţim operant copleşitor şi permanent în Regele Lear; e determinant în conduita şi suferinţele lui Kent, Glouster, Edgar, Bufonul, Albany... pluteşte în întreaga atmosferă a piesei. Cordelia e prezentă necontenit pe scenă deşi lipseşte mai tot timpul. O au toţi în suflet fără să-i spună cineva numele. E cea mai subtilă creaţie a lui Sheakespeare, din punct de vedere al discreţiei artistice şi a puterei imaginaţiei dramatice.

*

Ca să înţelegem pe Shakespeare şi să-l trăim în frumuseţile artei lui neîntrecute trebue să

dăm foc imaginațiunii noastre, nu să-l înghesuim pe scenă.

Ca să auzi muzica dumnezească din Shakespeare, nu trebue să-i verifici breviarul canoanelor dramatice, să vezi din ce școală este, ci să pătrunzi prin rugina timpurilor ce-au trecut peste dânsul la cuvântul fermecat, în care el a încrustat viața eternă a omenirii, care e și a ta, să-l trezești cu înțelegerea propriului tău suflet și-atunci, ca dintr'o harfă eolină, vei auzi imnuri neauzite, și 'ntreaga ta ființă se va înfiora de o măreție, în care simți că-ți topești sufletul, uitând de propria ta existență.

Scena e prea mică pentru *King Lear*? E prea mult material întrebuințat ca să încapă?

Nu din acest punct de vedere chestiunea prezintă importanță, ci din al armonizării efectelor scenice cu al închegărilor viziunilor dramatice. Scena de multe ori paralizează ori contrazice brutal înțelesul central al piesei, falșificând în esență natura chiar a eroilor principali.

Piesa *King Lear* sufere cel mai mult în reprezentarea ei pe scenă, din cauza scenei, nu din a lipsei însușirilor ei dramatice.

„A vedea reprezentat pe Regele Lear — a vedea pe scenă un bătrân tremurând, sprijinindu-se de un toiag de drum, dat afară din casă de fiicele lui într'o noapte furtunoasă, e un spectacol care n'are în el nimic decât ceva dureros și desgustător. Simțim în noi dorința să-l adăpostim și să-l ușurăm. Acesta este întreg sen-

timentul pe care l-a produs totdeauna în mine reprezentarea Regelui Lear. Lear al lui Shakespeare însă nu poate fi reprezentat pe scenă.

Neputinciosul mașinism prin care se imitează furtuna nu e mai adequat să reprezinte furia elementelor reale decât orice actor să reprezinte pe Lear... Mărimea lui Lear nu-i în dimensiunea corporală ci în cea intelectuală. Exploziile pasiunii lui sunt teribile ca un vulcan; sunt vijelii deslănțuindu-se și deschizând până la fund acea mare, — mintea lui, — cu toate vastele ei bogății. E mintea lui care ajunge devastată. Acest caz de existență în carne și oase pare prea neînsemnat să ne gândim la el; cum și el însuși îl neglijează.

Pe scenă nu vedem nimic decât infirmități și slăbiciune corporală, neputința furiei; pe când, atunci când cetim piesa, noi nu vedem pe Lear, dar suntem Lear, — suntem în mintea lui, suntem susținuți de o măreție care sfidează răutatea fiicelor sale și vijelia; în aberațiile minții lui, descoperim o impunătoare putere de judecată, îndepărtată dela scopurile obișnuite ale vieții, dar exercitându-și puterile, cum șuieră vântul, asupra conrupțiilor și abuzurilor omenirii... Lear e în esența lui imposibil să fie reprezentat pe scenă. Dar câte personagii dramatice sunt în Shakespeare, care deși mai adaptabile decât Lear, totuși, din cauza unei anumite împrejurări sau al unui specific al caracterului lor, sunt

inapte să fie prezentate ochiului nostru trupesc, Othello de exemplu"...[1].

*

Bradley observă că și mulțimea improbabilităților din *King Lear* îi sporesc neajunsurile dramatice. Desigur și din acest punct de vedere *King Lear* ține recordul, deși niciuna din tragediile lui nu sunt lipsite de contradicțiile realității. Istoria întreagă din *King Lear* e absurdă și necredibilă. Dar a critica pe Shakespeare, din acest punct de vedere, e a critica imaginația populară însăși, care a creat zmeii și zînele și le-a admis să conviețuiască cu oamenii. Shakespeare nu e autorul povestei din piesele lui. Romantismul naiv și încântător e al povestirilor romantice curente de atunci. Lumea Renașterei purta în suflet frescheța imaginației și tinerețea elanurilor poetice. Realitatea era voința și imaginația acelei exuberante generații. Adeseori *povestea* în Shakespeare e absurdă, pentrucă e anachronică. In țesutul improbabilităților de fapt însă, Shakespeare n'a strecurat o singură neverosimilitate a sufletului omenesc. Nici o contravenție la legile sufletului uman, în întreaga lui mașinărie dramatică!

„Inprobabilitățile grosolane de circumstanță nu sunt tocmai rari în Shakespeare. Vrăjitoarele în *Macbeth* și stafia în *Hamlet* desigur nu

[1] E. D. Jones, *English Critical Essays*, (C. Lamb, *On The Tragedies of Shakespeare*), pp. 111, 112.

sunt mai probabile, ca fapte, decât împărţirea regatului lui Lear. Dar e un fel de improbabilitate care nu se găseşte în Shakespeare: dezvoltarea sistematică a bunătăţii din răutate, a puterii din slăbiciune; unirea a ceiace, fie în domeniul sentimentului ori al intelectului, e antagonic şi incompatibil" [2].

Povestea din *King Lear* chiar dela început e absurdă; absurd începe şi *Hamlet* şi *Macbeth*, căci supranaturalul e absurd.

Arta modernă cere verosimilitatea faptelor, Shakespeare admite fără nicio rezervă absurdităţile povestirilor romantice, iar uneori deformează voit realitatea, în scop de a caracteriza sufletul personagiilor, în mod etern.

Shakespeare nu e un realist în înţeles modern; nu caută pe evreu în Shylok, pe maur în Othello, pe roman în Caesar şi Coriolan; nici adevăruri istorice în Britania lui Lear ori caracterul roman în piesele lui istorice cu personagii romane. El nu face operă de *Kulturgeschichte*, ci *creiază* pentru umanitatea eternă, prin datele şi legile elementar neschimbătoare ale sufletului omenesc. Personagiile lui nu concurează cu autenticitatea istorică prin asemănare realistă, intrând în anonimatul schimbător şi peritor al creaţiilor lui Dumnezeu. Creaţiile lui Shakespeare sunt un spor în natură, un a-

[2] H. N. Hudson, Shakespeare: *His Art and Characters*, vol. II, p. 365.

daos la registrul stării civile prin originalitatea și eternitatea lor. Ele vor trăi cât va trăi omenirea pentru că nu trăesc prin ce-i peritor și schimbător ci prin ce-i etern. Iată de ce deformarea realității în aspectele ei, nu numai că nu are nicio importanță din punct de vedere al artei lui Shakespeare, dar e chiar un sport al lui, în care se complace. Ca însuși Regele Lear, care prin nebunia lui ne desvălue cea mai adâncă judecată, Shakespeare, prin neverosimilitățile lui, dramatizează cea mai veridică autenticitate a sufletului nostru. Astfel teatrul romantic al lui Shakespeare formează cea mai realistă literatură, nu numai a unei epoci sau a unui popor ci a tuturor epocilor și a tuturor popoarelor.

Teatrul lui Shakespeare conține dezvoltarea înaintea noastră a celor mai puternice sentimente și pasiuni, care caracterizează sufletul umanității în toate timpurile.

Pentru caracterizarea sentimentelor puternice, absurdul în teatrul lui Shakespeare, cași în viață, nu e numai un mijloc dar e chiar un criteriu.

Ce poate fi mai caracterizant pentru marea generozitate și iubire din sufletul lui Lear decât împărțirea regatului! Tocmai absurditatea faptei caracterizează generozitatea sufletului. Și Shakespeare pune astfel dela început accentul puternic pe natura sufletului bătrânului Lear. De aici urmează toată desfășurarea dramei.

Iubirea nobilei veneţiene pentru un om de altă rasă, nu e ceva absurd? Dar Shakespeare ia anume această împerechere absurdă între Desdemona şi Othello pentru a caracteriza tocmai pasiunea celei mai romantice iubiri, sfidând absurdul fizic. Desdemona iubeşte pe Othello numai după ce îi cunoaşte trecutul şi eroismul lui cavaleresc. Desdemona spune că „vede faţa lui Othello în mintea lui", şi'n această frază stă virtual întreaga piesă.

Shylock urăşte cu pasiune sălbatecă pe Antonio. Poate fi o dovadă mai evidentă de puterea acestei pasiuni a lui Shylock decât credinţa lui oarbă în absurda poveste a litrei de carne acordată de justiţia unui stat?

Marile iubiri, marile pasiuni sunt absurde şi absurdul e cel mai sigur criteriu al lor.

Supranaturalul, o altă categorie de asurd, e utilizat de Shakespeare în acelaşi scop dramatic. Umbra, în Hamlet, arată bănuiala crimei în sufletul tuturor; vrăjitoarele, în *Macbeth*, exteriorizează ambiţia care'l chinuia pe generalul regelui Duncan.

Niciuna din operele lui Shakespeare nu cuprinde un tumult atât de furtunos de pasiuni omeneşti ca *King Lear*, de aceia această piesă deţine recordul neverosimilităţilor şi absurdităţilor în domeniul faptelor şi realităţilor.

*

Interesul care ne prinde sufletul în această

piesă nu e ingratitudinea și consecințile ei. Din acest punct de vedere Lear ar fi un erou pasiv. „Acel demon cu sufletul de marmoră, mai hidos, când se arată într'un copil, decât monștrii mării", care nu e o figură ci o viziune pentru Lear, în adevăr face pe bătrânul rege să reverse din sufletul lui vulcanic acele torente de lavă topită împotriva Reganei și Gonerilei, neîntrecute în literatura lumii. Vijelia suferinților lui Lear, majestatea înțelepciunii în nebunia lui, superba renunțare la toată pompa și mărirea care l-au încântat și înșelat până la 80 de ani, concentrarea cu desperare a întregii lui existenți într'un moment de iubire pentru dumnezeeasca Cordelie, desnădejdea chaotică a perderei ei pentru veșnicie... toate aceste frământări, ale celui mai mare, mai bun și mai vehement suflet din galeria lui Shakespeare, încununâ sfîrșitul piesei cu *triumful spiritului și al iubirii*, prin negurile nebuniei, — lăsându-ne copleșiți de misterul că forțele mari ale minții sunt dincolo de domeniul inteligenții, în infinitul elementar al inconștientului din sufletul omului.

Apoi însuși faptul interpenetrației a două *intrigi* similare în piesă dă o semnificare mai adâncă decât dramatizarea unui fragment de viață umană. Înțelesuri mari pătrund întreaga atmosferă, infiltrându-se în toate episoadele acțiunii omenești, învăluind și contopind totul într'o unitate mistică, care te absoarbe și te disolvă.

*

Shakespeare e *creator* în *artă* nu în *intriga* dramelor lui. El nu poate fi judecat după un cod artistic prestabilit, ci din analiza mijloacelor artistice *create* de el reesă o nouă poetică, dupăcum Aristot, analizând mijloacele artistice ale marilor tragici antici, a fixat regulele *Poeticei* lui.

Shakespeare a creat arta cea mai subtilă şi limba cea mai bogată [1] în comprehenziunile cele mai adânci ale nuanţelor sufleteşti. Cu acest aparat a lăsat omenirii opere neperitoare, dând nemurire creaţiilor lui, prin cea mai puternică imaginaţie dramatică şi cea mai neţărmurită simpatie de înţelegere a vieţii în toate formele ei, până la panpsihismul cosmic.

Toate aceste forţe şi izbutiri titanice se simt pulsând viaţa eternă în construcţia gigantică, care este *King Lear*.

---

[1] Recordurile bogăţiei lexice: Shakespeare întrebuinţează 15.000 cuvinte; Iliada şi Odysseia, la un loc, 9000: Milton 8000; Biblia 6000.

IX.

Humor tragic

Shylock

Neverosimilul poate să nu fie permis în artă, dar el există în natură, şi de aceia Shakespeare nu-l evită. El îşi ia toată libertatea în lumea faptelor materiale pe care uneori simte parcă plăcere să le amestece în combinaţiile cele mai neadmisibile: să facă un Romeo adorat dintr'o brută cu cap de măgar, ori să transforme o superstiţie şi mai absurdă în dramă realistă. Cu toate aceste, sub toate travestirile, cu toate absurdităţile, prin toate măştile găsim acelaşi etern suflet omenesc care pulsează în noi înşine. Shakespeare trece adeseori peste posibilităţile materiale, nu încalcă însă niciodată legile sufleteşti; chiamă la viaţă creaţii bizare, dar le sileşte să trăiască după normele care mişcă viaţa omenească în toate timpurile. Shakespeare ne face să simţim permanenţa imutabilă a naturii omeneşti şi varietatea ei trecătoare, cu o putere de realitate care face din drama lui nu o operă artistică numai, ci o altă lume, pe lângă cea

creată de Dumnezeu, ocârmuită de aceleaşi legi eterne ale vieţii, ale căror intuiţie e însuşi geniul lui.

*

Un exemplu izbitor de procedarea şi puterea geniului artistic al lui Shakespeare e cunoscuta piesă *Negustorul din Veneţia* ori *Shylock*. Toată acţiunea se bazează pe două fapte *neverosimile:* o femee reuşeşte să se deghizeze în judecător, fără să fie cunoscută nici măcar de amantul ei, şi un contract absurd a cărui execuţie se garantează printr'un pfund de carne omenească.

Din aceste două fapte, anume parcă alese ca să sfideze bunul simţ, Shakespeare a făcut o piesă, pe care nu ştim dacă trebue s'o clasificăm între comedii ori tragedii, şi a creat un „caracter" tragic de atâta realitate, individualitate şi elasticitate în interpretare critică, încât a dat naştere unei întregi literaturi. Şi cine se gândeşte măcar să-i obiecteze lui Shakespeare absurditatea intrigei acestei piese, care pe oricare alt scriitor l-ar condamna deodată.

Sistemul şi clasificarea sunt mijloace pentru a conduce disciplinat cugetarea: sunt o necesitate mintală pentru a înainta pe drumul înţelegerii; ele ajung însă împiedecări în pătrunderea lucrurilor când le atribuim o realitate cu o rezistenţă de sine stătătoare şi vroim să siluim cu orice preţ infinita varietate a lucrurilor sub etichetele lor convenţionale. Unele din piesele lui Shakespeare nu se pot clasifica, fără restricţii, la

rubrica tragediilor ori comediilor, pentrucă ele nu sunt exclusiv nici una nici alta, ori sunt și una și alta, — sau, mai bine zis, încarnează un epizod de viață omenească cu tragedia și comedia ei într'un amestec, într'o aderență *nedefalcabilă;* sunt afișe ce anunță numai o platformă pe care vin să-și trăiască comedia tragică a vieții diferite personagii ce nu țin seamă de convenienți, de orice natură, când sufletele lor sunt bântuite de ciocnirea patimilor omenești. In fața lor uităm totul: numai *omul* ne interesează.

Aici, Hamlet își sfâșie singur sufletul în cinci acte[1], și moartea lui e ușurarea noastră, căci moartea, în Shakespeare, nu constitue elementul tragic: ea vine în mod necesar ca o mântuire și ca singura scăpare a sufletelor chinuite din lumea aceasta. Tragedia e în suferință, nu în moarte. Și dacă măcar după moarte n'ar mai fi suferință! Dar nu: umbra regelui Hamlet, sub razele sticloase ale lunei („glimpses of the moon"), se tângue pe terasa castelului dela Elsinore de chinurile îndurate pe lumea cealaltă, — și umbrele sunt tragice în tragediile lui Shakespeare, vibrând în cuvintele lor fiorul mormântului și-al suferinții.

Aici, Othello ucide pe Desdemona, făcând dintr'un asasinat cea mai poetică și mai dureroasă

[1] Hamlet nu e un „caracter" lipsit de energie, ci e un *self*-anihilat: voința lui nu descarcă acțiunea în afară, ci o obstruiază înăuntru.

scenă de iubire; şi moartea amândurora n'are nimic de adăogat la tragedia iubirii lor, căci suferinţa omenească ajunsese culmea.

Aici, Shylock, umilit, lovit, scuipat, gonit ca o fiară sălbatecă de toată lumea, aleargă cu sufletul împietrit de pustiirea urii şi-a răzbunării spre singurul lui izvor de înduioşare şi de iubire — spre „Jesica, copilul meu". Dar şi această singură rază ce-i încălzea sufletul i-a fost răpită; şi moartea n'a fost îndurătoare să se scoboare asupra sufletului lui; iar tumultul zgomotos al unui vesel carnaval îi batjocoreşte ultima lui desperare într'un contrast sfâşietor.

Aceasta este „Comedia" despre care Heine spune că atunci când a văzut-o în Londra la „Drury-Lane", „îndărătul lui într'o lojă stătea o palidă blondă Bretonă, care la sfârşitul actului al IV-lea a început să plângă cu pasiune esclamând de mai multe ori: „Sărmanul om, i se face nedreptate!"

O comedie la care se plânge!

Heine adaogă: „Când mă gândesc la acele lacrimi trebue să pun *Negustorul din Veneţia* între tragedii, deşi scheletul piesei e decorat cu cele mai vesele figuri de Măşti, Satiri şi Cupizi".

Tocmai în decorarea veselă a piesei se vede puterea artistică a lui Shakespeare de a dezlănţui un „caracter" tragic — chiar, sau anume, în mijlocul unei mascarade a vieţii.

Acţiunea se petrece în Veneţia, şi Heine spune că a căutat pe Shylock pe Rialto, dar nu l-a

găsit; însă în Sinagoga de acolo, spre seară, într'o zi sfântă, când credincioșii înalță rugile lor către Dumnezeu, „a auzit o voce, cu un tremur picurat în lacrămi cum ochii omenești n'au plâns încă. Era un suspin ce nu putea să iasă decât din pieptul ce purta în el tot martirajul îndurat de un întreg popor nefericit, timp de optspreze veacuri. Era agonia unui suflet doborât la porțile cerului"... era glasul lui Shylock.

Cuvintele pline de emoție generoasă, ale celui mai mare scriitor german după Goethe, au înțeles adânc și dau într'o formă de *grand style* o parte de adevăr; dar, prin puterea lor chiar, ne pot îndrepta într'o direcție de unde să nu putem avea perspectiva cea mai bună pentru a înțelege opera lui Shakespeare.

Heine a putut să găsească pe Shylok la Veneția, în sinagogă,—deși Shakespeare l-a trimes numai convențional pe Rialto din veacul al XVI-lea, căci el însuși n'a fost niciodată în orașul de marmoră[1]. Shylock s'a născut la Lon-

[1] *Evreul*, în literatură, foarte adeseori e redat într'o umbră antipatică. *Shylock* e, de obicei, prototipul cel mai autorizat din care descind epigonii. Shakespeare n'a voit să redea *fidel* un tip istoric național —*să personifice rasa evreiască*,—ci a *creat* un caracter etern omenesc. In *La Revue*, No. 13, 1 Juillet, 1914,—*Evreul în teatru*,— cetitorii pot găsi o întărire a părerii mele, exprimate cu mult înainte. E fapt constatat că Shakespeare n'a văzut niciodată vreun Evreu, de oarece Evreii n'au venit în Anglia decât după patruzeci de ani, dela moartea lui Shakespeare, iar Shakespeare, se știe, că n'a părăsit niciodată Anglia.

dra în veacul al XVI-lea; şi Shakespeare a trebuit să-i fixeze un loc şi să-i dea o naţionalitate: condiţii materiale indispensabile pentru a concretiza un personaj — a-l contura şi a-l colora; dar i-a dat şi un suflet omenesc care trăeşte oriunde şi pretutindeni, fără să aibă nevoe de domiciliu ori de stare civilă, — *realitatea de om* e deajuns. Contemporanii lui au fost în măsură să-i găsească mult mai multă precizie de asemănare în obiceiuri şi *suprafaţă* cu acei din „tribul" lui. Au putut să găsească chiar oarecare vigoare din sufletul *englez* de pe acea vreme în înverşunarea şi cruzimea răzbunătoare a lui Shylock.

Multe *note* şi *culori* din exteriorul lui Shylock au fost distruse de vreme, dar Shylock a rămas şi trăeşte şi azi printre noi: nu-i nevoe să-l căutăm pe Rialto şi cu atât mai puţin în sinagogă. Ce-a rămas azi din el? Ceia ce rezultă din ceia ce spune singur în protestarea lui către Salarino, când a apărut întâia dată pe scena lumii:

Shylok. — Oare Evreul n'are ochi? N'are mâni, organe, trup, simţuri, afecţiuni, pasiuni? Nu se hrăneşte cu aceiaşi hrană, nu e rănit de aceleaşi arme, nu e expus la aceleaşi boli şi tămăduit cu aceleaşi leacuri, nu e încălzit de aceiaşi vară şi înfrigorat de aceiaşi iarnă, caşi un creştin? Dacă îl împungi, nu sângerează? Dacă îl gâdili, nu râde? Dacă îl otrăveşti, nu moare? Şi dacă îi faci rău, să nu se răzbune?

Dacă e una cu creștinii în toate, trebue să fie și în răzbunare. (Act. III. Sc. I).

Am subliniat cuvintele din urmă pentru a se vedea că — în înțelesul piesei — cruzimea răzbunătoare a lui Shyleck nu pare a fi dată ca o caracteristică exclusiv națională, ci ca o urmare fatală *omenească*, universală, când viața e otrăvită necontenit de umilință, dispreț și nedreptate. E consecința unei otrăviri morale treptate, ca acea pe care Antonio și creștinii din Rialto o administrau sistematic lui Shylock:

Shylock. — Signior Antonio, de nenumărate ori în Rialto m'ai batjocorit ca pe un uzurar al banului. Am răbdat toate dând din umere, căci suferința este însemnul tribului nostru. Mă numești păgân și câne spurcat, și scuipi pe haina mea de Evreu și pe tot ce-mi aparține mie. Acum, se pare că ai nevoe de mine: vii dar la mine și-mi poruncești: „Shylock, am nevoe de bani". Da! signior Antonio spune aceste cuvinte. El care și-a scuipat flegma în obrazul meu, și m'a izbit cu piciorul cum repezi pe-o javră peste pragul casei...

Antonio. — Sunt gata să-ți spun și acum câne, să te scuip iarăși, să te lovesc de asemenea. Nu-ți cer să împrumuți bani ca la prietenii tăi... (Act. I. Sc. 3).

E nevoe ca Shylock să fie numaidecât evreu?

Istoria omenirii a produs totdeauna, în astfel de raporturi morale, nenumăraţi Shylock-i ne-Evrei, care nu s'au adresat justiţiei pentru pfundul de carne, ci şi l-au luat deadreptul.

*

Din punct de vedere al desvoltării „caracterelor", *Shylock* nu e din dramele celebre ale lui Shakespeare; totuşi, în puţine din tragediile shakespeareane se găsesc scene de un atât de puternic dramatism şi de o aşa de înaltă expresie poetică. Sunt episoade de viaţă vibrantă în care Shakespeare e prezent, în culmea puterilor lui creatoare şi poetice, în serviciul umanităţii.

X.

Iubire Tragică

Romeo, Juliet, Othello

Romeo şi Juliet se văd pentru întâia dată la un bal, într'o Duminică seara. Adouazi, Părintele Laurence le dă benedicţiunea nupţială; Marţi, când pe cer „candelele nopţii" începeau să se stingă, cunosc agonia primei şi ultimei lor despărţiri; iar în noaptea de Joi, Moartea îi uneşte pentru vecie în cavoul familiei Capulet din Verona. In intervalul dintre scena balconului şi scena cavoului, tortura iubirii se desfăşoară cu tot înţelesul veşniciei ei, dând semnificări eterne chinurilor victimelor condamnate dela cea dintâi sărutare.

Un tempo de acţiune mai precipitat, o pasiune de iubire mai arzătoare, o atmosferă lirică mai tragică nu se găseşte în întreaga operă a lui Shakespeare. Deliniarea *caracterelor* nu atinge perfecţia din marile lui tragedii, — în unele cazuri e oprită chiar la o necomplectă

schiţare. Puterea însă de fascinare a *eroilor*, frumuseţa poetică a unor epizoade din scurta lor viaţă, tonul vibrant de emoţiune sinceră al tinereţii inocente... toate, învăluite în atmosfera unei iubiri fără margini, în care pluteşte presimţirea unei catastrofe neînlăturabile, te prind în vârtejul acestei vieţi, grăbite cu furie să se consume. *Trăeşti* în piesa lui Shakespeare, şi înţelegi validitatea universală a acelui tumult de pasiuni violente, descărcat în torente impetuoase care târăsc pe om şi-l sfarmă ca pe o jucărie. Tragedia amanţilor din Verona ajunge simbolică!

*

Juliet avea patrusprezece ani şi Romeo încă nu împlinise nouăsprezece. Amândoi — ca toţi eroii tragici ai lui Shakespeare — se scoborau din familii ilustre: Juliet descindea din Capulet şi Romeo era un Montague. Verona fusese de multe ori stropită de sângele acestor familii, care nu cunoşteau între ele alte legături decât acele hrănite de o ură seculară.

Pe fondul acestei tragedii grandioase, Shakespeare proectează tragedia iubirii celor doi amanţi, ca lumina scăpărătoare a unui *coup de foudre*. Cursul *acţiunii* e vertiginos: îţi sugerează viteza unui „Express" şi primejdia unei deraieri. Dela prima vedere a lui Romeo—înainte de a şti cine e şi cum îl chiamă — Juliet spune doicăi: „Dacă el e însurat, mormântul va fi patul meu de cununie".

Numai de trei ori amanții apar vii, împreună, înaintea noastră: la bal, când ei se văd pentru întâia oară, și pasiunea se naște deodată, vulcanică, în sufletele lor (Act. I. Sc. 6.); apoi într'aceiași seară, Romeo escaladează zidul grădinii și asistăm la primul lor duo de iubire (Act. II. Sc. 2); însfârșit scena balconului e ultima, și atinge culmea lirismului iubirii în desperarea amară a despărțirii (Act. III. Sc. 5). In scena cavoului (Act. V. Sc. 3), suflul morții domină întreaga acțiune; sărutările pe buze încremenite dau fiorul unui lirism macabru; iar sinuciderea eroilor între cadavrele celor două victime ale lui Romeo (Paris și Tybalt) încearcă simțirea până la durerea fizică. Nu rămân dar decât trei momente trăite intens de tragicii eroi dela Verona, în fața noastră. Din aceste îi *cunoaștem*, și *înțelegem* că incandescența pasiunii *trebuia* să topească tot sufletul lor în iubire, — o iubire care dela început apare întovărășită de umbra morții.

*

Romeo și Juliet erau oameni de sud—Shakespeare avea un just instinct dramatic — căci, sub cerul senin al Mediteranei, temperamentele sunt mai aprinse, pasiunile cotropesc sufletul mai pustiitor și maturitatea e mai precoce decât sub cerul neguros al Mării Nordului. Dar nu trebue de dat un înțeles istoric unui simplu cadru dramatic. Juliet apare dela început — chiar din

scena declaraţiilor de iubire — cu acea înclinare caracteristică temperamentului femeesc englez de a-şi devota viaţa bărbatului iubit, de a-şi dizolva propria personalitate într'aceluia căruia i-a jurat credinţă. In candoarea tinereţii ei nevinovate, Juliet arată o maturitate surprinzătoare, şi-şi deschide sufletul fără ezitare, cu sinceritatea unei iubiri „profundă ca marea":

Juliet.—Dacă această pasiune de iubire a ta
este onorabilă,
Dacă scopul tău e căsătoria, trimete-mi răspuns mâni dimineaţă,
Prin acel ce eu mă voi îngriji să vie la tine,
Unde şi când voeşti tu să îndeplineşti ritualul cununiei,
Şi toate bunurile mele le voiu pune la picioarele tale,
Şi te voi urma, stăpîne, în orice parte a lumii.
Romeo and Juliet, Act. II. Sc. 2.

Iubirea a transformat magic pe cei doi amanţi dela prima întâlnire: Juliet vorbeşte deodată ca o femee; iar Romeo, care venise la bal pentru frumoasa Rosaline, cade brusc în cea mai absorbantă pasiune, pentru Juliet.

Rosaline, a cărei iubire vroia s'o câştige Romeo, nu apare pe scenă,—căci de fapt, ea nu e un *caracter:* Shakespeare i-a încredinţat numai rolul de a simboliza acea iubire vagă din sufletul lui Romeo, care se clarifică şi devine pasiune

îndată ce vede pe Juliet. Când, privind pe Juliet, Romeo exclamă: „Niciodată până în astă seară n'am văzut adevărata frumuseță!" (Act. I. Sc. 5), Rosaline și-a îndeplinit rolul și dispare complect și pentru totdeauna din sufletul lui Romeo.

Răceala impasibilă a Rosalinei și afectarea *euphuistică* a galanților de pe acea vreme făcuseră din Romeo un fals blazat: „Iubirea nu-i decât aburul ce se ridică cu fumul suspinelor". (Act. I. Sc. I). După întâlnirea cu Juliet însă, prietenii se miră de prefacerea adâncă ce observă în el, și atribuesc această schimbare unei noui atitudini a Rosalinei. Mercutio, cu o nuanță de persiflare satirică și prietenească, caracteristică spiritului lui, tradează subînțelesuri:

Mercutio. — Ce, nu-i mai bine așa, decât să gemi din pricina dragostei? Acum ești sociabil, acum ai devenit Romeo; acum ești ceia ce trebue să fii.

Romeo and Juliet, Act. II. Sc. 4.

*

In adevăr iubirea schimbă adânc caracterele celor doi amanți sau, mai bine zis, le maturizează deodată; dar ea înalță mai mult pe Juliet, care ajunge forța dominantă în piesă. Devotarea și suferința ei zgudue sufletul adânc. Nici o ezitare în fața iubirii; nici un conflict de cu-

getare — atât de obişnuite eroilor tragici ai lui Shakespeare — nu vine să-i zdruncine, un moment, hotărârile luate pentru a nu pierde pe Romeo.[1]

Romeo se ridică la înălţimea Julietei numai prin simţirea adâncă a nefericirii. In faţa Julietei moartă — aşa o credea el — desperarea lui găseşte accente sublime:

Romeo.—O, aici vreau să-mi aştern patul odihnei veşnice, şi să scutur jugul stelelor rău-făcătoare de pe această carne obosită de viaţă.

Romeo and Juliet, Act. V. Sc. 3.

Scena cavoului, cu toată grozăvia ei, e o scenă de iubire. Shakespeare amestecă intenţionat şi

[1] Sunt numai două momente când Juliet pare că şovăeşte; că iubirea ei pentru Romeo e precumpănită de alte consideraţii ce-i stânjinesc hotărîrea: 1) Atunci când o nelinişteşte ideia că Romeo e un Montague („Romeo, Romeo! pentruce eşti Romeo?" Act. II. Sc. 2); 2) Inainte de a bea poţiunea adormitoare ce i-o dăduse Părintele Laurence (Act. IV. Sc. 4). Conflictul mintal e însă numai aparent în ambele scene. Ideia că Romeo e un Montague nu-i pune în cumpănă iubirea, ci îi provoacă numai teama că, din aceasta cauză, *ea* nu va fi iubită de Romeo. Când află imediat că Romeo răspunde iubirii ei, orice ezitare dispare, — ura seculară între familiile lor nu-i provoacă nici cel mai uşor scrupul. In al doilea caz şovăirea Julietei nu e provocată de un moment de deliberare, ci de o criză de imaginaţie care-i aduce în faţă ororile unei bolţi sepulcrale; ea tremură, dar hotărârea nu i se clatină; şi când în boltă îi apare viziunea lui Romeo ameninţat de Tybalt, ea bea pe dată cupa, strigând: „Opreşte-te Tybalt, opreşte-te! Romeo, vin!" (Act. IV. Sc. 4).

cu înțeles sensația morții și a dragostei. Cu extraordinara lui putere de intuiție, el a simțit că, la extremitățile contrarii, apare confuzia; că moartea și iubirea puternică stau pe aceleași resorturi. Scena cavoului amintește intens scena alcovului din *Othello*. Astfel din grozăvia crimei, în atmosfera unei mili sfâșietoare, sufletele victimelor se înalță pe aripele *Amorului* într'un imn de victorie: iubirea e mai tare decât viața. Oroarea morții nu oprește buzele să se împreune; sărutări de dragoste vestesc trecerea în veșnicie. Amanții simt în moarte voluptatea iubirii. Romeo ordonă buzelor sale să „pecetluească" moartea Julietei cu o sărutare, și repetă parcă cu liniștea datoriei îndeplinite: „Astfel mor cu o sărutare". (Act. V. Sc. 3). Juliet, când se trezește în cavou și găsește pe Romeo omorît de băutura otrăvitoare, îi caută buzele cu voluptate ca să soarbă moartea de pe ele:

Juliet: — Am să-ți sărut buzele;
Din fericire a rămas pe ele destulă otravă
Să mă facă să mor, deși iau un tonic.
Buzele tale sunt calde.

Romeo and Juliet, Act. V. Sc. 3.

E aproape sensualitatea Maurului în scena asasinării Desdemonei, când — rănit el singur de moarte — se apleacă asupra corpului neînsuflețit al iubitei:

Othello: Te-am sărutat înainte de a te omorî, — acum, ucizându-mă pe mine, vreau să mor cu un sărut.

Othello, Act. V. Sc. 3.

*

De altfel apropierea între eroii dintre aceste două piese ale lui Shakespeare e mult mai mare decât pare la prima vedere: toţi fac parte din aceiaşi familie; toţi trăesc sub tirania exclusivă a pasiunii iubirii.

Othello e considerat ca un simbol al geloziei; cu toate aceste gelozia nu pare să fi fost caracterul esenţial al fiinţii lui. Vârsta, nu temperamentul şi pasiunea dragostei, îl deosebeşte de Romeo. Gelozia nu era în firea lui; veninul ei i-a fost strecurat în suflet de geniul diabolic al lui Iago, şi a continuat să-şi facă efectul sigur numai sub îngrijirea aceluiaşi „onest" Iago. Otrava îi pustieşte sufletul tocmai pentrucă Othello avea o idiosincrasie naturală pentru o astfel de toxină. Primele experienţe chiar nici nu reuşesc, şi geniul lui Iago n'ar fi izbutit fără grandioasa nobleţă a caracterului Maurului care nu se gândeşte, un moment, să pue la îndoială buna credinţă a „onestului" Iago.

Gelozia lui Othello apare nu ca o pasiune pozitivă, ci mai mult ca o sforţare supraomenească de a putea să nu iubească pe *Desdemona* care-i

mânjise—așa era el convins—iubirea lui curată. Gelozia lui Othello își are explicația în marea lui pasiune de dragoste, — e o formă a dragostei chiar (cazul nu e axiomatic în viață).

Asasinatul Desdemonei pierde oroarea crimei; și compătimirea adâncă ce se naște în sufletul nostru pentru ucigaș nu e decât un derivat al iubirii. Tăria acestei pasiuni—cu toată ferocitatea ei—absolvă pe asasin și-l transformă în victimă.

In această scenă se poate simți geniul titanic și extraordinara îndrăzneală dramatică a lui Shakespeare;—s'ar putea face, poate, și o afirmație asupra concepției lui filosofice despre viață. De obiceiu Shakespeare e un contravenient la morala strâmtă socială; minunea însă de a face din autorul unei crime odioase un inocent erou tragic întrece orice temeritate. Shakespeare a izbutit să-și salveze eroul numai trecându-l prin purgatorul iubirii. A putut să-l scuture de orice fel de responsabilitate în fața moralei lumii—ba chiar și de responsabilitatea artistică în fața exigenților moderne ale criticei teatrale—numai *închinându-se* puterei Iubirii. Acesta-i idolul căruia Shakespeare îi ridică atâtea imnuri; lui, pare el că ne spune, trebue să ne închinăm cu toții.

Când Othello intră în odaia de culcare a Desdemonei, cu hotărîrea să o ucidă—înainte dar de a fi convins de inocența ei — el scapătă deodată din convulsiile geloziei și sufletul lui,

stăpânit deodată de tandreţă, apare umanizat de adânca lui iubire pentru victimă. Sărutând-o:

Othello.—O suflare îmbălsămată, care mai că îndupleci
Justiţia să-şi frângă sabia! Încă una, încă una (sărutări):
Fii aşa când vei fi moartă, şi eu te voi omorî,
Dar te voiu iubi după aceia: încă una, şi aceasta fie cea din urmă:
O sărutare atât de dulce n'a fost niciodată atât de fatală. Trebue să plâng,
Dar aceste lacrimi sunt crude; această durere e cerească;
Ea loveşte unde iubeşte.

Othello, Act. V. Sc. 2.

*

Insultele, violenţele şi brutalităţile lui Othello, arată acelaş temperament aprins şi impulsiv caşi al amanţilor din Verona: pe toţi îi găsim zvârcolindu-se pe pământ, în accese epileptice, când sunt cuprinşi de nemulţumiri acute, sau când, avântaţi pe aripele celei mai înalte poezii, sunt mişcaţi de sentimente adânci de fericire. Din aceeaşi sevă sufletească zbucnesc şi elanurile lor patetice şi furiile lor nebune. Şi dacă puţine versuri din literatura universală se pot compara cu frumuseţa neîntrecută din acel mişcător duo liric, din scena balconului (Romeo

and Juliet, Act. III. Sc. 5),—simplele cuvinte ale lui Othello, înainte de a-și curma firul vieții, ne deliniază în lumini de fulger nobila grandoare tragică a caracterului lui:

Othello.—Vă rog, când în scrisorile voastre
Veți povesti aceste nenorocite întâmplări,
Să mă arătați așa cum sunt; să nu micșorați nimic,
Nici să povestiți cu răutate: așa dar să vorbiți
De un om care n'a iubit înțelepțește, dar a iubit prea adânc;
De un om nu cu ușurință gelos, dar, odată pornit,
Nestăpânit până la culme; de un om a cărui mână,
Ca Indianul de rând, a aruncat o perlă
Mai bogată decât întreg tribul lui; de un om ai cărui ochi înduioșați,
Deși neobișnuiți cu slăbiciunea,
Varsă lacrimi bogate cum copacii din Arabia
Își dărue sucul lor binefăcător.

Othello, Act. V. Sc. 2.

Ferocitatea faptelor lui Othello, sub copleșirea geloziei, nu contrazic nobleța caracterului său și iubirea-i pasională pentru Desdemona, dupăcum delicateța feminină a „dulcelui" Romeo nu-l poate opri de a se transforma în fiară, când se gândește că cineva ar putea să-l împiedece de a vedea fața Julietei în cavou:

Romeo (către *Baltazar*).—Pe cer, îţi voiu zdrobi
încheetură cu încheetură
Şi voi acoperi acest cimitir flămând cu membrele tale:
Timpul şi intenţiunile mele sunt sălbatece,
Mai sălbatece şi cu mult mai neînfrânate
Decât tigrii înfometaţi ori marea mugindă.

Romeo and Juliet, Act. V. Sc. 3.

Şi după câteva minute îl ucide pe Paris lângă mormântul Julietei, fără să se simtă zguduit de crimă.

*

Iubirea ocupă un loc precumpănitor în teatrul lui Shakespeare, şi nici un scriitor dramatic n'a creat o galerie atât de bogată de eroine. Acele nefericite sunt de mult celebre: Ophelia, Desdemona, Cordelia, Juliet storc lacrimi pe toate continentele. Altele nu sunt atât de cunoscute, dar nici nu sunt atât de nefericite. Toate însă se cunosc că fac parte din aceiaşi familie. Toate trăesc pentru a iubi. Iubirea lor e necondiţionată de cum i se răspunde; e devotată până la anihilarea persoanei lor; e mai presus de viaţă; e mai presus de moarte. Ori sunt naive ca Miranda[1] şi Perdita[2]; sau au un spirit *railleur* ca Beatrice[3], Rosalind[4] ori Portia[5]: ele iubesc pro-

[1] *The Tempest.*
[2] *The Winter's Tale.*
[3] *Much Ado about Nothing.*
[4] *As You like it.*
[5] *The Merchant of Venice.*

fund serios, pasional. Altele iubesc cu o tenacitate pe care nici cele mai înjositoare umilinți și suferinți nu o pot slăbi: cum sunt Julia[1] și Viola[2] Helena[3] și Imogen[4].

E caracteristic pentru Shakespeare că prima lui încercare dramatică[5] conține tema că iubirea e irezistibilă; nu se poate lupta împotriva ei; ea e la urmă victorioasă. Piesa e o comedie, cu mult element nereal și romantic, în care eroii sunt Regele Navarei cu trei favoriți de Curte. Ei toți se hotărăsc să ducă o viață de studiu și să evite mai cu seamă orice întâlnire cu femeele. La cea dintâi ocazie însă cei patru anacoreți ajung toți îndrăgostiți; iar Biron, cel mai cărturar dintre ei, ajunge să filosofeze la picioarele Rosalinei:

Biron: — Iubirea, învățată pentru întâia dată
în ochii unei femei,
Nu trăește singură închisă în creer;
Dar, cu mișcarea tuturor elementelor,
Aleargă iute ca gândul în fiecare organ,
Și-i dă fiecărei facultăți o îndoită putere,
Peste funcțiunile și slujbele ei.

Love's Labour's Lost. Act. IV. Sc. 3.

---

[1] *The Two Gentlemen of Verona.*
[2] *Twelfth Night.*
[3] *All's well that ends well.*
[4] *Cymbeline.*
[5] *Love's Labour's Lost.*

Nu e de asemenea întâmplător că pe eroina din piesa *The Two Gentlemen of Verona* o chiamă Julia şi că e multă analogie între caracterul ei şi al Julietei.

The Two Gentlemen of Verona a fost scrisă în 1561; iar *Romeo and Juliet* în 1593, şi-a fost necontenit refăcută până în 1596, când a căpătat forma definitivă. Se vede dar că problema iubirii tragice îl frământa pe Shakespeare. Incercarea din 1591 a fost reluată în 1593 şi perfecţionată necontenit până în 1596.

Romeo and Juliet e întâia tragedie a lui Shakespeare: e scrisă în perioada vieţii când sufletul lui începuse să se înoureze, dar încă era în stare să simtă elanurile tinereţii. Iubirea, tinereţa, poezia şi tragedia sunt elementele de construcţie ale piesei *Romeo and Juliet,* la care se pare că Shakespeare a lucrat cu un interes deosebit. Fabula e luată aproape exact din poema în versuri a lui Arthur Brooke, scrisă în 1562, după o versiune franceză a acestei istorii importate din Italia, şi ajunsă foarte răspândită pe timpul Elizabetei în Anglia. Shakespeare n'a făcut decât să *dramatizeze caracterele:* n'a întrebuinţat decât o poveste banală pe care a făcut-o nemuritoare.

*

Cu toate că Romeo şi Juliet n'au avut niciodată o existenţă istorică, numele lor au ajuns

legendare şi simbolice. Viaţa le-a dat-o Shakespeare, şi Juliet a fost atât de vie încât a fost înscrisă în registrul stării civile — dacă nu în cel de naşteri, cel puţin în acel de înhumări—al Veronei. Cetăţenii Veronei de astăzi îi îngrijesc cu pietate mormântul în colonade de piatră, pe care îl arată cu mândrie vizitatorilor. Astfel pe când alţi dramaturgi îşi împrumută *eroii* din Istorie, Shakespeare reuşeşte să-i facă pe ai lui să devină istorici; şi, nu-i destul că el a sporit numărul celor vii cu *personagiile* sale, dar a izbutit să creeze şi morţi pentru cimitirul Veronei [1].

La mormântul Julietei din Verona vin în fiecare an mii de pelerini, cu „inima zdrobită" ori purtând în sufletele lor cultul iubirii şi-al tinereţii, să verse o lacrimă sau să depue o floare pentru nefericita Juliet şi... pentru ei înşişi. O, morţii ne pun întotdeauna întrebări dureroase! Puţini poate cred că sub piatra

---

[1] Povestea din *Romeo and Juliet* e din acelea foarte vechi şi totdeauna nouă. O asemenea poveste datează din veacul al cincilea şi e scrisă în greceşte. Originea ei nu se ştie, dar conţinutul ei a fost localizat în Italia, fixându-se chiar data tragediei în anul 1303. Dante o cunoştea. Numele de Romeo şi Juliet însă nu apare în literatura italiană până în 1530. Una din versiunile mai răspândite ale acestei istorii tragice e a lui Bandello (1554), care a fost tradusă în frunţuzeşte de Boisteau în lucrarea sa *Histoires tragiques* (1559). După această traducere au apărut versiunile engleze: 1) a lui Arthur Brooke, în versuri (1562); 2) a lui William Paynter, în proză (1567).

mormântală se află într'adevăr osemintele iubitei lui Romeo, dar fără îndoială că picătura ce înrourează sub genele multora nu reflectează seninul unor vieți fericite.

XI.

Humor satiric

Bernard Shaw (Man and Superman)

Numele autorului e azi celebru pe Continent, şi aminteşte mult răsunetul faimei de altădată a scriitorilor din alte domenii, acum uitaţi: Blüchner şi Nordau. E un scriitor la modă.

Dacă şi Bernard Shaw va avea soarta acestor doi, cine poate spune? E mare risc să faci profeţii în literatură, dar, de greşeşti, nu poţi face erori mai mari decât Voltaire, Goethe ori Matthew Arnold. Această tovărăşie măgulitoare a dat curaj criticilor,—şi sunt atâţia,—să prezică nemurirea ori uitarea apropiată a scriitorului englez.

Bernard Shaw are farmecul captivant al spiritului viu, al paradoxei şi frazei epigramatice,—însuşiri care, de obiceiu, dau mai curând aripi scriitorilor britanici să treacă Canalul. Spiritul de predicator, ce nu lipseşte nici la unul din

marii scriitori ai Engliterei, şi se găseşte atât de mult şi la Bernard Shaw, nu prea are putere de fascinare pentru popoarele neolatine; şi, desigur, nu lui îşi datoreşte Bernard Shaw celebritatea continentală de acum, deşi, poate, numai el îi va asigura întrarea în Pantheon.

Bernard Shaw, a cărui minte complexă uneşte puterea creatoare şi agerimea criticii cu temperamentul de luptător, îşi defineşte singur poziţiunea în mişcarea literară, ce nu e alta decât cea tradiţională a scriitorilor mari engleji: stegar al idealurilor omenirii, nu flaşnetar de carnavaluri şi mascarade literare. In prefaţa piesei *Man and Superman,* care timp de jumătate de an a ţinut neîntrerupt afişul la teatrul intelectualilor din Londra, — teatrul *Criterion,* consacrat în timpul din urmă exclusiv pieselor lui Shaw,— autorul spune că această piesă e „o comedie şi o filosofie", şi că a căutat înadins să-i dea calităţi uşoare pentru acei care nu cer nimic de la o piesă decât să-şi petreacă plăcut timpul, dar că scopul lui e să scrie (în special în Act. III) o nouă carte a Genesei pentru Biblia evoluţioniştilor.

Mărturisesc că piesa cetită câştigă mult pe lângă piesa văzută, cu tot talentul rar al actorilor care o interpretau. Bernard Shaw n'are, drept vorbind, talentul special dramatic: acela de a pune viaţă în caractere şi acţiune, — însuşiri ajunse la maximum în perioada elisabetană a dramei engleze.

E slab și în compoziția dramatică și în știința scenică; dar e neîntrecut în dialog, în spirit luminos și suggestiv, — ce te captivează imediat, și te prinde fără să vrei în discuția problemelor celor mai serioase ale vieții, ridicate deodată, prin surprindere, fără nici o pretenție de solemnitate. Prin natura problemelor puse amintește pe Ibsen.

Apoi ironia, sarcasmul și ridiculizarea lui străbat adânc în intimitatea sufletească, unde fiecare își dă seamă de neajunsurile personale, dar crede că le poate ține departe de ochiul scrutatorului.

Această desgolire a ipocriziei care în fiecare om se găsește, Bernard Shaw o face necontenit, scurt și usturător, și mai totdeauna îi simți parcă zâmbetul ironic în colțul gurii. Ajungi interesat personal în piesă, și ai impresia că te lupți să-i închizi sufletul, ca pătrunderea lui să nu te facă să roșești; dar indiscreția lui Bernard Shaw e fără milă și nu respectă deloc vanitatea omenească.

Fiecare om e expus săgeților lui Shaw, căci fiecare om are slăbiciuni; publicul englez însă, fără îndoială, e cel mai expus: pentru el ironia lui Shaw ajunge de multe ori iritantă; ea nu cruță deloc spiritul de tradiție al Englezului, în special al burgheziei engleze. Iritația publicului ajunge parcă satisfacția autorului,—criteriul atingerii scopului său. Reformatorul, spune Ber-

nard Shaw, e un inconoclast: trebue să zmulgă crezuri şi să dărîme idoli. Iată de ce Shaw are atât de mulţi şi de înverşunaţi adversari în Anglia. Englezului nu-i plac procedeele violente; Anglia în tot cursul ei istoric a evitat mai mult decât alte ţări revoluţiile, progresând încet şi neîntrerupt. In Anglia, este un respect al publicului pentru tot ce-i trecut şi tradiţie; şi dacă trecutul nu se mai potriveşte cu timpurile nouă, i se îngădue să moară de moarte firească. Englezul preferă ca instituţiile şi moravurile nouă să se impună prin vitalitatea lor naturală, nu prin violentarea trecutului, — care va muri astfel prin nefuncţionare, nu prin zugrumare.

Critica nu-i de ajuns, spun adversarii lui Shaw: trebue să pui ceva în loc. Când ai un abces, le răspunde Shaw, ceri doctorului să ţi-l taie, nu-l întrebi ce are să-ţi pună în loc.

*

Bernard Shaw e atât de popular pe Continent! Dar cine vrea să-i pătrundă adânc personalitatea, să nu uite un moment că e produs de Anglia, — această ţară unică, unde nobilul spirit al tradiţiei se îmbină, atât de armonios, cu instinctul puternic de independenţă şi libertate personală, şi cu aspiraţiile îndrăzneţe spre cele mai înalte idealuri ale omenirii.

Anglia e ţara în care opinia publică a început să funcţioneze cu o sută de ani înainte de

a se ivi în Franța; astăzi ea e atât de puternică încât face din Englitera singura țară din Europa de adevărat self-governement, — nu mărginit numai la înțelesul politic.

Alte țări pot avea acum oameni mai însemnați în diferitele ramuri alte culturii omenești, dar nicăeri publicul nu participă în număr mai mare la discuția problemelor culturale, și nicăeri interesul lui, în aceste discuții, nu-i mai viu. Cuvântul *autorităților* în cultură nu se impune opiniei publice fără controlul ei însăși, după cum nici legile și ordinele Guvernului nu-și pot sprijini eficacitatea numai pe autoritatea Statului.

Independența, prestigiul, autonomia instituțiilor, în Anglia, nu se pot transforma în tiranie: controlul public rămâne continuu și suprem; și puterea de viață a oricărei instituții de cultură pleacă aici din contactul *direct* cu masa cetățenească, nu din puterea de impunere brutală a Statului sau a altei autorități. Cei care își simt invaliditatea descoperită nu pot mistifica publicul, luând arma la picior și postându-se ca sentinele ale instituțiilor ce-i ocrotesc.

Acest lucru îl simte oricine trăește în atmosfera engleză, și orice scriitor își dă seamă de el. Opinia publică e puterea supremă care domină toate manifestările de viață ale Angliei, și nici mișcarea literară nu se poate ridica mai presus de ea. Chiar filosofia, care prin natura

ei pare că se adresează numai la cei aleşi, în Anglia, a fost silită să părăsească sferele ei inaccesibile şi să se coboare cât mai mult în mulţime. E lucru ştiut că una din deosebirile cele mai izbitoare între filosofia engleză şi cea germană e forma populară a celei dintâi faţă de tehnicalitatea specialistă a celei de a doua. Locke şi Hume mărturisesc singuri că s'au silit şi au avut ambiţia să scrie pe înţelesul tuturor, lucru la care nu s'a gândit niciodată Kant.

Scriitorul englez e îndemnat prin educaţia ce şi-a făcut-o, fără să-şi dea seamă, să se adreseze marelui public, nu cercurilor restrânse. Aceasta se simte în aer în Anglia. Se poate spune că publicul formează juriul suprem în toate chestiile; el nu îngăduc ca *deosebitele delegaţii reprezentative* să lucreze autoritar şi necontrolate în numele instituţiilor. Nu există instituţie mai înaltă în Anglia decât însuşi publicul, şi scriitorul englez preferă autoritatea lui în locul încurajării şi patronării Statului ori Academiilor[1].

Dacă s'a realizat undeva idealul lui Socrat de a coborî filosofia din cer pe pământ, apoi, fără îndoială, că s'a realizat în această ţară,—în cel mai larg înţeles. Ştiinţa şi cultura sunt democratizate în Anglia,—nu rămân închise în instituţii speciale şi Academii pentru a procura titluri şi venituri preoţilor lor, de multe ori eretici.

---

[1] Cf. *Viaţa Românească*, No. 7 şi 8, 1912.

E deajuns să te uiți la programul numeroaselor cursuri de extensiune universitară,—cursuri populare,— ca să vezi că chestiile cele mai complicate și mai grele de filosofie și literatură comparată nu sunt socotite ca incompatibile cu interesul și cultura claselor mijlocii și muncitoare. Și cine,—bărbați cași femei, — nu cetește zilnic măcar un ziar, din care nu lipsește „recenzia unei cărți pe zi", ori nu-i abonat la o bibliotecă circulară? Dacă un scriitor nu străbate singur în mulțime, o societate literară îndată se înființează ca să mijlocească contactul între scriitor și public: verdictul opiniei publice trebue dat. Astfel a fost cazul cu Browning. Poți fi sigur că până la miezul nopții nu e minut din zi în care o discuție contradictorie publică, ori o conferință să nu țină adunate câteva mii de ascultători în Londra. Intre cele mai obișnuite subiecte de conferințe, în cercurile culte, sunt acum Bernard Shaw și Bergson [1], — mai cu seamă de când Balfour, fostul șef al partidului conservator, a ridicat unele obiecții împotriva sistemului filosofic al marelui filosof francez, la care până acum Bergson încă n'a răspuns.

E caracteristică și forma, să zic *civică*, a conferințelor engleze: sunt urmate de discuții contradictorii și apoi concluziile se votează de auditoriu.

*

[1] Cf. *Viața Românească*, No. 5 și 6, 1912.

Am luat parte la două conferinţi despre Bernard Shaw, dar n'am găsit *un singur* partizan al *metodului* său; şi auditorul nu se compunea din acel *public* distins, despre care *Burns* spunea că are meritul de a fi desvoltat până la perfecţie ipocrizia şi stupiditatea, şi de a confunda muzele cu rinocerii. In cea mai mare parte era public universitar. Pătura cultă engleză nu admite ofensa ca armă de luptă, şi cu atât mai mult nu-i găseşte locul în artă. N'o găseşte *indispensabilă;* crede că progresul se poate face prin *schimbare,—respectând* credinţile şi convingerile fiecăruia,—nu prin dărâmare. Dreptul sfânt al libertăţii individuale cere acest respect.

Convingerea lui Shaw pare însă a fi alta. El nu crede în eficacitatea vechiului sistem englez pentru schimbările necesare azi. Timpul impune grabă. Nu admite procedeul apostolului paşnic, ci pe acel al luptătorului revoluţionar şi al reformatorului. Vrea să curăţe întâiu terenul de ruinele vechi şi să clădească apoi pe teren curăţit. O rană învechită nu dă muguri noi, până nu-i cauterizează; şi cauterizarea nu se face cu apă de roze, nici fără usturime. Bernard Shaw nu admite stovaina, căci ea micşorează vitalitatea.

Situaţia personală a apostolului modern e foarte confortabilă; şi cârja lui de azi nu mai sprijină corpul obosit al celui care propaga altă dată cuvântul blândeţii, ci se acaţă adeseori de

treptele scării sociale, pentru a se ridica tot la mai înaltă hodină pe perina lui moale, de unde să împartă zâmbete grațioase la toată lumea,—având mare oroare de a nemulțumi pe cineva, și poate mai mult încă de a-și provoca nemulțumiri lui însuși. E lucru sigur, că apostolul modern, de ar fi contemporanul lui Hristos, nu ar fi făcut parte din cei doisprezece; și nu încape îndoială, că cei care au fost apostoli pe timpul lui Hristos azi ar fi revoluționari și reformatori.

Bernard Shaw e luptător, nu apostol: dă lovituri,—și *vrea* să le dea cât de brutal,—și nici nu se ferește de lovituri. Mai mult, crede că numai cu lovituri se cuceresc cetățile, nu cu *bezele* și *curtoazii* ori cu descântece și rugăciuni; are un ideal mai înalt decât respectul slăbiciunilor omenești și mulțumirile personale.

In această privință, Bernard Shaw se aseamănă foarte mult cu un alt mare om al Angliei contemporane, cu Lloyd George,—actualul Ministru de finanțe, foarte cunoscut și el pe Continent.

Ambii sunt de origină celtică. Ei abuzează atât de iritant de sarcasmul lor sîngeros față de *self-controlul* tradițional al Anglo-Saxonului, încât, fără îndoială, nu are nimeni adversari mai înverșunați decât dânșii. Cine a întrerupt odată pe Lloyd George, la o întrunire, e sigur că nu-l va mai întrerupe a doua oară, dar îi va păstra o ură de moarte. Are o putere neînchipuită de a-și pune întrerupătorul într'o situație atât de

ridiculă, în câteva cuvinte numai, încât ajunge obiectul ilarităţii sălii întregi. Cred că lorzii îi urăsc mai mult din cauza sarcasmelor lui decât din cauza budgetului.

*

Bernard Shaw, caşi Meredith şi Wells, reprezintă criza sufletească prin care trece acum tînăra generaţie intelectuală din Anglia: conflictul dintre tradiţii şi ideile moderne[1]. „Raţionalismul agresiv şi intransigent" al lui Bernard Shaw,— cu logica lui nemiloasă, cu spiritul caustic, cu satira batjocoritoare şi iritantă, — vrea să trezească conştiinţa publică, nu s'o ofenseze. Reformatorul inspiră pe Bernard Shaw artistul, ca pe toţi scriitorii mari ai Angliei.

Strălucirea e contribuţia celtică în compoziţia *humorului* englez, care e *un* fel de spirit mult mai complex, deşi mai puţin scăpărător şi exploziv decât spiritul francez. Are un înţeles mai adânc, e mai dramatic şi nu-i lipsit de amărăciune. Gândiţi-vă la *bitter* şi la *liqueur*, — gustul de multe ori lămureşte mai mult decât o definiţiune.

Spiritul francez produce zâmbetul şi veselia... şi urmăreşte uneori indiscreţia; humorul englez provoacă ilaritate, răneşte şi adeseori satirizează

[1] Cf. Louis Cazamian, *L'Angleterre moderne*, p. 293 sqq.

sângeros și insultă. Humorul lui Bernard Shaw e strălucitor cași spiritul francez, dar e caustic și usturător pentru Engleji, căci materialul lui e totdeauna luat din patrimoniul sfânt al instituțiilor engleze: iată de ce Englejii sunt întărâtați până la desperare de acest scriitor, împotriva căruia nici acuzarea de lipsă de pietate nu-i este cruțată. Ceia ce pentru noi e numai spirit și ironie, pentru englez e satiră brutală și insultă.

*

Bernard Shaw nu e întâiul scriitor mare al Englejilor, care i-a făcut să-și peardă clasicul lor sânge rece. Las la o parte pe Swift, cel mai mare geniu al satirii și al insultei din toate timpurile și țările,—căci el a sângerat omenirea întreagă... și-a făcut aceasta din impulsul celor mai înalte aspirațiuni. Byron, se poate spune, că nu ironizează, ci insultă însăși țara în care s'a născut și limba în care a scris versuri nepieritoare. Pentru Byron limba engleză nu-i vorbită, ci-i șuerată, scuipată și grohăită; și pentru a o batjocori mai tare îi pune în față limba latină, „care se topește ca sărutările pe buzele iubitei, și sună ca și cum ar fi scrisă pe satin, respirând din ea parfumul Sudului". E de mirat că Englejii nu l-au ertat nici după moarte, și că nu l'au primit în Westminster Abbey? Cu toate acestea poate fi un suflet mai înalt decât acel care se jertfește pentru libertatea unui popor?

In tot veacul al XIX-lea nu este, după Napoleon, o figură mai superbă decât Byron. Şi dacă mai trăia, avea să poarte coroana regală a Heladei peste cununa de lauri a Olimpului. Thackeray poate fi pus în aceiaşi categorie a satiricilor brutali, dar satira lui e bine îndreptată împotriva snobilor.

Această atitudine ofensivă, până la brutalitate şi insultă, e complimentul necesar al celor ce au temperamente idealiste, sensibile şi combative. Inferioritatea morală şi nedreptatea îi revoltă şi le provoacă nu numai dispreţul pasiv, ci desgustul adânc, ura chiar, şi impulsul de a ataca, a distruge obiectul ororii lor. Brutalitatea lor pleacă din ce are omul mai nobil în sufletul lui, nu din lipsa simpatiei omeneşti, ci dimpotrivă: — tocmai din sensibilitatea prea delicată a acestei simpatii.

E lucru ştiut că pe acei care au sufletul grosier şi nesimţitor nu-i supără inferioritatea morală a altora. Ei au acelaşi zâmbet şi aceiaşi îmbrăţişare cordială pentru omul ticălos caşi pentru omul de treabă, — sunt delicaţi, cum se spune. Ura însă poate de multe ori să fie mai nobilă decât iubirea; aceste sentimente nu stau la cei doi poli. Adeseori ura iesă din iubire ca şi căldura din electricitate. Nobleţa sentimentelor nu stă în ele înseşi; ci în obiectul lor: ele sunt puteri elementare care pot servi cauzelor mari cât şi celor mici şi josnice. Religia creştină a pus în sînul lui Dumnezeu numai iubire şi'n

spiritul lui Satan numai ură; dar cine va spune că pedepsirea păcătoșilor în Infern nu-i un act mai mare de dreptate decât toleranța lui Dumnezeu față de nedreptățile de pe pământ? Marele Creator pare prea absorbit cu prezidarea Academiei din Impărăția Cerurilor, și oamenii nu trebue să aștepte numai dela iubirea îngerească îndreptările relelor de care omenirea sufere. Ura e mai dumnezeiască decât iubirea, când ea pleacă din dorința de a spori fericirea celor care pe nedrept sufăr pe pământ. Marii reformatori de după Hristos au urît puternic pe asupritori, pentru că au iubit mult pe cei asupriți și obijduiți.

*

Sarcasmul și brutalitatea lui Bernard Shaw nu sunt ale unui om rece și egoist care-și exercitează un sport pe instituțiile sfinte ale unui popor. Nici opacitatea morală nici îngustimea intelectuală nu se găsesc printre neajunsurile lui Bernard Shaw.

S'ar putea umplea o coală întreagă cu fraze admirabile ca efect estetic, putere de convingere și satiră sîngeroasă la adresa căsătoriei. Nimeni n'a biciuit căsătoria atât de usturător ca Bernard Shaw, în țara clasică a *home*-lui. Cu toate aceste, nu căsătoria e batjocorâtă în piesa lui Shaw, ci căsătoria *care nu-i la înălțimea ideală* ce o întrevede autorul.

Cei care caută numai „calităţi uşoare" în piesă pot să nu vadă idealurile lui Bernard Shaw, tocmai din cauza luminii orbitoare a acestor „calităţi uşoare"; dar este o pagină de dialog în Act. I, — cea mai dramatică din piesă, — în care cei doi eroi, Tanner şi Ann, lasă să se vadă atât de clar idealul înalt ce autorul îl are despre căsătorie, al cărei fundament e *„pasiunea morală"*, — singură în stare să învingă celelalte pasiuni.

Cel care scapă această pagină din vedere,— dacă e posibil,—să observe că eroii se căsătoresc la sfârşitul Act. IV, după ce s'au războit, —tocmai pentru că se iubeau,—în trei acte, şi şi-au vânturat unul în faţa altuia toate ideile şi convingerile asupra vieţii, scoţând scântei de diamant din loviturile date căsătoriei.

Şi când au consimţit să se căsătorească, simţim că ei vor întemeia cel mai pur şi mai ideal *home* din Imperiul britanic. Cauterizarea sarcasmului lui Bernard Shaw e cu atât mai usturătoare cu cât uneori e deghizată în haina teoriilor celor mai serioase. De nu bagi de seamă cazi victimă, şi iei teoriile în serios. Nu cunosc o pagină de biciuire mai crudă a acelor care, sub pretext că-s preoţi ai artelor, sunt nesimţitori şi-şi calcă datoriile elementare către cei din jurul lor.

„*Tanner:* Adevăratul artist îşi va lăsa mai cu„rând soţia să moară de foame, copiii să umble „desculţi, iar pe mama lui să cadă de muncă,

„la vrâsta de șaptezeci de ani, decât să lucreze „altceva în afară de arta sa... El stoarce laptele „mamei și-l preface în cerneală de tipar pentru „ca să-și bată joc de maternitate și să glorifice „idealul femenin... Piară rasa omenească, ofi- „lească-se o mie de femei, dacă sacrificiul lor e „necesar ca marele artist să joace pe Hamlet „mai bine, să picteze un tablou mai frumos, „să scrie o poemă mai adâncă, o piesă mai „mare, ori o filosofie mai profundă!"

Rîndurile citate descopăr clar gândul autorului; pagina întreagă însă cetită cu o anumită intonație, poate fi ușor luată drept o pledoarie pentru tema: piară lumea, arta înainte de toate. Poate și finețea humorului lui Bernard Shaw contribue la înverșunarea adversarilor săi, în mica burghezie.

*

Dar Bernard Shaw e tip clasic de scriitor mare englez, de aceia învălmășeala vieții acestia, care stârnește patimi și face din luptă o datorie, nu-i oprește privirea să străbată dincolo de teatrul războiului, și să înțeleagă cât de tristă e viața tuturor. Atitudinea de critic a actualității și de militant în creația artistică nu-i închide orizontul infinitului pe care se proectează trecător biata noastră viață.

Comedia lui Bernard Shaw se termină cu aceste cuvinte rostite de Mendoza: „Sunt două

tragedii în viaţă. Una când omul îşi ajunge idealurile, alta când nu şi le ajunge". Iată o comedie care te pregăteşte bine pentru chinul unei nopţi de insomnie!

*

Viaţa retrasă a lui Bernard Shaw nu pare neînourată de melancolie. De obiceiu sufletele tari sunt solitare şi melancolice. Dintre marii scriitori engleji, puţini cunosc care să nu fi suferit acut de această tortură sufletească. Scott şi Byron aveau crize până la desperare, Swift până la distrugerea demenţii. Cowper a scris cea mai veselă baladă din literatura engleză,—*John Gilpin*,—într'o noapte pe când criza melancoliei îl legăna între spaima nebuniei şi tentaţia sinuciderii. Molière era tăcut şi posomorât.

D-na de Staël spune că melancolia e muza geniului, şi că cel ce nu sufere de melancolie să nu aspire la celebritate ca scriitor...

Numai prin suferinţa lui Jupiter omenirea a fost dăruită cu înţelepciunea Minervii!

Intr'o zi un pacient se prezintă la un doctor celebru din Paris, plângându-i-se de o mare deprimare sufletească, fără să ştie de ce.—„Trebue să beai vin bun", îi spuse doctorul.—„Am în pivniţa mea cele mai bune vinuri din lume", îi răspunse pacientul.—„Atunci trebue să călătoreşti".—„Am cutreerat toată Europa, şi tristeţa a călătorit cu mine".—„O! Cazul într'adevăr

e grav, dar totuși este un remediu: du-te în fiecare seară la Comedia italiană; ai să vezi acolo pe celebrul comic Biancolelli, veselia lui este irezistibilă, are să te cucerească".—„Vai, răspunse pacientul, văd că suferința mea e incurabilă: Eu sunt Biancolelli!"

Arta nu este numai un reflex al vieții, dar și un mijloc de refugiu din realitatea ei.

XII.

Observaţiuni asupra raporturilor dintre ştiinţă, artă şi cultură

Netăgăduit că „faptele", nu frazele, formează *materialul* oricărei ramuri organizate de cunoştinţi. Numai pe ele se clădesc construcţii ştiinţifice,—ori cât de mărginit ori de larg am primi înţelesul acestui cuvânt. Nu e vorba aici de „un loc comun", ci de o axiomă din regiunea acelor adevăruri fundamentale şi evidente pe care mintea omenească nu le mai controlează.

Proclamarea acestui „adevăr", cu trei sute de ani înainte, a făcut revoluţie; acum, putem spune că a ajuns un articol de credinţă în ştiinţă. Cu toate acestea, câte generaţii de cercetători ai naturii, înainte de Bacon,—chiar dintre acei care îşi făceau perigrinaţiile în regiuni fantastice, nu practicau acest principiu, fără să-l cunoască, după cum îl şi călcau, fără să ştie.

Mintea omenească s'a târât pe pământ şi s'a înălţat spre ceruri în toate timpurile, găsind uneori adevăruri, alteori culegând iluzii, după

cum nimerea ori greșea perspectiva trebuitoare, —căci se cere o perspectivă anumită: lucrurile mici se observă bine de aproape, formele mari, înțelesurile adânci, numai de departe. Cine vrea să studieze erburile și rocile pământului, din balon, nu greșește mai mult decât cel care încearcă să prindă încrestările înălțimilor munților pe albastrul cerului, urcând și măsurând suișurile lor cu lanțuri și cu jaloane. Măsurările pot cifra raporturile zigzagurilor, dar impresia formei totale n'o putem avea decât din depărtarea dela care micile accidente de teren dispar.

Îndrăznețele sisteme filosofice ale antichității, clădite în regiuni aeriene, își validează azi, după două mii de ani, multe din viziunile lor... și câte adevăruri mari, din patrimoniul științii, n'au fost prevăzute, înainte ca confirmarea metodică a „faptelor" să le proclame „legi". Pe de altă parte, nu odată adevăruri stabilite prin cercetarea metodică a „faptelor" au fost dărmate, și pe dărmăturile lor clădite alte adevăruri, tot atât de metodic.

*

...Apoi de câte ori, triumful adevărului, în domeniul strict științific, n'a cerut, mai presus de dovada „faptelor", credința, curajul și sacrificiul omului. Templul științii e mai plin de ruine decât templul credinții, și nu e mai cruțat, nici astăzi, de distrugeriile iconoclaștilor și de jertfa martirilor. Oriunde e putere de viață,

distrugerea pare a fi impulsul creării, și martirajul o formă a eroismului moral cerut, în toate epocile, de progresul omenirii. In timpurile moderne, nu mai puțin decât în cele vechi, speranța în fericirea zilei de mâne se hrănește din nemulțumirea și suferința zilei de azi.

*

Cu toată nestatornicia vremurilor însă, omul nu se poate întemeia decât pe „fapte", în lupta lui împotriva Necunoscutului. Prin mijlocirea lor, el a străbătut câteodată în misterele naturii și în tainele conștiinții; și dacă de multe ori întăriturile ridicate se dărâmă, tot din același material suntem siliți să clădim noile forturi.

Utilitatea „faptelor" în știință e ca a sacilor cu balast în războiu: cu cât sunt mai mulți cu atât parapetul ridicat de soldați e mai rezistent. Dar cel care se ridică la înălțimi,—și acela nu e niciodată un simplu soldat,—pentru a-și da seama de întreg câmpul de războiu, ia în nacelă numai atâta balast cât cere echilibrul aerian al urcării; și cât voește să se urce mai sus, cu atîta trebue să mai deșarte nisipul din sacii luați.

*

Cu toată importanța lor, „faptele" constituesc *substanța* științii poate tot atât de puțin cât și „forma" în care ele sunt expuse. Conștiinții-ozitatea savantului poate slei datele laboratoriilor și statisticilor, peste spoliile predecesorilor săi;

iar tehnica magică a stilului poate reflecta asupra acestor trofee, trudnic adunate, irizările culorilor meteorice, și... și totul să rămână *numai material* de construcție.

Chiar în cucerirea adevărurilor „de o zi" pe care știința le adună, le prefăce, le organizează necontenit, „faptele" n'au *prin sine* valoare științifică. Esența științii e ideală,—combinația mintală. „Faptele" ajung *material științific* numai atunci când mintea omenească a pus o întrebare. Câte „fapte" au așteptat mii de ani pentru ca prin funcția lor de confirmare a unor concepții despre lume, a unor norme de orientare din lumea fizică ori sufletească, să între în cadrul unei științi. Chiar dacă, în toate cazurile, numai „faptele" ar suggera concepția științifică ele, totuși, nu rămân decât mijloace pentru a provoca, *numai în anumite minți*, închegarea unei viziuni mintale, pe care sunt chemate *apoi* să o confirme. Spiritul creator nu pleacă dela multe „fapte", concepțiile largi însă coordonează nenumărate *dovezi concrete*. Câte milioane de oameni n'au observat zilnic căderea corpurilor, legea gravitației însă n'a fulgerat decât în mintea lui Newton.

In acest înțeles, *spiritul* (puterea de viziune mintală) constitue *esența* (stabilirea de raporturi) specială a științii. „Faptele" sunt utile, căci dela ele spiritul nostru își ia zborul și practica vieții cere o corespondență continuă între minte și ordinea fizică, dar importanța lor

ştiinţifică e secundară, — sunt material pasiv, pe care mintea noastră se sprijină pentru controlul ideilor, — aflarea „legilor"... Şi dacă ochiul, fermecat de cuceririle ştiinţii, nu se mai ridică astăzi în rugă spre cer, ci se ţintueşte în retorte şi creuzete, sufletul nostru rămâne chinuit de aceleaşi îndoeli, de aceleaşi semne de întrebare veşnice. Am cucerit numai atât din misterele Necunoscutului, cât să putem alunga spectrele înşelătoare ce ne întunecau privirea, şi să vedem limpede că regiunea infinită ce se întinde înaintea noastră nu se poate cuceri invocând puteri supranaturale... dar am căpătat şi convingerea că, cu tot sprijinul „faptelor", puterile noastre sunt neîndestulătoare. Ştiinţa afirmă, şi ea, misterul existenţii, ca şi religia. Deosebirea e că religia populează imperiul Necunoscutului, în care ştiinţa nu vede decât pustiu fără înţeles concret, independent de om.

Cunoştinţa, cât de amănunţită, a lumii „faptelor" nu linişteşte sufletul. Omul totdeauna şi-a pus întrebări şi a găsit răspunsuri cum a putut. Ştiinţa s'a născut din acest instinct al sufletului omenesc,—nu din găsirea „faptelor", ci din *căutarea explicării lor.* Tot ce îndeamnă şi conduce viaţa noastră pleacă din sufletul nostru. Trăim numai prin el şi dincolo de hotarele lui nu putem concepe nimic.

Ştiinţa începe a se organiza nu dela adunarea „faptelor", ci dela *alegerea* şi *înlănţuirea lor.* „Faptele" nu pot sta în cadrul ştiinţii, decât în

lumina ideilor care le orientează. Se poate spune că ele sunt, cași cuvintele, simple simboluri, — n'au decât valoarea interpretativă a ideilor.

Știința e cugetare, nu informație.

Puțini din sârguitorii adunători de „fapte", care mișună cu atâta zel prin laboratoare și biblioteci în numele științii, fac în adevăr știință. In marea lor majoritate sunt numai cărăuși de material pentru adevărații oameni de știință,—*oameni de idei.* Sute de mii de lucrători harnici au adunat materialul pentru a înfăptui în piatră viziunile celor care au făcut planurile piramidelor Egiptului. Veacuri multe au trecut peste ele, măcinând din masivul granitului, spiritul arhitecților dispăruți însă oprește și azi blocurile lor să se risipească, și le ține vârfurile în înălțime, îndreptate spre ceruri. Numai închegarea ideilor dă formă și trăinicie construcțiilor ridicate din material inert.

*

Adunarea „faptelor", a cifrelor, cântăririle și măsurările, manipularea suflaiului și microscopului sunt, fără îndoială, lucruri folositoare; și cei care în chip cinstit se consacră lor, petrecându-și viața în mijlocul bibliotecilor prăfuite ori în atmosfera gazurilor eșite din retorte și eprubete, au tot dreptul la recunoștința și simpatia pe care o merită orice muncă modestă, cinstită și folositoare. *Ei* sunt adunătorii de material pentru adevărații constructori, — oa-

nienii de știință, — în locul cărora însă, simplii adunători de „fapte", oricât de prețioși și oricât de mare zel ar avea, nu trebue să se substitue niciodată.

In științile aplicate, substituirea e, de fapt, imposibilă: sancțiunea e imediat vizibilă — se năruе edificiul. In științile teoretice, substituirea e de fapt posibilă deși sancțiunea e mult mai gravă; cu toate că privește direct desvoltarea facultăților sufletești, ea nu se simte însă imediat.

O carte,—în care materialul e îngrămădit fără plan, iar ideile nu stăpânesc și nu ordonează „faptele"; din care nu fulgeră o lumină, nu se dă o suggestie; unde vezi, ca prin ceață, numai o movilă informă de cunoștinți și de etichete amestecate,—nu se prăbușește imediat ca o clădire, dacă cel mai mic calcul de echilibru i-ar fi fost greșit. Dimpotrivă, o asemenea carte poate fi, în unele cazuri, introdusă și în școli de autoritățile în drept, și pusă astfel în calea desvoltării intelectuale și formării adevăratului spirit științific al unei generații întregi.

In această privință interesele culturale, din cauza caracterului lor abstract, sunt mult mai primejduite decât interesele materiale, unde rezultatul se poate măsura imediat.

In capul marilor întreprinderi economice și instituții financiare nu pot sta, de fapt, decât conducători de o distinsă putere intelectuală, de o competință reală. O substituire de valori e imposibilă: sancțiunea imediată e crahul.

Ceia ce e imposibil în templul Viţelului de aur e, vai, de fapt posibil, în templele şi catedralele ştiinţii pure. Nu odată tiara pontificală a fost aşezată prezumptios peste scufia modestă a lucrătorului de laborator, ori a adunătorului de „fapte" din biblioteci; şi „palmele academiei" răsplătesc, de câte ori, numai devotamentul de a înghiţi colbul din hrisoave ori răbdarea de a respira gazurile laboratoriilor şi-a pierde vederea ochilor pe lentilele microscoapelor.

Toate profesiunile îşi au infirmii lor, singură ştiinţa însă îi poate trata aşa de umanitar, păstrându-le, cu atâta delicateţă, până şi iluzia valorii lor excepţionale.

Substituirea de valori e totdeauna dăunătoare; în organizarea instituţiilor de cultură însă, ea e mai vătămătoare decât oriunde, pentru că falşifică înşişi factorii legitimi chemaţi să lucreze la desvoltarea culturală a unei ţări. Primejdia e cu atât mai mare cu cât împrejurările permit, uneori, ca o simplă deplasare să transforme pe un modest şi folositor adunător de material pentru ştiinţă în falş şi dăunător profet al înţelepciunii.

Proverbul, „fiecare la locul lui", în care Englejii cred mai mult decât în toate legile, instituţiile şi diplomele,—„the right man in the right place",—nicăeri nu poate fi încălcat mai uşor decât tocmai în organizarea instituţiilor de cultură.

De câte ori sub numele de ştiinţă nu se dă o simplă spoliare de material inert, aruncat în

cursul viu şi limpede al cugetării, ca nămolul prăbuşit din coasta munţilor în oglinda pâraelor repezi şi scânteetoare de lumină. Izvorul de munte străpunge granitul şi şerpueşte cristalin printre stânci, dar se transformă în mlaştină nesănătoasă când intră în straturi de nămol.

*

Dar dacă simpla îngrămădire a „faptelor" are, de multe ori, un rol negativ în investigaţiile constructive ale spiritului, ea are un efect educativ cu desăvârşire distrugător, când ştiinţile servesc ca mijloc pentru desvoltarea şi organizarea *puterilor noastre sufleteşti.*

Dacă expunerea „faptelor", datelor, cifrelor.... prin *alegerea şi înlănţuirea lor,* nu trezeşte propria activitate a facultăţilor intelectuale şi morale, *energia şi cultura sufletească* ale fiinţii noastre n'au sporit,—omul n'a făcut un pas dinspre barbarie spre civilizaţie. Aglomerarea în minte a multor fapte inerte pare a fi chiar o notă caracteristică a sufletului barbar. Negrii din universităţile engleze şi americane acumulează mai multe cunoştinţi decât studenţii engleji, dar asta nu-i opreşte să comită apoi acte pentru care sunt linşaţi de mulţime. A şti multe lucruri nu înseamnă încă a nu fi barbar. Instituţiile primitive dispar cu vremea, caracterele primitive însă se împuţinează foarte încet numai. Ţările şi-au modernizat aşezămintele, împrumutându-şi-le unele altora, dar barbaria

trecută vibrează încă destul de tare în multe suflete. Criteriul deosebirii gradelor de civilizație dintre diferitele țări nu-l dau instituțiile,—din care punct de vedere, în linii mari, toate statele se aseamănă,—ci dispariția sau restul de barbarie rămas încă în sufletul omului.

Barbarii primitivi locuiau în regiuni inculte, barbarii moderni urcă, uneori, tribuna universitară, și se pot recrea și în fotoliile academiilor. Barbarul vechiu căuta să-i ridice viața sau să-i suprime libertatea adversarului, barbarul în frac de astăzi nu-și poate manifesta aspirațiile decât prin ponegrire și calomnie, — un fel de execuție în efigie a adversarului. E, netăgăduit, un progres, dar nu în psihologia barbarului, ci în alcătuirea socială.

*

Pe „faptele" adunate, omul de știință trebue să-și întemeeze concluziile, și să-și organizeze generalizările în sistemul normelor generale de orientare, din lumea puterilor oarbe ale naturii. Acesta e idealul adevăraților cercetători ai naturii fizice. „Faptele" nu se adună pentru a se ridica cu ele ziduri, peste care privirea noastră să fie oprită de a trece, ci *numai* pentru a forma mici oaze ocrotitoare, în acest imens deșert al Necunoscutului, de unde, cu puteri înviorate, să putem îndrepta ochii cercetători spre orizontul mirajelor infinitului ce se întinde în jurul nostru.

Dela „faptele" fizice, omul de știință se ridică

la legile raporturilor mecanice ale universului, care se pot exprima în ecvații și formule. Caracterul lor e însă prea abstract pentru a trece din domeniul inteligenții pure în cercul simpatiei omenești. Nu putem simți nici o comunitate de viață cu lumile și orbitele din spațiile siderale. Față de epopeia cosmică, sufletul nostru rămâne străin; nu putem încerca decât sentimentul misterului, al fricei ori al sublimului,— doar poeții, dacă fac excepție pentru lună și-și permit idile în lumea astrală.

*

Dar când materialul supus cercetării științifice cuprinde nu numai „fapte" produse fatal de jocul inconștient al puterilor oarbe din natură, ci și manifestări ale puterii elementare a conștiinții, viața omenească ce-a clocotit îndărătul acestor „fapte" apare ca o nouă ordine de fenomene complexe. Aici însă nu se poate străbate numai prin mijloacele întrebuințate în investigațiile lumii fizice și, cu toate aceste, adevăratul om de știință trebue să pătrundă. Cel ce face explorații în asemenea domenii trebue să aibă, pe lângă însușirile obișnuite omului de știință, ceva mai mult,—o coardă din sufletul artistului: —acea deosebită putere de intuiție simpatică, care singură dă posibilitatea de a veni în contact direct cu însăși viața sufletească ce a pulsat dincolo de „fapte". Se cere dar o organizație sufletească mai complexă decât a cercetătorului „faptelor" din lumea fizică.

Frământările vieții intră nu numai în cercul interesului nostru intelectual, dar și în sfera simpatiei noastre firești,—căci toți suntem actori pe aceiași scenă a vieții, fie că vremea schimbă decorurile. Nu ne interesează să știm numai ce s'a întâmplat la o dată oarecare, ce relicve ne-au rămas dela înaintașii noștri, ori cum sunt „faptele" catalogate și cântărite, și cuvintele prinse și sfășiate în silabe.

In datele păstrate stă inhumată o viață, sub dărămăturile vremurilor; și omului de știință, care cercetează aceste date, îi cerem să pătrundă cât mai adânc în misterele ei, după cum cerem cercetătorului lumii fizice să străbată cât mai mult în tainele naturii. Materialul pe care îl studiază fiecare din ei nu e decât mijlocul de a prinde înțelesurile. Misiunea lor nu e să adune materialul în grămezi, — fie ele cât de geometrice, — ci să scapere măcar o scântee de lumină, ca să putem vedea dincolo de dânsele.

Dela omul de știință care cercetează „fapte" omenești așteptăm mai mult decât abstracții și scheme, pentru că și sufletul nostru are pentru o asemenea atitudine a minții mai multe coarde de vibrație. Nu ne mulțumim numai cu „fapte" atone din viața omenească a trecutului, după cum nu ne poate mulțumi numai adunarea faptelor" inerte din structura fizică a naturii. De dincolo de „fapte", noi vroim să auzim zbuciumul vieții celor care au dispărut. Urmele lăsate

de ei au această sonoritate, când sunt atinse, și răsunetul lor găsește ecou în sufletul nostru.

Adunarea numelor regilor, descrierea războaelor, numele scriitorilor, datele din viața lor, titlurile cărților și numărul paginilor volumelor— sunt prea puțin lucru, pentru evocarea vieții trecute, și aproape ceva negativ pentru cultura sufletului. Dacă din chipul cum sunt prezentate aceste resturi de naufragii ale vieților apuse, nu simțim fiorul frământărilor sufletești și nu auzim larma acelei lumi trecute pentru totdeauna de hotarele noastre, istoria e transformată în pantomimă mecanică, fără înțeles, și critica într'un memento de formule fără temeiu. Nu cerem istoricului și criticului să ne dea întreg materialul pregătitor, ci numai esența distilată din acest material. Istoricul și criticul faptelor omenești trebue să aibă, cași artistul adevărat, darul de a simți, înțelege și reda viața, nu numai răbdarea de a aduna" faptele",—și toți cei mari dintre ei n'au fost lipsiți de acest dar. Marii critici literari ilustrează clar această afirmare: Sainte-Beuve, dacă ar fi continuat să scrie numai literatură, Franța ar fi pierdut pe cel mai mare critic al ei, dar ar număra un literat distins mai mult; Matthew Arnold, cel mai mare critic al Angliei, e într'același timp și unul din marii ei poeți și literați. Stendhal în Franța, reprezintă aproape cu aceiași strălucire romanul psihologic și critica literară.

Adunarea și observarea amănunțită a „fapte-

lor" e poate tot atât de necesară marilor artiști cât și oamenilor de știință. Dar nu adunarea „faptelor", ci pătrunderea înțelesului lor simbolic poate da acea putere magică artistului, cași istoricului și criticului adevărat, de a străbate înțelesurile adânci. Ingrămădirea materialului nu trebue să împiedece deschiderea perspectivelor spre orizontul larg al vieții.

*

Marii scriitori, care au rămas contemporani generațiilor de după ei, au fost în toate timpurile profund serioși, adânci înțelegători ai vieții; s'au coborât în profunzimile sufletului omenesc, unde izvoarele sunt bogate și limpezi; din acest contact direct s'au inspirat, nu dela muzica cuvintelor ori dela ritmul frazei. Totdeauna ei spun *ceva* și foarte adeseori nu se îngrijesc, prea mult, *cum* spun; vorbesc cu sinceritate și arareori respectă codurile stabilite. Mulți resping analizele logice, descrierile îngrijite și sfidează tehnica măiastră a stilului. Vor să spună ceia ce *simt* că au de spus, și pare că n'ar fi fost posibil să se oprească în cale, pentru aranjări simetrice de fraze și acorduri muzicale de cuvinte. Sunt naturi elementare, vulcani care aruncă metaluri prețioase la un loc cu zgura. Shakespeare poate fi considerat ca cel mai ilustru reprezentant al acestei categorii de scriitori.

Suntem deprinși să credem că ceia ce dă viață personagiilor scriitorilor e analiza psihologică a

caracterului. Din acest punct de vedere, Shakespeare e inferior lui Bourget și multor altora. Dar care scriitor din literatura universală a creat ființi mai vii decât Shakespeare? Nebunii și criminalii lui sunt recomandați studenților, la clinicile spitalelor pentru studiul bolilor și perversiilor sufletești. Și cu toate aceste, personagiile lui Shakespeare, care trăesc atât de adevărat, sunt de multe ori neverosimile și absurde: A putut vreodată să existe un Falstaff? Și poate fi vre-o îndoială de nemurirea lui Falstaff? Atât de viu, în jovialitatea lui gigantică și amorală, străbate veacurile! Mii de „nemuritori" vor muri, dar Falstaff niciodată. Sunt „caracterele" lui Shakespeare tipuri abstracte, esențe sufletești numai, ce pot personifica, dar nu pot individualiza? De loc. Creațiile lui sunt, în primul rînd, individualități cu personalitate puternică, trăesc furios de intensiv, cu o originalitate fatală, pe care nimic nu o schimbă; sufletele lor vulcanice răscolesc ființa omenească până la primitivitatea animalică; viața lor gâlgâe și debordează în cascade. Care sunt mijloacele artistice în Shakespeare? Călcarea tuturor regulelor artistice convenționale; stil iluminat dar neîngrijit și rebarbativ; lipsă de analiză a caracterelor și de logică aparentă în conflictele sufletești; material puțin, intrigă și mai puțină, absurdități și trivialități în limbă... Și cu toate aceste, din toate zările scenei, mari ca lumea, a teatrului lui Shakespeare, din învălmășeala crimelor infer-

nale și sacrificiilor divine, suflul vieții reale bate cu puterea uraganului și face să vibreze toate notele gamei sufletului omenesc.

Shakespeare a simțit și a văzut cum simt și văd mulți scriitori. A avut însă, pe deasupra, acea intuiție rară a înțelesului serios și adânc al vieții, — dincolo de actualitate,—și puterea de viziune peste marginile materiale; a avut apoi sinceritatea simplă și mare a simțirii, unită cu ceia ce totdeauna va rămânea mister în artă, și va scăpa analizei celei mai subtile, — puterea de creație și de expresie. Numai aceste însușiri dau trăinicie operelor artistice. Shakespeare le-a întrunit în cel mai înalt grad; toți artiștii mari însă nu trăesc decât prin ele. Nici un scriitor nu trăește *numai* prin frumusețea stilului și aplicarea codului estetic.

Arta adevărată e serioasă, e mai serioasă decât gravitatea rece a științii. Toți scriitorii mari au înțeles-o astfel, și s'au apropiat de ea cu sentimentul răspunderii nu cu cochetărie. Prin seriozitatea și râsul lor,—căci râsul poate fi tragic de serios, dupăcum gravitatea savantă poate fi trivial de comică,—ei nu urmăresc aplauzele contemporanilor. Beletriștii distrează saloanele în timpul trecător al unei mode de sezon; marii artiști își cuceresc admiratorii din mai multe generații în cursul veacurilor.

*

Shakespeare spune, nu-mi aduc aminte unde:

„Să n'ai încredere în oamenii cărora nu le place muzica", raportându-se nu la rolul distractiv al acestei arte, ci la puterea ei de a trezi în sufletul omului sentimente înalte și nobile. Intuiția lui Shakespeare cuprinde în sine eternul adevăr, confirmat de el însuși și de întreaga legiune a marilor scriitori, că arta are un rol mult mai serios decât acela de a distra și-a alunga *spleen*-ul, sau de a gâdili simțurile. Nici un scriitor de rangul întâiu n'a urmărit un scop atât de neînsemnat. Acești oameni au scris cu seriozitate adâncă, din impulsie firească, și-au pus viața și sufletul lor în ceia ce ne-au lăsat nouă moștenire. Ei nu au scris pentru cuvinte frumoase și stil fermecător, deși este adevărat că proprietățile pur estetice ale cuvântului și frazei s'au născut *numai* din arta lor. Toți scriitorii adevărați au trecut prin chinul de a „nu găsi cuvântul ce exprimă adevărul", dar n'au sacrificat adevărul pentru că n'au găsit cuvântul:— de aceia, poate totdeauna, *fondul* la scriitorii mari e mai mare decât *forma*. Proporția *stiliștilor* „fără pată" e mult mai ridicată în rîndul scriitorilor mediocri, decât în rîndul fruntașilor. Cei din urmă nu pot trăi în temnița „cuvintelor neîncăpătoare", oricât de frumos ar fi zugrăvită; cei dintâi n'au nici un imbold s'o părăsească. Scriitorii de a doua mână au știut de multe ori să se folosească de *creațiile limbii și de formele originale* ale stilului scriitorilor de mâna întâi. Sufletul lor candid și liniștit le-a

îngăduit răgaz, ambiția le-a dat răbdare și tenacitate ca să poată alege, să măsoare, să încerce cuvintele și frazele maeștrilor; și, nesimțindu-se atrași de a merge până la izvoarele vii ale stilului lor, uneori au preferat să înșire cuvinte ce „din coadă au să sune", alteori au izbutit să scrie mai *corect* decât marii lor maeștri. E un progres, dar numai în tehnica compoziției. Mulți din imitatorii lui Shakespeare au scris mai corect decât el. La noi, Eminescu e umbrit de corectitudinea anemicilor lui imitatori.

In galeriile mari de pictură adeseori vezi copii alături de pânzele originale ale pictorilor celebri, și de multe ori observi mai multă corectitudine la discipol, — dar totdeauna impresia artistică a pânzei originale sfidează corectitudinea copiei elevului. Orice fel de tehnică cere geniu ca să fie creată, dar nu cere decât muncă și oarecare dexteritate,—și poate tocmai lipsă de personalitate deosebită,—pentru a fi cu preciziune mânuită. Aceiași tehnică poate servi deopotrivă la lucruri mari cași la lucruri mici. Câtă risipă de putere de invenție, de gust superior artistic, de spirit creator presupune *montarea* unui teatru modern de varietăți. Dar cine va pune pe seama geniului mecanicului dela mașini toată acea feerie de culori și de mișcări care iesă din scenăria decorurilor ce cad și se ridică în fața noastră? Ori va crede cineva că silfidele diafane, care dantează în proecția electrică a luminilor de curcubee, sunt în realitate

nimfe coborâte din regiunea zeilor, care și-au țesut pânzele din raze de lună și de soare, și și-au prins în diademe stelele cerului? Dar care artist mare ar primi să-și desonoreze talentul real *într'un teatru de varietăți*, și nu s'ar simți ofensat la gândul numai de a juca în lumina culorilor proectate de reflectoare? Bietele balerine! Ce desiluzii trebue să simtă,—dacă își dau seama,—când, după căderea cortinei, trebue să scoboare scena și să îmbrace haina sărăcăcioasă!

Arta de a scrie nu s'a născut din scamatorie; și versul, ritmul, rima nu sunt lucruri artificiale. Cu toate aceste astăzi ele pot îmbrăca reclama americană, ori împodobi paginile albumurilor parfumate... și de câte ori nu deschid ușile saloanelor acelora care preferă atracția alcovurilor, tentația dotelor, și fascinarea situațiilor, decât să sufere în față crivățul aspru al vieții. Și câte minuni nu fac cuvintele și frazele în mânile celor care se inspiră *numai* dela ele, „când nimic nu au a spune!"

*

Limbajul deschide spărturi prin zidurile de izolare ale sufletului nostru și ne pune în atingere cu alte suflete. Cuvântul e mijlocul, și nu e singurul. De origină naturală, el capătă forme și aplicări convenționale, ca și marmora și culoarea, pentru a trezi în noi sensații, idei și emoțiuni. Caşi ele, poate servi pentru scopuri comune în viață ori pentru înalte expresiuni artistice.

Avem în dar dela natură un instrument mai sensibil și mai armonios decât o liră, din care învățăm să cântăm, — deși am uitat această muncă din copilăria noastră, — cu aceiași greutate cu care muzicantul învață să-și vibreze melodios coardele harpei.

Dar spiritul creator al limbii nu iesă din gât, după cum inspirația madonelor lui Raphael și a marmorelor lui Praxiteles n'au plecat din penel ori din daltă. Sufletul omenesc, — cu simțirile lui adânci, cu concepțiile, aspirațiile și idealurile, decepțiile și melancoliile lui, — face să vibreze coardele, îndeamnă penelul pictorului și îndreaptă dalta sculptorului. El crează cuvântul, îl încheagă în frază, îl mișcă în ritm și-l disciplinează în vers. El calculează strofa și pictează imaginile, comparațiile și metaforele. Toate aceste nu pleacă din organele simțurilor, și nu sunt menite să rămână numai la delectarea ochiului și auzului. Ele ies din profunzimile sufletului nostru și sunt menite să străbată în adâncimile lui. Figurile stilistice nu sunt create pentru a încărca și a spori împodobirea artificială a limbii, ci pentru a lumina gândirea și a înfiora simțirea. Artiștii adevărați *gândesc* în imagini, nu fac scamatorii de artificiu cu ele.

Nici priveliștile naturii nu ne mișcă numai prin formele și culorile prinse de ochiul nostru, ci prin sentimentul poeziei, al misterului și al eternității firii care răsar nu din regiunea formelor prinse de ochi. Simțurile nu dau decât

semnalul unui moment trecător, pentru a se trezi în profunzimile sufletului nostru tot ce avem moştenit de generaţii şi adunat într'o viaţă.

Ceia ce *numai* am auzit şi am văzut lasă urme prea slabe pentru a rămâne adânc întipărit în suflet. Fără îndoială, simţurile au un mare rol în desvoltarea şi organizarea sufletului nostru, dar... un lucru de nimic, — o mică deschizătură, — lasă să străbată într'un colţ întunecat al naturii o rază de soare, şi acolo încolţeşte viaţa. Viaţa nu e un lucru de nimic însă, dar marele mister al ei nu-l putem destăinui nici prin raza de lumină, nici prin locul pe unde ea a străbătut.

Formele sensibile, ieşite din adâncimile sufletului marelui artist, pot fi imitate. Dela distanţă, ochiul cu greu poate deosebi o floare artificială de una naturală, — poate chiar să găsească mai multă atracţie pentru simetria perfectă şi coloraţia mai vie a florii artificiale. Şi cât de enormă e deosebirea! Cea naturală s'a *născut,* şi conţine în ea misterul fermecător al vieţii; cea artificială e *fabricată,* şi imitaţia ei are ceva din neonestitatea minciunii.

Cu ochii la operele marilor maeştri, noi învăţăm meşteşugul scrisului, al picturii, al sculpturii... şi dacă nu ne pătrundem de viaţa ce circulă sub formele lor sensibile, nu vedem în ele decât creaţii convenţionale şi artificiale, care pot fi mântuite şi combinate pentru plăcerea simţurilor.

Arta adevărată însă, marea artă, totdeauna a fost o *creație*, nu o *fabricație*. Artistul adevărat se poate folosi de *știința* tehnicii artei lui, dar nu pentru a înlocui zbuciumul sufletesc al naşterii, ci pentru a prinde în forme sensibile ceia ce izvorește din propria lui simțire. Arta adevărată se naște totdeauna din inspirație, nu din imitație, — și arta cea mai realistă nu face excepție dela această lege. Inspirația artistică *trebue* să fie prinsă în forme materiale, dar nu perfecția acestor forme formează esența artei. Multe statui din cimitirele de azi sunt mai bine sculptate decât Venus din Milo, deși sunt tot atât de lipsite de expresia vieții ca și corpurile celor care zac sub ele.

*

Orice artă e expresia unui fior de viață. Intrebuințarea formelor și materialului special fiecărei arte e un mijloc numai, și'n același timp și o piedecă, de a exprima toată simțirea artistului. Intrebuințarea formelor materiale e o constrângere ieșită din neputința sufletelor de a comunica direct între ele, și din mobilitatea vieții interioare a conștiinții.

Calitatea cea mare a oricărei arte e simplicitatea stilului, — întrebuințarea adică, a cât de puține forme materiale. Incărcarea, în orice artă, micșorează puterea de expresie.

Scriitorul n'are alt mijloc de expresie decât

limba; dar în momentele când scriitorii dramatici vor să dea situații sufletești furtunoase, se suprimă orice cuvânt din gura eroului, și nu i se lasă alt mijloc de expresie decât privirea și gestul. Așa face Shakespeare, și nu numai el. Și este limbaj mai elocvent decât privirea? Care din noi nu știe, și n'a experimentat de multe ori, că cuvântul cel mai nimerit e totuși o piedică în exprimarea simțirii, și preferă dar limbajul, — fără cuvinte, — al privirii și al gestului?

Scriitorii adevărați sunt frământați de propria lor simțire care caută întrupări exterioare, și nu sunt robiți de culorile și sonoritățile cuvintelor care totuși rezultă.

Ei nu se uită la cuvinte ca la cordeluțe de fluturat și clopoței de zuruit, cu care să se împodobească în contorsiuni elegante pentru a zmulge aplauzele mânilor delicate. Nu. Ei vorbesc simplu, și vorbesc sincer. Vor să spună ceia ce simt, nu ceia ce are să placă. Idealul stilului nu e încărcarea, ci simplificarea, — desmaterializarea lui cât mai mare, dacă mi-i permis acest cuvânt.

Dintre arte, acele au mai mare putere de expresie care pot să întrebuințeze cât mai puține mijloace materiale. Muzica e tipică. S'a spus că muzica e idealul tuturor artelor, tocmai din această pricină. Wagner aproape a suprimat din muzică melodia, care implică oarecare formă, și prin această descărcare i-a mărit încă puterea de expresie.

Puterea de expresie a sculpturii antice nu stă în formele ieșite din daltă, ci în suggestia atitudinilor. Rodin,[1] cel mai mare sculptor contemporan, a redus mult contururile de detaliu, și cu aceasta a sporit puterea de expresie a acestei arte.

Joconda e celebră prin expresia ochilor, nu prin coloritul formelor. Pictorii Renașterii desemnau mai slab decât cei de azi, dar pânzele lor dau puternic impresia vieții. Turner,[2] socotit de mulți ca cel mai mare peisagist al tuturor timpurilor, a suprimat aproape cu desăvârșire conturul din pictură, și-a ridicat puterea de expresie a acestei arte până la iluzia naturii. Cei care au văzut portretul lui Verlaine de pictorul E. Carrière, în galeria de tablouri a Luxemburgului din Paris, pot înțelege ce viu poate să fie un portret, în care contururile și trăsăturile feței aproape nu se văd.

In toate artele, formele materiale sunt mijloacele,—dar și piedecile,—pentru a exprima viața. Artistul trebue să simtă măsura în execuția operei lui și să aibă ca ideal cât mai multă desmaterializare. Atât artistul, în execuția operii de artă, cât și acei care încearcă emoțiuni pu-

---

[1] Nu e bogat reprezentat nicăeri, deși opere de ale lui se pot vedea în multe locuri la Paris. *Luxemburgul*, Paris, și *South Kensington Muzeum*, Londra, au adunate câteva din lucrările lui însemnate.

[2] Numeroasele lui pânze ocupă mai multe săli mari la *Tate Gallery* și un salon la *National Gallery*, amble în Londra.

ternice în contemplațiunea artistică nu-și risipesc energia în afară, pe calea sensațiilor, ci își concentrează puterile sufletești înăuntru, până a pierde aproape cu totul sensațiile exterioare din raza atenției. Principiul economiei și al compensației se aplică și'n lumea conștiinții. Scriitorii mari nu sunt totdeauna mari stiliști: uneori raportul e chiar invers. In istoria literară a deosebitelor țări, preocuparea stilului nu corespunde totdeauna cu epocile când au fost scoase cele mai puternice și mai nobile accente ale sufletului omenesc. Perioada stiliștilor, din literatura engleză, cunoscută sub numele de epoca lui Dryden și Pope,—perioadă care nu întâmplător corespunde cu epoca modei perucilor și a farduri-lor,—e cea mai uscată sufletește: arta scriitorilor ajunge cu totul convențională; iar în perioada de aur a literaturii engleze, neîntrecută în literaturile tuturor țărilor și timpurilor,—epoca reginei Elisabeta și a lui Shakespeare,—stilul este în general neîngrijit. Dar cu toate aceste, când inspirația artistică a urcat culmi mai înalte și când s'a ridicat din regiuni sufletești mai adânci?

*

Fără îndoială că, din toate produsele minții nu este nici unul mai complex și mai cuprinzător al sufletului omenesc decât arta. Știința se adresează numai la puterile pur intelectuale ale conștiinții, arta la *omul* întreg. O creație atât de

serioasă care se naște din vibrația,—de multe ori dureroasă,—a tuturor coardelor sufletești, în firile cele mai alese ale genului omenesc, poate fi numai un simplu mijloc de distracție, o simplă „artă pentru artă"? Nici un artist mare n'a simțit că inspirația lui artistică e numai o bună dispoziție pentru petrecere și, prin urmare, un răgaz de a crea un joc de plăcere,—o „artă",—pentru a face și pe alții să petreacă sau, pur și simplu, să-și ucidă timpul. Există asemenea producții, dar ele nu pot întra în cadrul artei adevărate,—cel mult pot fi primite de ospitaliera „artă pentru artă". Arta mare izvorește din adâncuri; artistul întrupează în ea, cu sinceritate, tot ce-a simțit și-a gândit mai puternic; pune într'însa tot ce omul crede mai serios în viață: concepțiile, avânturile, idealurile lui. Arte e creată în momentele de înălțare sufletească a *omului,* și e un mijloc de a ridica *omul;* e pentru viață, pentru a civiliza și înobila pe om în lupta aspră și micșurătoare pentru traiu,—nu pentru a-l scoborî la petreceri și la indiferență egoistă.

Nimic nu poate cultiva sufletul omenesc atât de intensiv și de complect ca arta. Și în ce constă progresul real al civilizației, dacă nu în *cultura sufletească* a omului, — în *sporirea energiilor lui sufletești*?

*

Dar producţiile artistice sunt şi ele fenomene din natură,—„fapte",—care ca orice alte „fapte" pot forma obiectul cercetărilor ştiinţifice. Cum „cauzalitatea", în acest caz, e în sufletul artistului creator, personalitatea lui însăşi e cuprinsă în materia de studiat a criticilor literari şi artistici.

In general „faptele", în determinarea cărora intră ca factor şi viaţa omenească, sunt mult mai greu de studiat; cu mult mai greu se pot găsi legile de orientare în asemenea material de studiu. Din toate categoriile de „fapte", din această grupă însă, fără îndoială că literatura e cea mai complexă şi mai greu de studiat. Aceasta, poate, e şi pricina pentru care nici o ramură a ştiinţii nu are atât de puţini reprezentanţi mari ca critica literară. Măsurători ai „hainei cugetării" sunt prea mulţi, ca şi adunători de „fapte",—nu însă oameni de ştiinţă, în înţelesul superior, singurul complect al cuvântului. Căci după cum „arta pentru artă" nu-i artă, nici adunarea „faptelor", a anilor, clasificarea figurilor stilistice... presurate cu exclamaţii şi calificări— nu e ştiinţă; poate fi cel mult „ştiinţă pentru ştiinţă", adică material adunat pentru omul de ştiinţă.

Desigur că analiza unei opere literare, cât de amănunţită, din toate punctele de vedere ,se impune criticului literar, dar nu numai aceasta i se impune. Criticul literar e om de ştiinţă, dar e încă şi ceva mai mult. El trebue să cunoască

amănunțit „faptele" obiectului lui, și să vadă în ele normele generale de orientare; dar în același timp trebue să înțeleagă și să simtă direct, în „faptele" ce le studiază, viața care așteaptă să vibreze prin atingerea lui. Pe lângă spirit ascuțit de analiză și de sinteză trebue să aibă și „gust" și o mare putere de simpatie, sub toate formele vieții, și adeguate mijloace de expresie. E de mirare că asemenea oameni se găsesc foarte rar, — mai rar mult decât oamenii de știință, și decât artiștii? Dar ei ajută atât de mult să pună în valoare puterea de civilizare, — *de a da cultură sufletească*, — a marilor literaturi, din toate timpurile.

O analiză literară necompetent făcută ucide viața din opera artistică, după cum au ucis-o în literatura clasică foștii noștri profesori de grecește și latinește, în licee și universități. Și-au făcut-o, după program, cu toată conștiinciozitatea și gravitatea, căci erau plătiți de banul public pentru aceasta. Critica literară științifică ne deschide larg sufletul pentru înțelegerea complexității vieții cuprinse în opera unui mare scriitor, — și sporește și farmecul ei artistic, după cum Astronomia științifică ne descopere misterul bolții înstelate, cu miliardele ei de sori rătăcitori prin spațiu, și-i adaugă o poezie incomparabil superioară față de concreta, luxoasa dar mărginita și prozaica „boltă de azur' prinsă în cue de diamant", a Arabilor.

Critica literară trebue să fie obiectivă şi ştiinţifică, dar asta nu înseamnă că ea trebue să ne doboare imaginaţia cu balast de „fapte" şi de date, ori să ne distragă atenţia cu lucruri mici, — bibelouri artistice. Ea trebue să privească drept în faţă viaţa cuprinsă în opera literară, şi să ne trezească sufletul nostru ca să o pătrundem, cu toate puterile noastre intelectuale şi morale. Şi literatura şi critica literară sunt pentru nevoile culturale superioare ale omului şi societăţii, nu pentru sporturile distinse ale saloanelor.

Sainte-Beuve, care e poate cel mai mare critic literar, spune:

„Ţin foarte puţin la opiniile literare. Ele o-„cupă foarte puţin loc în viaţa şi cugetarea mea. „Ceia ce mă interesează în mod serios e viaţa „însăşi şi obiectul ei".

Nimic nu-i mai interesant şi mai folositor decât a cunoaşte sufletul omului; dar a pătrunde în sufletele cele mai mari ale omenirii înseamnă a ne regenera înseşi sufletele noastre.

*

Mormintele nu se deschid pentru profanare, ci pentru înţelegere şi pietate. In mijlocul Pantheonului, mai mult decât în mijlocul altor cimitire, sufletul nostru e copleşit de acele adevăruri eterne, care sporesc bunătatea omului

în viață și-l întăresc cu puterea resignării liniștite în așteptarea morții.

Înțelegerea marilor *oameni* nu ne înalță în lumea ideală a frumosului, fără să ne lese pe pământ cu învățăminte adânci, cum trebue să trăim. De dincolo de unde a apus, soarele luminează încă potecile strîmte ale vieții noastre mărunte și ne oprește să ne lovim unii pe alții.

VERIFICAT
2007

VERIFICAT
1987

EDITURA „NAȚIONALA“ S. CIORNEI
STR. SF. VINERI — BUCUREȘTI — Telefon 44/62

COLECȚIA AUTORILOR ROMÂNI:

Apărute:

T. Arghezi	Icoane de lemn	100
F. Aderca	Mărturia unei generații	125
Otilia Cazimir	Cântec de comoară	65
R. Cioflec	Sub Soarele Polar	85
I. Dongorozi	Monumentul Eroilor	65
Emil Dorian	Profeți și Paiațe	120
Romulus Dianu	Adorata	90
» »	» ediție ilustrată	90
Mihail Eminescu	Poezii îngrijite de G. Ibrăileanu	80
Victor Eftimiu	Dragomirna	100
Gala Galaction	Roxana	80
Mihail Gaspar	Fata Vornicului Oană	80
Gib Mihăescu	Brațul Andromedei	90
D. D. Pătrășcanu	Un prânz de gală	75
Cesar Petrescu	Simfonia fantastică	80
» »	Comoara Regelui Dromichet	120
» »	Calea Victoriei	120
C. C. Petrovici	Turneul Candidatului	80
I. G. Perieteanu	Cântecul Plopilor	120
Regina Maria	Glasul de pe Munte	80
Mihail Sadoveanu	O întâmplare ciudată	75
» »	Zodia Cancerului	150
Gh. Topârceanu	Scrisori fără adresă	75
Aureliu Weiss	Autori și păreri	80

Vor apărea:

M. Sadoveanu	M. Sa puiul pădurii.
I. Agârbiceanu	Biruința.
I. Minulescu	Bărbierului Regelui Midas.
Romulus Dianu	Kodak, romanul celor 3 Dorinți.

PREȚUL LEI 100.—